

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Geografie
Studijní obor: Sociální geografie a regionální rozvoj

Bc. Šimon Štrba

VÝVOJ FUNKČNÍ AUTONOMIE OBCÍ
V PRAŽSKÉM MĚSTSKÉM REGIONU V OBDOBÍ 1991–2019

DEVELOPMENT OF THE FUNCTIONAL AUTONOMY OF
MUNICIPALITIES IN THE PRAGUE URBAN REGION DURING THE PERIOD
1990–2019

Diplomová práce

Vedoucí práce:
doc. RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.

Praha, 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 29.07.2022

.....

Bc. Šimon Štrba

Poděkování

Rád bych touto formou poděkoval všem, bez kterých by tato práce nevznikla. Prvně bych chtěl svému školiteli, doc. RNDr. Martinu Ouředníčkovi, Ph.D. za konstruktivní kritiku, cenné rady a především za jeho trpělivost. Rovněž bych chtěl poděkovat pracovníkům Českého statistického úřadu Mgr. Robertu Šandovi a Jířímu Vejrychovi za jejich ochotu poskytnout potřebná data a konzultace. Za poskytnutá data bych chtěl poděkovat také doc. PhDr. Josef Bernardovi, Ph.D. V neposlední řadě děkuji také své rodině a přátelům za jejich psychickou i materiální podporu, kterou mi během vysokoškolského studia poskytli.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá vývojem funkční autonomie obcí v zázemí Prahy v období 1991–2019. Dynamický populační nárůst pražského zázemí, sycený především rezidenční suburbanizací, vedl z počátku transformace k posílení dostředivých pohybů za prací a do škol. V pozdější fázi sledovaného období se tento vztah začíná měnit ve prospěch funkčně více nezávislého zázemí. Funkční autonomie obcí byla sledována ve třech rovinách: dekoncentrace pracovní příležitosti v oblasti sociálních a komerčních služeb, rozvoj sítě vzdělávacích, zdravotnických a maloobchodních zařízení a vývoj dojížděkových proudů mezi Prahou a jejím zázemím. Jak nárůst pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele, tak rozvoje základní občanské vybavenosti poukazuje na značné zvýšení funkční autonomie sídel v zázemí Prahy. V rámci pracovní a školní dojížděky jsou však obce stále silně provázány s jádrem městského regionu. Ve sledovaném období však současně narostla také pracovní vyjížděka z jádra do zázemí, což poukazuje na přetrvávající nesoulad mezi lokalizací práce a bydliště obyvatel městského regionu (*spatial mismatch*). Ačkoliv nelze zázemí Prahy označit za post-suburbánní prostor, identifikovaly jsme některé trendy, které poukazují na měnící se vztahy uvnitř Pražského městského regionu. Jedná se především o růst funkčního významu sekundárních jader, či relativní snížení závislosti některých obcí na pracovní a vzdělávací funkci Prahy. Z hlediska proměny funkční autonomie sídel se jako významný mechanismus ukázala být indukovaná nerezidenční suburbanizace.

Klíčová slova: *funkční autonomie, rezidenční suburbanizace, občanská vybavenost, služby, indukovaná nerezidenční suburbanizace, post-suburbánní prostor*

ABSTRACT

The thesis investigates the development of the functional autonomy of municipalities in the Prague hinterland in the period 1991-2020. The dynamic population growth of the Prague hinterland, mainly fuelled by residential suburbanization, led to the strengthening of centripetal movements to work and school at the beginning of the transformation. In the later stages of the study period, this relationship begins to change in favour of a more functionally independent hinterland. The functional autonomy of the municipalities has been monitored at three levels: the deconcentration of employment opportunities in social and commercial services, the development of educational infrastructure, medical and retail amenities, and the evolution of commuting flows between Prague and its hinterland. Both the increase in employment opportunities in social and commercial services and the development of basic amenities point to a significant increase in the functional autonomy of settlements in the hinterland of Prague. However, in terms of work and school commuting, hinterland settlements are still strongly interconnected with the core. At the same time, however, work commuting from the core to the hinterland has increased, suggesting a persistent mismatch between the location of work and home of urban region residents (spatial mismatch). Although the hinterland of Prague cannot be described as a post-suburban space yet we have identified some trends that indicate changing relations within the Prague city region. These are mainly the growing functional importance of secondary cores, or the relative reduction of dependence of some municipalities on the work and educational function of Prague. In terms of the transformation of the functional autonomy of settlements, induced non-residential suburbanisation has turned out to be an important mechanism.

Keywords: *functional autonomy, non-residential suburbanization, civic amenities, services, induced non-residential suburbanization, post-suburban space*

Obsah

Seznamy.....	8
1 Úvod.....	10
2 Teoretický rámec	13
2.1 Regionalizace.....	13
2.1.1 Funkční region a jeho typy	14
2.1.2 Funkční autonomie	15
2.2 Suburbanizace v kontextu dlouhodobého vývoje sídelního systému	18
2.2.1 Teorie stádií v geografickém pojetí	18
2.2.2 Teorie stádií vývoje měst.....	21
2.2.3 Diferenciální urbanizace	23
2.3 Různé pohledy na suburbanizaci	25
2.3.1 Definice suburbanizace z hlediska podmíněností a prostorových projevů.....	26
2.3.2 Suburbanizace z morfologického a funkčního hlediska	27
2.4 Suburbanizace nerezidenčních funkcí v zázemí Prahy s ohledem na funkční vybavenost	30
2.4.1 Schválená středisková soustava osídlení aneb plánování občanské vybavenosti v období socialismu	31
2.4.2 Počátky transformace zázemí Pražského městského regionu.....	34
2.4.3 Proměny zázemí Prahy z hlediska občanské vybavenosti	35
2.4.4 Dvojitá tvář komerční suburbanizace jako důkaz post-suburbánního dozrávání zázemí Prahy?	36
2.5 Funkční vybavenost.....	38
2.5.1 Funkční nebo občanská vybavenost?.....	38
2.5.2 Občanská vybavenost a její funkce.....	39
2.5.3 Dopravní obslužnost – hlavní aktivátor občanské vybavenosti.....	42
2.5.4 Občanská vybavenost optikou geografie času	43
3 Metodologie	45
3.1 Zájmové území a jeho specifika	45
3.1.1 Socioekonomické charakteristiky a vývojové trendy v zázemí Pražského městského regionu	47
3.2 Datové zdroje.....	50
3.2.1 Proudová a bilanční statistika	50

3.2.2 Rekonstrukce proudové a bilanční statistiky pomocí metody Jaro-Winkler	51
3.2.3 Omezená srovnatelnost cenů.....	52
3.2.4. Zařízení občanské vybavenosti – Městská a obecní statistika.....	54
3.3 Metodický postup	54
3.3.1 Identifikace počtu pracovních příležitostí ve službách a nově vzniklých zařízeních občanské vybavenosti.....	55
3.3.2 Upravená komplexně funkční velikost	57
3.3.3 Kategorizace služeb	58
4 Empirická část	60
4.1 Proměna struktury pracovních příležitostí 1991–2011	60
4.2 Vývoj dostupnosti občanské vybavenosti v zázemí Prahy v období 1991–2019... 66	
4.2.1 Školství.....	67
4.2.2 Zdravotnictví	71
4.2.3 Maloobchod	74
4.3 Prostorové aspekty občanské vybavenosti.....	76
4.4 Identifikace sekundárních jader	83
4.5 Post-suburbánní organizace Pražského městského regionu	93
5 Závěr a diskuze	98
Literatura a zdroje	102

Seznamy

Seznam obrázků:

- Obrázek 1: Vývoj prostorové organizace společnosti
- Obrázek 2: Stádia růstu a poklesu ve vývoji městského regionu
- Obrázek 3: Vývoj systému osídlení podle teorie diferenciální urbanizace
- Obrázek 4: Vybrané modely proměny morfologie (sub)urbanizovaných evropských venkovských sídel
- Obrázek 5: Koncepce geografie času
- Obrázek 6: Špičkové vědecké pracoviště ELI Beamlines v Dolních Břežanech
- Obrázek 7: Schéma výpočtu počtu pracovních příležitostí ve službách pro obyvatele
- Obrázek 8: Vývoj počtu pracovních příležitostí v rámci jednotlivých ekonomických odvětví v zázemí Prahy (1991–2011)
- Obrázek 9: Vývoj podílu zastoupení ekonomických odvětví na struktuře zaměstnanosti v zázemí Prahy (1991–2011)
- Obrázek 9: Vývoj vzdělávacích a volnočasových zařízení v zázemí Prahy v období 1992–2019
- Obrázek 10: Vývoj vybavenosti volnočasovými a sportovními zařízeními v zázemí Prahy v období 1992–2002
- Obrázek 11: vývoj vybavenosti lékaři specialisty/praktiky v zázemí Prahy v období 1991–2019
- Obrázek 12: Vývoj vybavenosti zázemí Prahy ostatními zdravotními službami v období 1991–2019
- Obrázek 13: Vývoj maloobchodní sítě v zázemí Prahy v roce 1994–2019 (v obcích do 3 tis. obyvatel)
- Obrázek 14: Vývoj distribuce zdravotní infrastruktury v zázemí Prahy v období 1992–2019
- Obrázek 15: Vývoj a distribuce maloobchodní sítě v zázemí Prahy v období 1994–2019
- Obrázek 16: Vývoj distribuce školních, předškolních a volnočasových zařízení v zázemí Prahy v období 1992–2019
- Obrázek 17: Dosažená úroveň občanské vybavenosti obcí v zázemí Prahy v roce 2019
- Obrázek 18: Funkční hierarchie obcí podle uKFV v zázemí Prahy v roce 1991
- Obrázek 19: Funkční hierarchie obcí podle uKFV v zázemí Prahy v roce 2001
- Obrázek 20: Funkční hierarchie obcí podle uKFV v zázemí Prahy v roce 2011
- Obrázek 21: Závislost nárůstu pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele na populačním nárůstu obcí v zázemí Prahy (1991–2011)

Obrázek 21: Identifikace sekundárních jader (1. a 2. řádu) podle podílu obce na celkové uKFV (2011) a základní občanské vybavenosti zázemí Prahy (2019) z hlediska dílčích a syntetických funkčních ukazatelů

Obrázek 22: Vývoj dojížděkových vztahů v Pražské metropolitní oblasti v období 1991–2011

Seznam tabulek:

Tabulka 1: Základní socioekonomické charakteristiky okresů Praha-východ Praha-západ

Tabulka 2: Vyšetřenost pracovní a školní vyjížďky SLDB (1991, 2001, 2011)

Tabulka 3: Kategorizace služeb v rámci cenů

Tabulka 4: Srovnání vývoje občanské vybavenosti v oblasti zdravotnictví a školství v zázemí Prahy a ve Středočeském kraji (1992–2019)

Tabulka 5: Sekundární jádra (1., 2. a 3. řádu) v zázemí Prahy (2011/2019) z hlediska dílčích a syntetických funkčních ukazatelů

Seznam zkratek:

ČSÚ – Český statistický úřad

EA – Ekonomicky aktivní

MA – Metropolitní areál

MOS – Městská a obecní statistika

ORP – Obec s rozšířenou působností

PMA – Pražský metropolitní areál

PMO – Pražská metropolitní oblast

PMR – Pražský metropolitní region

PP – Obsazené pracovní příležitosti

PPP – Počet obsazených pracovních příležitostí

SLDB – Sčítání lidu, domů a bytů

SPO – Služby pro obyvatele

SSSO – Schválená středisková soustava osídlení

uKFV – Upravená komplexně funkční velikost

1 Úvod

Zázemí Prahy podobně jako většina suburbánních zón post-socialistických měst, zaznamenalo v posledních 30 letech dynamickou transformaci sociálního i fyzického prostředí. Tento rozvoj byl umocněn jednak významným postavením Prahy v systému osídlení (národním i nadnárodním) a jednak nízkým stupněm rozvoje zázemí na počátku transformačního období, který byl způsoben záměrným omezováním růstu v období socialismu. S přechodem na tržní hospodářství se pražská aglomerace stává nejbohatším a nejrychleji rostoucím regionem v rámci nových států Evropské unie (Ptáček 2002; Ouředníček 2006; Dijst, Razin, Vázquez 2007). Zázemí bude v této práci odpovídat administrativnímu vymezení okresů Praha-východ a Praha-západ.

Zázemí pražského městského regionu (PMR) se tak z relativně venkovského prostoru proměnilo na oblast úzce propojenou s jádrem městského regionu, kam si nově příchozí obyvatelé přinesli nejen vyšší socio-ekonomický status, ale také hodnoty, konzumní návyky a celkový způsob života typický u městského obyvatelstva (Sýkora 2002; Ouředníček 2006). Rezidenční suburbanizace významně navýšila poptávku po lokálních a regionálních službách a pracovních příležitostech, čímž nastartovala řadu procesů, které proměňují funkční strukturu Pražského městského regionu v oblasti lokalizace práce, komunálních služeb, rekreace a dalších denních aktivit. Není tedy překvapující, že s postupující integrací této skupiny obyvatel do místních komunit se stále více jejich denních aktivit odehrává právě v suburbánní zóně, bez nutnosti denní dojížděky do jádra aglomerace. Trend lze sledovat například na zvyšujícím se počtu pracovních příležitostí ve vzdělávání, zdravotnictví či maloobchodu, které ve svém původním rozsahu nemohly nasýtit rostoucí poptávku novousedlíků (Stanilov, Sýkora 2014; Ouředníček a kol. 2017).

Daný proces posílil také význam některých vybraných obcí v zázemí Prahy, ve smyslu absorpce některých funkcí dříve zajišťovaných jádrem, čímž se stávají určitými sub-centry na řádovostně nižší úrovni. Sub-centra pak svojí vybaveností obsluhují ostatní, méně vybavené obce v jejich blízkosti. Není tedy pochyb, že zázemí již nehraje roli pouhé „noclehárny“, nýbrž se stává plnohodnotným městským prostorem s rozvinutým komunitním životem, zahrnující různé typy denních aktivit a rytmů (Svoboda, Ouředníček 2015; Ouředníček, Nemeškal 2019; Zévl 2019).

Občanskou vybaveností má smysl se zabývat jak z ekologických, tak ze sociálních důvodů. Rovnoměrné rozmístění občanské vybavenosti snižuje potřebu obyvatel vyjíždět

za službami do vzdálenější lokalit uvnitř metropolitního areálu (MA) a zatěžovat tak dopravní infrastrukturu. Ze sociálního hlediska se jedná především o odpovídajících životní podmínky v zázemí Prahy podporujících rezidenční spokojenost, komunitní život a celkovou stabilitu sociálního prostředí (Ouředníček 2003; Pergl, Novák 2010; Kopečná, Puldová 2012; Bernard a kol. 2020). V tomto kontextu vnímá mnoho autorů a institucí polycentrický rozvoj jako určité řešení¹, a to zejména z hlediska zmírnění negativních dopadů jevu známého jako „*spatial mismatch*“² (Ptáček 2002; Stjernborg, Mattisson 2016).

Na základě relevantní literatury a dosud zpracovaných studií zabývajících se suburbanizací v Pražském metropolitním areálu (PMA), lze usuzovat, že se vybavenost službami v zázemí Prahy značně zlepšila. Rovněž lze očekávat, že tendence suburbanitů realizovat všechny své denní aktivity v jádře aglomerace se ve sledovaném období postupně snižuje ve prospěch nově vznikajících sekundárních jader v jejím zázemí. Tyto předpoklady bude ovšem nutné dále ověřit. Hlavním cílem práce je popsat a vysvětlit vývoj funkční autonomie obcí v PMR v období 1991–2019. K tomuto cíli povedou dva hlavní podcíle. První podcíl bude metodický a bude zahrnovat vytvoření vlastní metodologie pro výzkum občanské vybavenosti. V rámci druhého podcíle, který bude empirický, bude tato metodologie využita pro zodpovězení následujících otázek:

1. *Do jaké míry se zlepšila vybavenost obcí v zázemí Prahy v období 1991 a 2020 v oblastech sociálních (zdravotnictví, školství, administrativa) a komerčních služeb (maloobchod, pohostinství, peněžnictví)?*
2. *Lze v zázemí Prahy identifikovat konkrétní sekundární jádra osídlení a jak velký je jejich význam z hlediska funkční autonomie (pracovní, obslužná, rekreační funkce)?*
3. *Jak vhodný je navržený metodologický nástroj pro výzkum funkční nezávislosti?*
4. *Lze v zázemí PMR hovořit o nástupu post-suburbánních procesů v rámci zvýšení (ne)závislosti obcí na jádru aglomerace?*

K zodpovězení výše definovaných otázek (a tedy i splnění cíle práce), poslouží jednak analýza dojížděkových proudů se zaměřením na pracovní příležitosti v oblasti služeb pro

¹ Polycentrická koncepce rozvoje se stala součástí mnoha strategických dokumentů a agend na různých řádových úrovních (Mulíček, Malý 2019), jakožto „ideální“ forma rozvoje sídelních a regionálních systémů.

² Prostorová neshoda mezi bydlištěm suburbanitů a lokalizací jejich zaměstnání (a dalších denních aktivit). (Sýkora, Ouředníček 2007; Sýkora, Mulíček, Maier 2009).

obyvatele a jednak analýza vývoje distribuce obslužných zařízení. Makro analýza by kromě zachycení vývojových trendů na úrovni celého zájmového území měla také umožnit identifikaci potenciálních sekundárních jader.

2 Teoretický rámec

Smyslem této části práce je především zasadit zkoumané téma (funkční nezávislost obcí) do kontextu dlouhodobého vývoje prostorové organizace společnosti. Jelikož je v této práci funkční nezávislost zkoumána v souvislosti se suburbanizací v PMR, bude téma nahlíženo zejména v rámci tohoto procesu. Metropolizace bude pak sloužit jako vyšší explanační rámec pro vysvětlení procesů, ke kterým v zázemí PMA dochází³. Teoretický rámec bude zahrnovat také rešerši konceptů a přístupů, které umožňují uchopit téma z pohledu jedince/sociální skupiny a jejich každodenního života. Tím by měla být zajištěna vyšší komplexita a snad i lepší porozumění dané problematice (Hägerstrand 1970; Pospíšilová 2012). V neposlední řadě je cílem také rešerše relevantní literatury a výsledků, ke kterým již autoři došli. Rovněž zde budou diskutovány alternativní přístupy, jak lze k výzkumu suburbanizace a funkční autonomie přistupovat.

2.1 Regionalizace

Jelikož funkční autonomie úzce souvisí s regionalizací, bude tato kapitola věnována právě tomuto tématu. Regionalizace poslouží jako kontextuální rámec pro definici funkční autonomie, která bude upřesněna v další podkapitole. Na regionalizaci lze nahlížet jak na analytický nástroj pro koncepci prostoru na základě vymezení územních jednotek sdílejících určité znaky vůči území, které tyto znaky postrádá. Tato výsostně geografická disciplína se však neomezuje na „pouhé“ ohraničování prostoru, ale zahrnuje také rozbor formování regionů, výzkum integračních procesů, vztahů mezi středisky a jejich zázemím či hierarchizací středisek a funkčně specializovaných regionů. Přístupů, jak pracovat s konceptem regionu je samozřejmě více a odlišná je také úroveň jejich objektivity a subjektivity, kterou si připouští (region jako objektivně vymezená prostorová jednotka či sociální konstrukt?) (Hampl, Marada 2016). V této diplomové práci budeme vycházet z tzv. funkčního pojetí regionu (objektivně vymezená část prostoru), přístupu uplatňovaném v rámci sociálněgeografické regionalizace, vyvinutém na tzv. albertovské geografii profesorem Hamplem a dále rozvíjen jeho spolupracovníky.

³ Suburbanizace, ačkoliv významný proces, není v rámci metropolizace jediný. Součástí jsou i další procesy: prohlubování dělby práce a funkcí (polarizace), zvyšujících se provázanost sídel centrifugálními, centripetálními a tangenciálními pohyby či globalizační dopady vycházející z atraktivity a významu Pražské aglomerace (Massey 1995; Hampl 2005; Ouředníček 2006; Stanilov, Sýkora 2014)

2.1.1 Funkční region a jeho typy

Velká většina důležitých sociálněgeografických jevů jako je bydlení, pracovní příležitosti, vzdělávání či různé typy služeb je v prostoru rozmístěna nerovnoměrně. Tento stav tak vytváří předpoklad pro existenci mnohočetných forem sídelních vzta hů, interakcí a spádů, které mohou být jak fyzické (pohyb osob, zboží) tak nefyzické povahy (informační a telekomunikační technologie) (Mulíček, Sýkora 2011). Za důsledek těchto vztahů lze považovat vznik tzv. funkčních regionů. Funkční region lze definovat jako oblast, která je vymezena prostorovými vazbami, toky a interakcemi, které jsou uvnitř této oblasti maximalizované, a naopak minimalizované přes její hranici. Tyto toky mohou ale již nemusí být pravidelné, a navíc mohou probíhat na různých řádovostních úrovních (Tonev a kol. 2017). Například rozdíl mezi prostorovým rozsahem funkčního regionu integrovaného migračními proudy a rozsah funkčního regionu integrovaného denní docházkou do školy bude značný. Jelikož se budeme zaměřovat převážně na vztahové procesy denní dojížděky (za službami, za prací, do škol) probíhající zpravidla rutinně, budeme zde pracovat převážně s mikroregionálním měřítkem.

Funkční region je také často ztotožňován s tzv. nodálním regionem. To je však podle Klapky a kol. (2013) zavádějící, protože se jedná pouze o jeden ze čtyř typů funkčního regionu (směrový, orientovaný, cirkulární a nodální). Ostatní typy funkčního regionu totiž nemusí mít jádro. Nodální region je specifický tím, že obsahuje polaritu mezi jádrem (nódem, centrem) a jeho zázemím, kdy je prostorový vztah nadřazenosti a podřazenosti jasně dán a reprodukován díky odlišné koncentraci určitých socio-ekonomických jevů mezi těmito prvky (Hampl 1999). Nodální regiony mohou být navíc velice dynamické a jejich rozsah se může v čase a na různých řádovostních úrovních měnit. Na to poukázal Zévl (2019) na příkladu časoprostorových regionů v PMA, které v závislosti na denní době pravidelně mění svůj rozsah.

Specifickým typem nodálního regionu je funkční městský region, který definici nodálního regionu rozšiřuje o podmínku, že jádro regionu musí být městského charakteru. Struktura funkčního městského regionu je dobře rozeznatelná (město-suburbium-venkov) s pevným rozdělením funkcí na jádro obsluhující suburbium svými funkcemi a zázemí poskytující jádru residenční a rekreační funkci. Denní urbánní systém pak přidává ke konceptu funkčního regionu další podmínku, a to je denní uzavřenost a cykličnost kontaktů (Hall, Hay 1980). Lze tedy říct, že se jedná o funkčně integrovanější a prostorově omezenější typ funkčního městského regionu. Za funkční městský region

můžeme označit také Prahu (jádro) a sousední okresy Praha-východ a Praha-západ (zázemí), jakožto funkčně relativně uzavřený celek, kde se odehrává většina aktivit obyvatel Prahy a jejího zázemí (Ouředníček 2003). Území PMR je zároveň hlavním objektem výzkumu diplomové práce. Jako řádovostních nejvyšší stupeň regionalizace lze pak s určitou nadsázkou považovat metropolitní areály (MA), které jsou výsledkem vyšší fáze urbanizačního vývoje a posunem koncentračních procesů z mikroregionální úrovně na úroveň vyšší (Hampl, Marada 2016). Autoři Hampl a Marada (2016) však upozorňují, že metropolitní areály nelze vnímat jako komplexní – samostatné regiony, ale jako jádra regionů vyšších řádu⁴, která jsou propojena oboustrannými vztahy a hierarchickou podřízeností vůči hlavnímu středisku MA.

2.1.2 Funkční autonomie

Většina autorů (Hampl a kol. 1999; Mulíček, Sýkora 2011; Klapka 2019) definuje funkční autonomii či nezávislost nodálního regionu jako míru interní koherence a externí uzavřenosti. Funkční autonomie je tedy určena podílem interakcí, které se odehrávají uvnitř „hranic“ funkčního regionu, vůči těm, které probíhají přes jeho hranice. Diplomová práce bude využívat právě toto východisko.

Podle Káry (1989) je však nutné nahlížet na autonomii sídla v souvislosti s jeho exponovaností vůči poloze k ostatním sídlům v systému. Podle něj právě exponovanost umožňuje nahlížet na sídelní systém jako na kontinuum město-venkov, jelikož dichotomie typu středisko-zázemí již ztratila na aktuálnosti. Kára (1989, s. 82) dokonce tvrdí, že důraz kladený na ohraničování prostoru ve smyslu sociálně-geografické regionalizace je zbytečně velký a dodává: *„Zonalizace sídelního prostoru z hlediska exponovanosti a autonomie může být hledaným syntetizujícím výstupem sídelně geografické teorie možná spíše než sociálně geografické regionalizace; jde totiž o obecnější postup asi v tom smyslu, že regionalizace (byť komplexní) fixuje pouze určitý moment ve spojitém a diferencovaném "poli" sídelního systému“*. Kára (1989) zde již upozorňoval na potřebu přizpůsobení konceptu regionu pro měřítkově vyšší prvky systému osídlení, jakými jsou metropolitní areály. Podobně nahlíží na problematiku ohraničování funkčních regionů také Mulíček a Sýkora (2001), kteří tvrdí, že hranice mají častěji spíše „fuzzy“ charakter (prostupné hranice) a je třeba je vnímat pouze jako prostorové uzavření nejintenzivnějších vazeb. Hampl (2005) koncept metropolizace

⁴ Hampl (2005) v této souvislosti hovoří o regionech nad-nodálního řádu.

detailněji rozvíjí v kontextu teorie stádií v rámci přechodu z dynamického (industriálního) na organický (post-industriálního) systému organizace společnosti. Tento koncept bude blíže popsán v dalších kapitolách.

Funkční autonomii ve vztahu k exponovanosti využívají také koncepty známé jako „*agglomeration shadow*“ (Burger a kol. 2015) a „*borrowed size*“ (Phelps a kol. 2001). Tyto koncepty v podstatě poukazují na to, jak se může horizontální poloha sídla projevit na jeho vertikální poloze. Jinými slovy upozorňují, že populační velikost sídla nemusí vždy odpovídat jeho očekávanému funkčnímu významu v systému osídlení. Koncept *borrowed size* – neboli „*zapůjčená velikost*“ vyzdvihuje polohu v zázemí aglomerace jako výhodnou, kdy může dané sídlo získat funkce, na které by se svojí populační velikostí jinak pravděpodobně „nedosáhlo“, a to jen díky úzkému propojení s jádrem aglomerace. V PMR lze tento efekt sledovat například u obcí Dolní Břežany a Vestec, kde došlo k rozvoji vědecké infrastruktury a k vytvoření pracovních příležitostí s vysokými nároky na kvalifikaci (Klíma 2018). Podle Sýkory (2014) také Říčany významně těží z blízkosti Prahy a to v podobě vzniku velkého počtu nových pracovních příležitostí. O jejich přidané hodnotě je však možné vést diskusi.

Koncept aglomeračního stínu naopak poukazuje na limitující možnosti funkčního růstu z důvodu pomyslného stínu, který jádro aglomerace „vrhá“ na sídla/sekundární jádra nacházející se v jeho blízkosti. Sídla nedisponují funkcemi a vybaveností, kterými by disponovala, pokud by se nacházela v méně exponované poloze. Tyto obce tak často postrádají služby a aktivity, které se u izolovaných sídel v dané velikostní kategorii běžně vyskytují. Autoři Burger a kol. (2015) například zkoumali efekt aglomeračního stínu na příkladu distribuce kulturních institucí vyššího řádu v severo-západní Evropě, kde se tento jev značně projevil. Daný efekt se může projevovat na různých řádovostních úrovních. Také já jsem ve své bakalářské práci (Štrba 2018) poukázal na do jisté míry limitující makroregionální vliv Prahy na rozvoj maloobchodu v zázemí Plzně. V podmínkách Česka se pak přímo aglomeračním stínem zabýval například Malý (2016), který sledoval vybavenost obcí v metropolitním areálu Brna. Efekt aglomeračního stínu se zde ukázal jako relativně silný. Aglomerační stín identifikovali také Kubeš a Chvojková (2020) v případě sekundárních jader v zázemí Českých Budějovic. Autoři Burger a kol. (2015) a Phelps a kol. (2001) však upozorňují, že by se na koncept aglomeračního stínu a zapůjčené velikosti nemělo nahlížet jako na dichotomicky separované, ale spíše jako vzájemně závislé a podmíněné. Burger a kol. (2015, s. 1104) k tomu dodávají: „*Je možná, že sídlo čelí stínu aglomerace v jednom ohledu, ale v jiném si*

vypůjčuje její velikost“. Oběma konceptům bude dále věnována pozornost v kapitole zaměřené na vybavenost obcí službami.

V rámci této práce je nutné brát koncept nodálního regionu a funkční autonomie v souvislosti s identifikací subcenter v PMR (a jejich významu) s určitou rezervou. Nejedná se o samostatně funkční regiony ve smyslu socio-geografické regionalizace neboli terminologií Martina Hampla (1999) – mikroregiony 1. řádu. Naopak bude potřeba tyto potenciální sekundární jádra nahlížet jako prvky úzce propojené s PMR potažmo PMA, se kterým jsou vzájemně polarizovány a úzce propojeny řadou vazeb, recipročních kontaktů a hierarchických vztahů podřízenosti a nadřízenosti (Kára 1989; Hampl 2005; Sýkora, Ouředníček 2007). V diplomové práci bude funkční autonomie obcí zkoumána zejména z hlediska koncentrace pracovní, vzdělávací a obslužné funkce určující jejich význam v PMR. Obslužná funkce zde bude sledována na úrovni vybavenosti jednotlivých obcí sociálními (školy, zdravotnictví, administrativa) a komerčními službami (maloobchod, pohostinství, peněžnictví). Lze předpokládat, že čím vyšší bude vybavenost daného sídla, tím vyšší bude i jeho funkční autonomie tedy nezávislost na jádru aglomerace a ostatních obcích v PMR. To by se pak mělo odrážet v posílení tangenciálních a odstředivých pohybů a v případném oslabení dostředivých pohybů vůči jádru městského regionu.

2.2 Suburbanizace v kontextu dlouhodobého vývoje sídelního systému

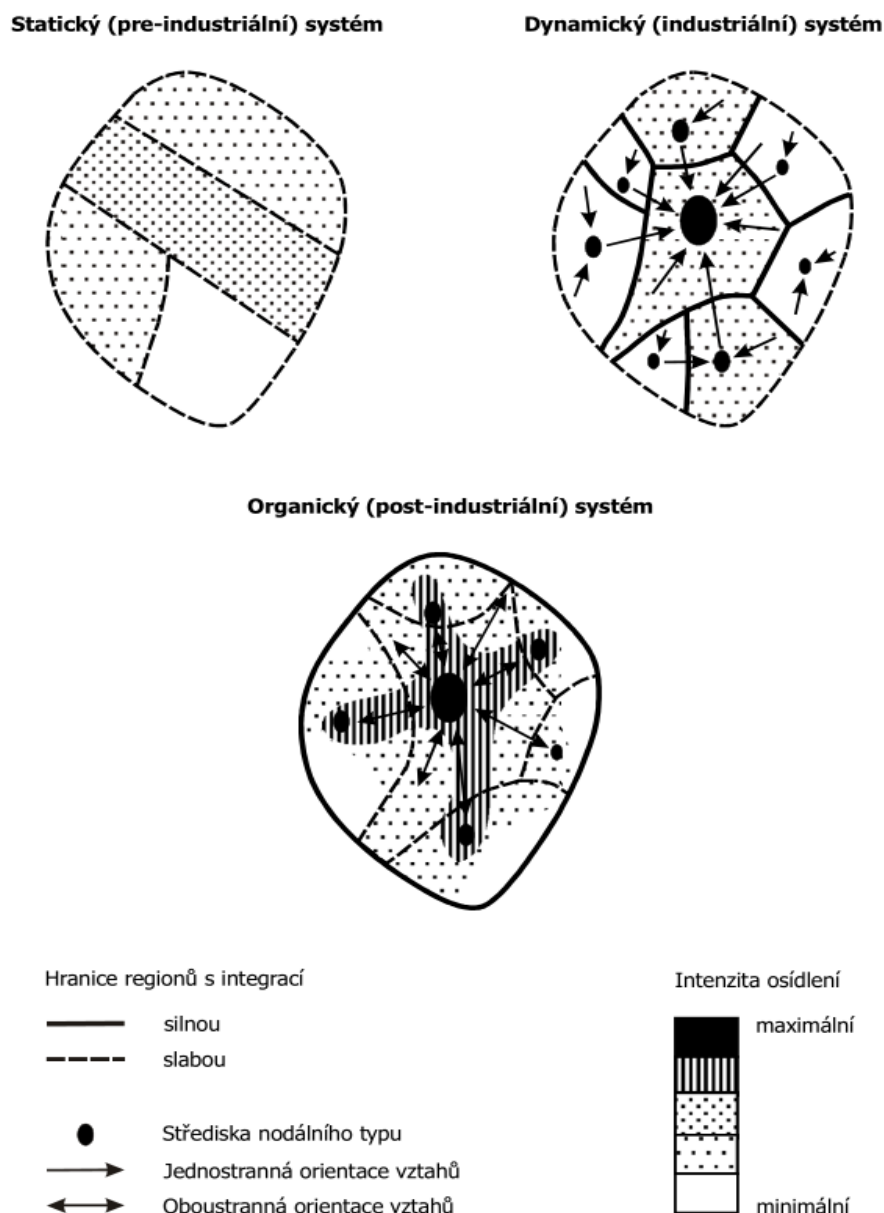
Jak už bylo řečeno v úvodu, funkční autonomie sídel v zázemí PMR významně souvisí s procesem suburbanizace. Účelem této kapitoly je zasazení suburbanizace do kontextu vývoje systému osídlení, a celkové socio-geografické organizace společnosti. Suburbanizace zde bude popsána v pojetí nejčastěji citovaných teoretických modelů (Van den Berg a kol. 1982; Hampl a kol. 1987; Geyer, Kontuly 1993) spolu s jejich kritickým zhodnocením. Samotné suburbanizaci a jejímu vývoji v kontextu Pražského městského regionu bude věnována následující kapitola.

2.2.1 Teorie stádií v geografickém pojetí

Podle Hampla (2005) je při výzkumu současných urbanizačních procesů vždy nutné, zasadit je do kontextu dlouhodobého vývoje sociogeografické organizace společnosti. Jelikož v diplomové práci vycházím hlavně z přístupu albertovské geografické školy, na jehož formování se Hampl významně podílel, budu i zde uplatňovat především princip sociogeografické regionalizace.

Hampl a jeho kolegové (1987) vycházejí z teorie stádií navrženou ekonomem Walterem Rostowem (1960), kterou tak doplnili o potřebnou geografickou dimenzi. Vývojové etapy prostorové struktury sociálněgeografického systému autoři rozdělují na tři základní stádia prostorové organizace společnosti: statickou, dynamickou a organickou, které lze vnímat také jako důsledek či projev dominujícího ekonomického sektoru. Proto je možné používat označení pre-industriální, industriální a post-industriální. Hlavní rozdíl v jednotlivých fázích představuje vývoj funkce jádrových jednotek, které definují územní polarizaci, formy a intenzity interakcí, prostorových pohybů a celkovou podobu regionální/sídelní hierarchie (Hampl a kol. 1987). Pre-industriální období bylo charakteristické statickým/stabilním regionálním systémem, silně determinovaným přírodním prostředím. Propojenost sídelních jednotek byla velmi slabá a omezovala se na lokální měřítko (viz obr 1). Tento stav byl dán především nízkou mobilitou obyvatelstva a jeho silným propojením se zemědělskou produkcí (Ouředníček 2000). S nástupem industriální fáze dochází k dynamickému rozvoji měst a k formování hierarchické soustavy středisek a jejich významu jako jader nodálních regionů.

Obrázek 1: Vývoj prostorové organizace společnosti

Zdroj: převzato z Hampl (2005), s. 23

Důležitost územní dělby práce a vnitřních vazeb se oproti pre-industriálnímu období významně zvýšila. Hlavním diferenciačním procesem se stává koncentrace (urbanizace), což se projevilo v prohlubování rozdílu mezi venkovským a městským prostorem i mezi samotnými městy (společenská organizace podmíněna konkurencí). Průmyslová výroba se díky rapidnímu technologickému vývoji stává dominantním ekonomickým sektorem, který na sebe váže významnou část pracující populace, která se nyní koncentrovala v nově vznikajících dělnických čtvrtí na okrajích měst (dnešní vnitřní město) (Musil 1996).

S nástupem post-industriální organizace společnosti, v Česku podmíněnou přechodem na systém volného trhu, dochází k utlumení koncentračního procesu, který je vystřídán kvalitativními proměnami funkcí sídelního systému. Koncentrace jevů je nahrazována koncentrací kontaktů. Nodální forma regionální organizace je rozšířena o oboustranné pohyby, což vede ke vzniku polycentrických sídelních struktur s relativně rovnocennými, vícestrannými vzájemnými vazbami, která jsou však stále hierarchicky uspořádané (Hampl a kol. 1999; Hampl, Marada 2015). Konkurenční mechanismus, který převládal v industriální etapě je do určité míry vystřídán konkurenčně-kooperačním principem, a to zejména díky vzájemné provázanosti prvků sídelního systému (zázemí: bydlení, rekreace – jádro: práce, služby) a jeho celkově vyšší organičnosti. Hampl (2005) zde však nemluví o nivelizaci ve smyslu zániku hierarchie, ale spíše o vyšší flexibilitě v rámci společenských/socio-geografických struktur.⁵ Post-industriální organizace společnosti je typická převládajícím odvětvím terciéru, kdy dochází k tvorbě celé řady nových profesí, které často nejsou prostorově ukotveny (Ouředníček a kol. 2014b). Řada dříve značně koncentrovaných prostorových funkcí se rozptyluje. Dělbá práce se prohlubuje a zvětšuje se její prostorový rozsah. Tyto společenské změny byly umožněny a dále umocněny zejména rozvojem dopravních a později telekomunikačních technologií, kdy se snižuje význam fyzické vzdálenosti jakožto hlavní překážky pro formování sociálních a ekonomických vazeb mezi městy a regiony (Herbert, Thomas 2013). Jedním z projevů těchto změn je suburbanizace, která významně stírá rozdíl mezi městem a venkovem. Hampl samotné suburbanizaci nevěnuje příliš velkou pozornost a nahlíží na ní pouze jako na jeden z projevů prostorového růstu nad-nodálních regionů, jakožto přirozeného metropolizačního procesu.

Hampl (2005) však upozorňuje, že se nejedná o teorii, nýbrž o empirickou generalizaci odvozenou z vývoje českého sídelního systému, která se nesnaží vysvětlit, ale spíše popsat a zachytit vývojové trendy. Sám Hampl (2005) připouští, že teorie je oprávněně kritizovat z nedostatečného podchycení vývoje mocenských struktur, či ze zdánlivě lineárního nahlížení společenského „rozvoje“ v duchu modernistických teorií a naivního developmentalizmu. Nicméně fakt, že se tento model stal pro mnoho českých sociálních geografů odrazovým můstkem při jejich snaze vysvětlit (dlouhodobě)

⁵ K tomu lze přistoupit i z pohledu jedince například skrze Giddensovu (1984) teorii strukturace. Člověk (aktér) žijící v post-industriální společnosti má mnohem více možností/moci (agency) rozhodovat se o způsobu života (struktury) než měl jedinec v industriální společnosti a mnohem více než měl jedinec žijící v pre-industriální společnosti (odlišná rigidita struktur a míra sociální mobility).

vývojové trendy v systému osídlení a organizaci společnosti obecně, naopak vypovídá o jeho vysoké explanační schopnosti. Podle našeho názoru se uplatnitelnost modelu navíc nemusí omezovat pouze na sociální geografii, ale nabízí se zde využití i v rámci ostatních společenských věd, kde prostorová dimenze často chybí, nebo není dostatečně zohledněna (historické vědy, ekonomie, sociologie). V rámci sporu o nomotetický vs. idiografický účel geografie je zde znatelný příklon Hampla a ostatních členů albertovské geografie k nomotetickému pojetí geografie, resp. k určité podřízenosti ideografického nomotetickému (Sýkora 2008). Osobně vnímám nomotetické pojetí geografie „přínosnější“ z hlediska její pozice v systému společenských věd, zároveň jsem si ale vědom nezastupitelného přínosu ideograficky/kvalitativně orientovaného výzkumu.

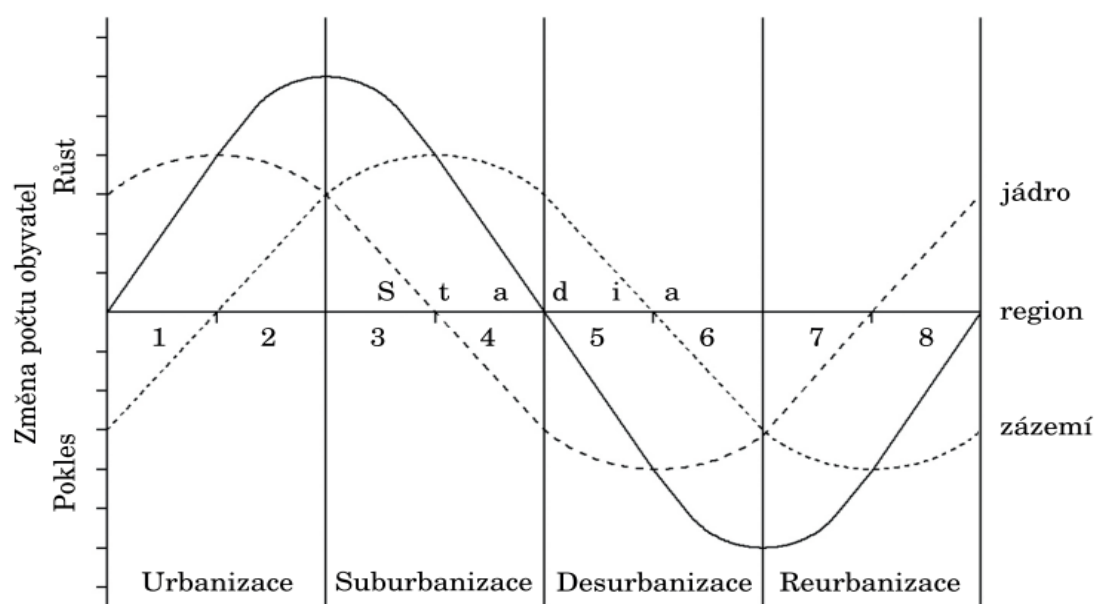
2.2.2 Teorie stádií vývoje měst

Jako další model, který umožňuje zasadit proces suburbanizace do kontextu vývoje osídlení je teorie stádií vývoje měst, navržená van den Bergem a kol. (1982). Podobně jako v případě Hampla a kol. (1987) je i zde uplatňován nomotetický přístup, ve smyslu hledání pravidelností ve vývoji evropských městských regionů. A stejně jako u Hampla a kol. (1987), je také tento model založen na fundamentálních stádiích vývoje společnosti, respektive na důležitých socio-ekonomických změnách (zemědělská společnost → průmyslová spol. → terciární spol.) (Ouředníček 2000).

Tento empiricky-deduktivní model pracuje se čtyřmi stádii urbanizačního procesu: urbanizací, suburbanizací, desurbanizací a reurbanizací. Autoři zařazují městský region vždy do jedné ze 4 kategorií na základě srovnání vztahu mezi populačním růstem jádra a jeho zázemí. Názornější představu o charakteru jednotlivých etap nabízí obr. č. 2. Model na rozdíl od Hamplovo pojetí, nezahrnuje pre-industriální etapu a zachycuje až přechod z industriální na post-industriální stádium. Autoři teorie nahlíží na suburbanizaci jako na pokračování vývoje města v industriálním období. Přesun obyvatel na okraj města pak zdůvodňují především rozvojem dopravní infrastruktury, nárůstu vlastnictví osobního automobilu a v neposlední řadě díky nárůstu střední třídy. Možnost oddělení místa bydliště a pracoviště se odráží v nové struktuře, a hlavně v prostorovém rozsahu měst (Van den Berg a kol. 1982). Aglomerace se začínají rozpínat do hvězdovitého tvaru podél dopravních tepen a průmyslové areály se přesouvají do zázemí, kde nejsou tolik na obtíž a stále jsou dobře dostupné (Ouředníček 2000; Mieszkowski, Mills 1993; Sýkora 2003; Antrop 2004). V rámci typologizace se pak

městský region nachází ve fázi suburbanizace, pokud dominuje růst zázemí nad jádrem, zatímco celkově region populačně roste (relativní decentralizace). A i pokud jádro začne populačně ztrácet, a zázemí i přesto roste, stále se jedná o fázi suburbanizace (absolutní decentralizace) (Van den Berg a kol. 1982).

Obrázek 2: Stádia růstu a poklesu ve vývoji městského regionu

Zdroj: převzato ze Sýkora, Posová (2011), s. 4

Teorie stádií vývoje měst je kritizována především pro svojí přílišnou generalizaci a vnitřní rozpory, zejména v rámci popisu vývoje měst jakožto jednosměrné trajektorie s plynulým přechodem z jedné urbanizační fáze v druhou. Jak zdůrazňuje například Ouředníček (2002), jednotlivé fáze totiž mohou probíhat „napřeskáčku“. Většina autorů zabývajících suburbanizací navíc hovoří spíše o šíření v podobě difúzních vln rozbíhajících se z jádra aglomerace ven do zázemí než o jednoznačně časově oddělitelné fázi. Tento proces tedy pokračuje nepřetržitě, kdy nemá jasný konec ani začátku, na rozdíl od předpokladu potenciálního ukončení urbanizačního procesu, se kterým pracuje Van den Berg kol. (1982) (Walker 1981; Geyer, Kontuly 1993; Bourne 1996; Ouředníček 2003; Sultana, Weber 2014).

Podle Sýkory (2003) může být růst počtu obyvatel v zázemí a pokles v centru také způsoben pouze přirozenou měnou obyvatel, což by neodpovídalo běžné představě suburbanizace jakožto procesu rozrůstání města do krajiny, syceného zejména stěhováním obyvatelstva (nejen z jádra aglomerace).

Další problematickou část může zahrnovat samotné vymezení městského regionu, kdy je potřeba položit si otázku, kde vlastně končí kompaktní město (jádro regionu) a kde začíná a končí zázemí? Administrativní vymezení měst často ani neodpovídá jejich skutečnému prostorovému a funkčnímu rozsahu (Sýkora, Ouředníček 2007; Toušek, Kunc, Vystoupil 2008; Halás a kol. 2012). V tomto ohledu, jak upozorňuje Ouředníček (2003), je obtížné rozlišit zda se vůbec jedná o suburbanizaci nebo urbanizaci a dodává, že by se na oba procesy proto mělo nahlížet jako na druhy vývoje města, než na jednotlivé fáze. Přínos teorie je naopak možná spatřovat v zahrnutí městských regionů socialistických zemí a jejich porovnání s vývojovým trendy u západoevropských městských regionů (ČSSR nebylo zahrnuto) Podle Kubeše a Ouředníčka (2022) lze pomocí Van den Bergova modelu (1982) vysvětlovat urbanizační procesy odehrávající v PMR od roku 1997 do roku 2008.

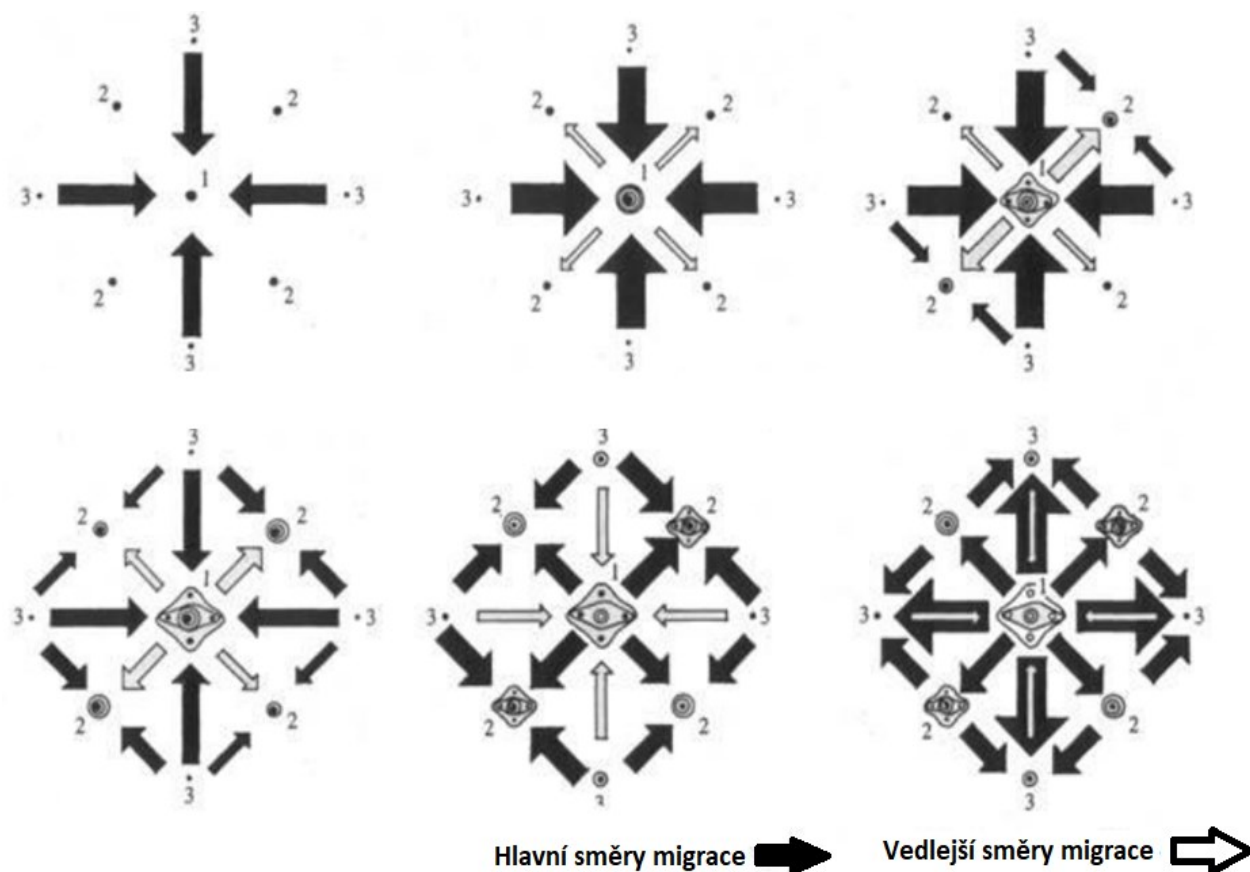
Od počátku hospodářské krize probíhají jednotlivé urbanizační procesy s rozdílnou intenzitou spíše souběžně, ačkoliv suburbanizace stále dominuje (Špačková, Pospíšilová, Ouředníček 2016). V současné době jsou stále více znatelné také reurbanizační procesy, například v podobě přílivu nových rezidentů do oblasti vnějšího města (sídliště). Podle Horňákové a Sýkory (2021) má zóna vnějšího města potenciál stát se v budoucnu novou hlavní rezidenční destinací pro mladé rodiny s dětmi.

2.2.3 Diferenciální urbanizace

Dalším vlivným teoretickým konceptem, který je často požíván pro zasazení suburbanizace do vývojového kontextu je teorie diferenciálního růstu navržená Geyerem a Kontulym (1993). Za přínos tohoto modelu lze považovat zejména jeho snahu sledovat vývoj urbanizace na úrovni celého sídelního systému při zahrnutí různých velikostních kategorií sídel. Podle této teorie se fáze koncentrace a dekoncentrace obyvatel ve městech šíří v podobě difuzních vln, které na škále město-venkov postupně zasahují všechna patra sídelního systému (viz obr 3) (Antrop 2004; Ouředníček a kol. 2014a). Teorie rozlišuje tzv. koncentrační a dekoncentrační fáze vývoje. V podrobnějším měřítku pak definuje šest dílčích fází v rámci kterých se růst dynamicky přesouvá mezi kategoriemi vedoucího města, středního města a malého města. Urbanizaci (zahrnující suburbanizaci) je podle této teorie třeba nahlížet jako vývoj komplikovaného souboru často protichůdně působících procesů, kterou jsou časově a prostorově separované (Toušek, Kunc, Vystoupil 2008).

O střídání vln suburbanizace a reurbanizace jakožto o velice složitém a citlivém mechanismu hovoří také Musil (2009), a dodává, že například u PMR se jedná o zrychlení vývoje, kterým procházely západoevropské sídelní systémy již od počátku 70. let minulého století. Tento model tak umožňuje sledovat suburbanizaci v širších souvislostech jako součást urbanizačních procesů, které mohou v sídelním systému působit paralelně. Dalším přínosem modelu je zohlednění odlišného prostorového chování u různých demografických skupin, u kterých se rezidenční preference mohou zásadně lišit. Zatímco u rodin v pozdějších fázích rodinného cyklu převládá motiv kvalitního životního prostředí, u mladších domácností je to pak hlavně motiv produkcionismu (hledání práce, zvyšování kvalifikace) (Geyer, Kontuly 1993).

Obrázek 3: Vývoj systému osídlení podle teorie diferenciální urbanizace

Zdroj: převzato a upraveno z Ouředníček a kol. (2014a), s.11

Podle Ouředníčka a Temelové (2009) je převážení jednoho z urbanizačních procesů důsledkem právě velikosti sociální skupiny která daný proces sytí nejvíce, a to vždy v rámci ekonomického a společenského vývoje, který tyto rezidenční preference umožňuje, nebo jim naopak zabraňuje (viz kapitola suburbanizace v kontextu transformace). Kontulyho a Gayerovy poznatky o suburbanitech (v západním Německu) v podobě starších a finančně zajištěných obyvatel byly však v rozporu se závěry autorů zabývajících se suburbanizací u post-socialistických městských regionů. Suburbanizace zde totiž byla sycena zejména mladými rodinami s dětmi a sociálně silnějšími obyvateli hledající čisté a bezpečné prostředí na okraji měst (Sýkora 2002; Ouředníček, Špačková 2013). Již tento protiklad poukazuje na riziko využívání generalizované pojetí urbanizačních procesů, často vzešlých z odlišného socio-geografického prostředí a aplikovat ho na prostředí post-socialistických zemí, které bylo narušeno řadou specifických faktorů a poruch (Hampl a kol. 1999; Čermák a kol. 2009; Ouředníček, Špačková 2013).

Je zřejmé, že vysvětlovat urbanizační procesy v metropolitních regionech pomocí jednoho teoretického konceptu není optimální, obzvláště pak v případě post-socialistických měst. Jak tvrdí Ouředníček a Špačková (2013), abychom jednotlivé urbanizační procesy pochopili, je třeba k nim přistupovat diferencovaně. Pozornost by se rovněž neměla omezovat pouze na jejich kvantitativní charakter a směrovou orientaci (Van den Berg a kol. 1982; Geyer, Kontuly 1993) ale také na jejich kvalitativní projevy ve smyslu motivů a socio-kulturních podmíněností.

2.3 Různé pohledy na suburbanizaci

Ačkoliv termín suburbanizace zazněl v této práci již několikrát (v kontextu vývoje městských regionů), jeho jasná definice nebyla doteď adresována. Definici suburbanizace bude proto věnována následující podkapitola. Kromě definice zde budou uvedeny přístupy, jak lze tento proces nahlížet. V předešlé kapitole byla suburbanizace představena jako jeden z urbanizačních procesů a byl uveden zejména její kvantitativní popis v kontextu urbanizačních modelů. Nyní se více zaměříme na strukturální, morfologické a funkční hledisko suburbanizačního procesu. V další podkapitole bude upřesněn význam občanské vybavenosti a bude nastíněn její vývoj v zázemí PRM.

2.3.1 Definice suburbanizace z hlediska podmíněností a prostorových projevů

Termín suburbanizace vychází z anglického slova *suburb*, značící předměstí. I přesto, že předpona „sub“ může poukazovat na určitou podřadnost vůči městu, v tomto případě se jedná o prostorový odkaz značící vedle, za nebo pod něčím⁶ (Merriam Webster dictionary 2022). Bourne (1996) v této souvislosti však naznačuje, že předpona „sub“ původně opravdu znamenala oddělení ve smyslu nižšího ekonomického statusu, nedostatku autonomie, zranitelnosti vůči okolí a absenci atributů městského kulturního prostředí. Jasně prostorové vyloučení činností či funkcí, které byly ve městě nevíтанé (jotka, vojenská cvičiště), bylo dobře patrné v případě evropských středověkých měst (Ouředníček 2008).

Oddělení původně zajištěné městskými hradbami a vodním příkopem se v industriální a později hlavně post-industriální éře postupně nahrazuje zelenými pásy, dálničními obchvaty a administrativními hranicemi. V případě amerických měst tyto „hranice“ pak často hrály roli určité bariéry i nadále, nyní však v obráceném vztahu, kdy je předměstí chráněno před difúzí negativních vlivů z centrálního města (Mieszkowski, Mills 1993; Bourne 1996; Antrop 2004; Stanilov, Sýkora 2014). Prestiž života „za hradbami“ se poprvé objevuje již v 18. století v Anglii, kde se bydlení v podobě venkovské vily za městem stalo populárním zejména mezi příslušníky rostoucí buržoazní třídy. Kromě romantické představy nedotčeného venkovského prostředí zde hrálo roli zejména znečištěné prostředí vnitřního města průmyslového Londýna. V odborné literatuře se často používá také termín *suburbium*, kdy je účelem odlišení prostorově samostatného sídla od předměstí, tedy integrální části zastavěné městské plochy (Ouředníček 2003). Jak však poukazují autoři Sultana a Weber (2014) na nově vzniklé suburbia je vždy třeba nahlížet jako na dočasné prostory, které budou s postupným růstem města pohlceny a plně integrovány do jeho struktur, čímž mohou svojí prostorovou identitu (oddělenost) ztratit (Ouředníček 2002).

Prostorová oddělenost od kompaktního města, je tedy jedním z hlavních atributů suburbanizace. Stanovení geografické hranice mezi městem a jeho zázemím však není vždy jednoznačné, což komplikuje metodologické aspekty studia suburbanizačního procesu. Z hlediska geografie lze obecně využít 3 základní přístupy: i) administrativní; ii) morfologické (kompaktně zastavěná plocha) a iii) funkční vymezení (integrita vztahů

⁶ Latinský přívlastek „sub“ může vyvolávat také představu něčeho dílčího, co je vytržené ze systému. (Kubeš, Pahorecká 2000). Toto je však v případě suburbanizace velice zavádějící, a to už jen z podstaty tohoto jevu (viz koncept funkční městský region).

v městském regionu). S postupujícími metropolizačními procesy se vymezování jádra a jeho zázemí stalo ještě složitějším úkolem (urban-rural continuum). Geografové se tak začaly zaměřovat na vymezování koncentračních areálů neboli metropolitních území (Halás a kol. 2012). Ty kromě populační velikosti a hustoty zalidnění (koncentrační areály) zohledňovaly také míru spjatosti zázemí s jádrem (viz Hampl a kol. 1987).

Kombinovaný přístup pro vymezení funkčního území PMO uplatnil také řešitelský tým Ouředníček a kol. (2014). Inovativnost tohoto vymezení spočívala v triangulaci několika předchozích vymezení (Integrovaný systém středisek 2011, Pražská metropolitní oblast 2011, Integrovaný systém středisek a metropolitní areál Prahy 2014), které tak zahrnovalo jak socio-ekonomické aspekty, tak funkční a administrativní integritu území. Funkční integrita zde byla podchycena za použití dat mobilního operátora.

2.3.2 Suburbanizace z morfologického a funkčního hlediska

V rámci morfologicko-prostorového aspektu suburbanizace se lze odkázat na definici Sýkory (2003). Podle něj suburbanizace označuje růst města prostorovým rozpínáním do okolní venkovské a přírodní krajiny. Tento růst však musí mít rozvolněný, rozptýlený či roztroušený charakter, což by se mělo odrážet v mnohem nižší hustotě zalidnění v zázemí oproti kompaktnímu městu. Další charakteristiku, kterou musí rozvoj splňovat, je separace od kompaktní města. Sýkora (2003) zde používá termín „*leapfrog*“ neboli „*žabí skok*“ (odskočení od kompaktní zástavby). Tento druh rozvoje⁷ může nabírat relativně usměrněnou podobu, kdy se rozvoj koncentruje do několika dopravně dobře obslužených suburbanních center (Ptáček, Szczyrba 2007). Extrémní formu pak představuje tzv. „*urban sprawl*“, neboli „*sídelní kaše*“, kdy živelné rozpínání měst probíhá formou roztráštěné až chaotické nízkopodlažní výstavby vedoucí k nízké hustotě osídlení a k značné separaci jednotlivých urbanizovaných zón v metropolitní oblasti (Seltzer 2002). Není překvapující, že urban sprawl přináší celou řadu negativních dopadů plynoucích především ze závislosti obyvatel na osobním automobilu.

Ewing (1997) zde kromě dopadů na životní prostředí hovoří také o sociální nespravedlnosti a dezintegraci komunit.

⁷ Jedná se o regulovanou formu suburbanizace, které lze dosáhnout například skrze územní plánování, za účelem omezení negativních socioekonomických a enviromentálních dopadů tohoto procesu (Ptáček, Szczyrba 2007).

Podle některých autorů však tento fenomén nemusí být nahlížen pouze negativně⁸. Podle Zhanga a kol. (2022) může sídelní kaše představovat určitý předstupněm pro přechod z monocentrické na složitější polycentrickou městskou strukturu typickou u některých post-industriálních metropolí (Bogart 2006; Dear, Flusty 1998). Nutno dodat, že tyto pozitiva byla zmíněna především z hlediska ekonomických (*spill over*) efektů, které souvisely s dekoncentrací pracovních příležitostí a komerčních aktivit za kombinovaného působení lokálních a globálních vlivů.

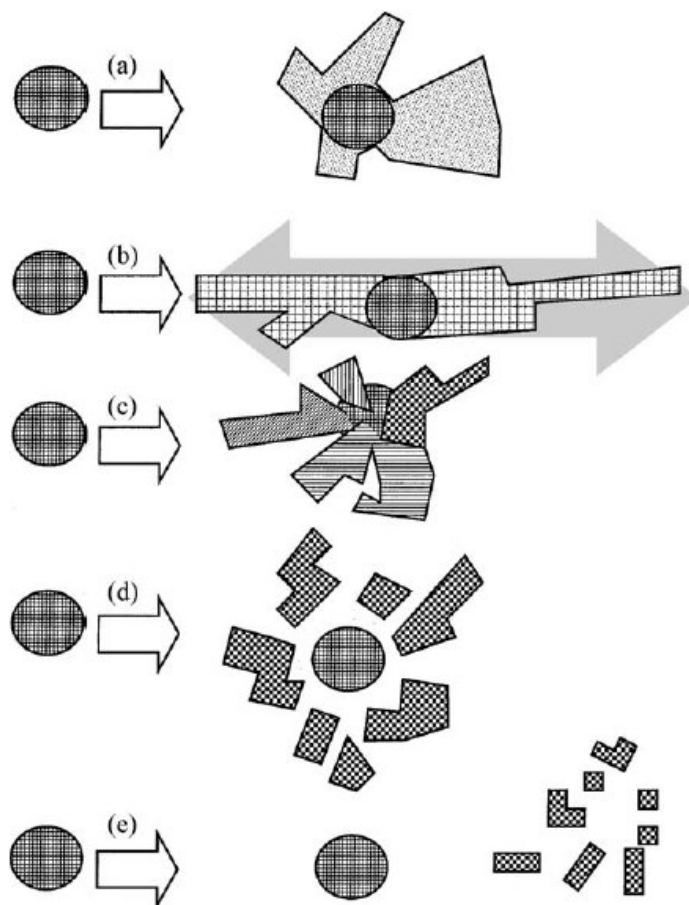
Tyto prostorové trendy vysvětluje například model „*keno kapitalismu*“ (Dear, Flusty 1998), navržený členy tzv. *losangeleské školy*. Autoři modelu tvrdí, že jádro již nehraje roli jediného centra komerčních aktivit metropole. Komerční rozvoj se podle nich realizuje ve formě vzájemných vazeb mezi řadou jednotlivých lokalit (*Edge cities*⁹). Prostorový vzorec rozvoje komerčních aktivit je nahodilý a podmíněný pouze splněním lokalizačních požadavků globálních aktérů (Svoboda 2017). Aplikace modelu kenokapitalismu je však v podmínkách PMR jen omezená. Určitou obdobu našli autoři Sýkora a Ouředníček (2007) v případě zdánlivě nahodilého rozvoje nerezidenční suburbanizace v PMR počátkem 90. let. Urban sprawl je však typický zejména pro americká města, kde byl tento druh rozvoje umožněn díky velice nízké míře regulace (Ptáček 2002).

U Evropských měst se *urban sprawl* projevuje spíše omezeně, což lze zdůvodnit existencí husté sídelní sítě malých a středně velkých sídel v zázemí aglomerací a celkově vyšší mírou regulací územního rozvoje (Ptáček 2002; Sýkora 2003). Prostorové projevy suburbanizace v podmínkách evropských měst se od americké zkušenosti liší zejména v tom, že se suburbanizace zpravidla odehrává „obrustáním“ původních sídel (Sýkora 2003; Antrop 2004). Antrop (2004) dokonce rozlišuje 5 různých modelů, jak může suburbanizace původních sídel v evropském kontextu probíhat (viz obr 4). Kromě plynulého napojení na původní zástavbu (a) může docházet například ke korálkově-prstencovité formě výstavby kolem starého jádra (d), protažení kolem hlavních dopravních tahů (b), či k úplnému odtržení nově vzniklé části od zbytku vesnice (e).

⁸ Urban sprawl, který kromě rezidenční funkce zahrnuje také nerezidenční aktivity (práce, služby) může potencionálně předcházet prostorovému nesouladu (spatial mismatch), jak ukazuje Zhang a kol. (2022) v kontextu čínských aglomerací.

⁹ Fenomén edge-city značí utváření sekundárních jader uvnitř MA, které jsou relativně nezávislá na původním jádru aglomerace (Garreau 1992).

Obrázek 4: Vybrané modely proměny morfologie (sub)urbanizovaných evropských venkovských sídel

Zdroj: převzato a upraveno z Antrop (2004), s. 20

Poznámka: Typologie suburbanizace původních venkovských sídel: (a) rozšíření, (b) osové rozšíření, (c) explozivní rozvoj, (d) koráلكově-prstencovitá výstavba, (e) satelitní rozvoj odlišné šrafy označují různé stavební styly a využití půdy. Kruh označuje původní centrum obce.

O formě suburbanizace sídla podle Antropa (2004) rozhoduje hlavně jeho pozice uvnitř MA, a to zejména z hlediska dostupnosti do jádra aglomerace nebo podle rentability zemědělské produkce, či zachovalosti přírodní krajiny v okolí sídla (rekreace, turismus). Tyto závěry nás tedy opět vrací ke konceptům aglomeračního stínu, resp. k faktoru exponovanosti a jeho dopadu na funkční význam sídla (Kára 1989; Phelps a kol. 2001; Burger a kol. 2015; Malý 2016; Kubeš, Ouředníček 2022). Typ explozivního rozvoje (c) představuje typ nejradikálnější proměny, kdy se původní statické venkovské prostředí postupně proměňuje na dynamický kvazi městský prostor s novými kulturními, socio-ekonomickými a demografickými charakteristikami (Perlín 1998; Antrop 2000; Ouředníček, Puldová 2006).

V PMR suburbanizace obcí probíhala nejčastěji v rámci typu a) a c). Pouze v ojedinělých případech se objevil typ d) a e) (Ouředníček, Posová 2006). Tato diplomová práce bude v rámci identifikace potenciálních subcenter cílit především na explozivní formu rozvoje obcí (c).

Zde se dostáváme k funkčnímu aspektu suburbanizace, což je postupná proměna kvalitativních rysů venkovského prostředí na to městské. Ouředníček (2003) v této souvislosti hovoří o tzv. nepřímé suburbanizaci, kdy se životní styl nově příchozích obyvatel částečně přizpůsobuje novému prostředí, ale zároveň je toto prostředí zpětně ovlivňováno návyky novousedlíků (spotřební chování, hodnoty, způsob trávení volného času). Do určité míry lze tuto koncepci suburbanizace dát do souvislosti s předpoklady sociální ekologie. *„Lidské populace se přizpůsobují na podmínky jednotlivých hmotných prostředí. Výsledkem této adaptace agregovaných jednotlivců je pak organizace vzájemně závislostí, které činí z populace koherentní funkční jednotku“* (A.H. Hawleye 1978, cit. v Musil 1991, s. 73). Tento pohled na suburbanizaci koresponduje také s názorem Bourna (1996), který argumentuje, že by se termín suburbie klidně mohl zaměnit za termín *„nový sociální prostor na okraji města“*, který více zdůrazňuje jeho hlavní charakteristiky: relativní novost, oddělenost a specifickou polohu.

Suburbánní zóny českých městských regionů zdaleka nejsou socio-ekonomicky a socio-kulturně homogenní území, jak by se mohlo zdát. Jak upozorňují Doležalová a Ouředníček (2006), v rámci jedné suburbanizované vesnice vedle sebe můžou bydlet domácnosti se zcela zásadně odlišným životním stylem či závislostí na jádru aglomerace. Co se týče funkční diferenciaci suburbii, ta je podle Kubeše a Ouředníčka (2022) v porovnání se severoamerickými suburbii stále relativně nízká.

2.4 Suburbanizace nerezidenčních funkcí v zázemí Prahy s ohledem na funkční vybavenost

Účelem této podkapitoly bude nastínit hlavní trendy v rámci dekoncentrace nerezidenčních aktivit do zázemí Prahy po roce 1989. Pozornost zde bude věnována především maloobchodu, školství a zdravotnictví, jinak řečeno oblastem, které v této práci reprezentují funkční vybavenost. První část této podkapitoly však bude věnována tzv. *„schválené střediskové soustavě osídlení“* (SSSO). Věříme, že je zahrnutí této části nezbytné z hlediska vývojového kontextu a zdůvodnění socioekonomické zaostalosti pražského zázemí na počátku 90 let.

Přechod z centrálně plánovaného hospodářství na systém volného trhu lze více méně ztotožnit s přechodem z industriálního na post-industriální typ organizace společnosti (Čermák, Hampl, Müller 2009). Transformační období bylo typické především pro selektivní procesy zahrnující jak územní redistribuci ekonomiky, tak prohlubování socioekonomický rozdílů v rámci komunit. Nárůst regionálního vlivu Prahy na všech řádovostních úrovních, především na úkor režimem podporovaných průmyslových regionů (Ostravsko, pánevní konurbace), dobře odráží převládnutí principů ekonomické efektivity nad ideologií (Hampl 2005; Čermák a kol. 2009; Hampl, Marada 2016). Podle Hampla a Marady (2016) se jednalo o zákonitou reakci na předchozí neefektivní a převážně nivelizační snahy totalitního režimu potlačovat jakékoliv územní či sociální nerovnoměrnosti.

Musil (2001), který období socialismu vnímá jako umělé prodloužení industriální fáze městských struktur, uvádí 3 hlavní faktory změn: a) nahrazení ústředního plánování tržními mechanismy, b) decentralizace pravomocí na lokální a regionální úroveň a c) omezení nepřiměřených redistribučních mechanismů v regionální dimenzi. Procesy metropolizace a suburbanizace, jakožto hlavní geografické projevy transformace, se po roce 1989 mohou začít projevovat naplno. Kromě dobře viditelné transformace zázemí postsocialistický měst se jednalo také o komercializaci a expanzi městských center či revitalizaci některých částí vnitřních měst (Sýkora, Stanilov 2014). V rámci decentralizace státní správy přešla část pravomocí na úroveň jednotlivých obecních samospráv, včetně povinnosti zajistit pro své obyvatele základní prvky občanské vybavenosti a technické infrastruktury.

2.4.1 Schválená středisková soustava osídlení aneb plánování občanské vybavenosti v období socialismu

Dostupnost občanské vybavenosti byla do roku 1993 „řešena“ v rámci tzv. „Schválené střediskové soustavy osídlení“ (SSSO), jejímž smyslem bylo zajistit přijatelnou dostupnost občanské vybavenosti a celkově vyrovnané podmínky pro život skrze cílené směřování toků investic jen do vybraných kategorií sídel. Jedním z cílů bylo také odstranění rozdílů mezi venkovem a městem (Musil 2001; Osman, Daněk 2012). Za základ střediskové soustavy (ať už záměrně či nezáměrně) lze pak považovat Christallerovu (1933) „Teorii centrálních míst“ (TCM). Německý geograf Walter Christaller pracoval s maloobchodní funkcí měst, kdy se za předpokladu racionálního

chování jak zákazníků, tak majitelů firem¹⁰, snažil vysvětlit rozmístění a velikost sídel (Blažek, Uhlíř 2020). Střediskovost se do struktury osídlení promítá od nepaměti a bylo s ní pracováno v mnoha vědeckých studiích zabývajících se rozvojem osídlení. V západoevropských zemích to byla např. Francie, Holandsko, Německo, Rakousko či Švýcarsko (Kalecký 2012).

Také socialističtí regionalisté, urbanisté a plánovači si byli vědomi principu střediskovosti, což se ukazuje například v Matouškově studii z roku 1966: „*Je zcela logické, že v drobné struktuře osídlení není možno v únosné míře rozvinout žádoucí standard občanských a technických zařízení a rovněž tak bytové výstavby. Teprve vytvořením hierarchické sítě vzájemně na sebe navazujících středisek a jejich spádových obvodů bude umožněno efektivní rozmístění společenské a hospodářské vybavenosti*“ (cit. v Matoušek 1966, s. 799). Socialističtí plánovači si rovněž uvědomovali nezbytnost doplňování výrobní funkce (především průmyslu) potřebnými nevýrobními funkcemi. Pro efektivní fungování průmyslové výroby bylo potřeba zajistit pracovní síle odpovídající životní podmínky umožňující její reprodukci (odpočinek a další potřeby) a sociální kohezi (Enyedi 1996, cit. v Mulíček, Malý 2017, s. 5). Koncepce SSSO koresponduje s teorií centrálních míst také z hlediska komplementarity, kdy středisko vyššího řádu plnilo zároveň funkci střediska nižšího řádu. Nutno dodat, že se přístup ke koncepci SSSO v průběhu socialismu měnil. Zatímco se první generace strategií zaměřovala na zajištění stejné dostupnosti služeb a funkcí pro celé území, druhá generace (70. léta) od této vize ustupuje a více zohledňuje ekonomické aspekty. V rámci střediskové soustavy byly vymezeny následující kategorie (Perlín 1998):

1. *Střediska osídlení oblastního významu (SOOV/SOV):*
Sídla národních výborů přímo řízených vládou, krajská města
2. *Středisko osídlení obvodního významu (SOMV):*
Středisko s významným postavením s plně rozvinutou obchodní infrastrukturou, vhodná pro prioritní koncentraci investičních prostředků
3. *Nestřediskové sídlo trvalého významu (NSTV):* *Menší sídlo s převládající obytnou funkcí, bez dalších výrobních nebo obslužných zařízení (často zde sídlil obecní úřad)*

¹⁰ Dalšími předpoklady, ze kterých teorie vycházela (podobně jako většina dalších neoklasických lokalizačních teorií) byla dokonalá informovanost, mobilita a konkurenceschopnost (Blažek, Uhlíř 2020). V rámci dynamického rozvoje telekomunikačních technologií v posledních letech, lze však předpoklad o dokonalé informovanosti považovat za stále více reálný. Zejména pak v souvislosti s rozvojem tzv. „location-based-services“, služeb, které uživatelům poskytují různorodé, relativně dokonalé, prostorové informace o příležitostech v jejich blízkosti (Google Maps, Uber, DámeJídlo, Tinder ad.)

4. *Nestředisková sídla ostatní (NSO):*

Ostatní menší sídla plnící pouze obytnou funkci

Investice do vybraných středisek proudily ve formě výstavby kulturních domů, obchodů, zemědělských zařízení, bytů a později také nákupních středisek (70. - 80. léta). Nehledě na ušlechtilost záměru či logiky vymezení z hlediska funkčnosti měl důsledek této politiky fatální dopady zejména pro nejmenší obce, včetně těch v zázemí měst (Ouředníček a kol. 2008). Jak podotýká Perlín (1998), problém střediskové soustavy byl především v tom, že účelem SSSO nebylo stimulovat rozvoj významnějších sídel, nýbrž potlačovat růst nejmenších (a největších) sídel. Zde je zároveň vidět rozpor s původním úmyslem vyrovnat rozdíly mezi městem a venkovem¹¹ Podle Musila (2001) i Hampla (2005) SSSO způsobila či minimálně významně podpořila vznik tzv. vnitřních periferií, obcí lokalizovaných při krajských hranicích, dlouhodobě populačně slábnoucích, se zhoršující se dopravní dostupností a postrádajícími základní služby.

O existenci vnitřních periferií můžeme s určitou nadsázkou hovořit také v zázemí PMR na počátku transformace. Kromě Říčana a Brandýse nad Labem, které měly status středisek obvodního významu, většina obcí v PMR spadala do posledních dvou kategorií (NSTV, NSO). Protože do této kategorie neměly proudit žádné investice, byly tyto obce v podstatě odsouzeny k zániku. Některé z těchto obcí dokonce ležely uvnitř administrativních hranic Prahy, jelikož byly připojeny až v roce 1974 (Doležalová, Ouředníček 2006). Zázemí Prahy na konci socialismu lze tedy charakterizovat jako venkovský prostor, s chátrajícím fyzickým prostředím s nedostatečnou sociální a technickou infrastrukturou. Obyvatelé s nízkým sociálním statutem, kteří zde žili, byli zcela odkázáni na jádro PMR, a to jak z hlediska práce, tak z hlediska základních služeb (Ouředníček a kol. 2008a; Mulíček, Sýkora 2014).

Funkci, kterou si však pražské zázemí do značné míry zachovalo, byla rekreace, a to především u obcí s atraktivním přírodním prostředím kolem Vltavy a Berounky. Revitalizace bytového fondu a mírný populační růst v těchto obcích byly zajištěny právě díky chalupaření a chataření (viz Perlín 1998, Fialová 2014).

Substituci suburbanizace masivní dojížděnkou ze zázemí, kombinovanou s výstavbou sídlišť na okrajích socialistických měst, popisuje koncept „*under-urbanization*“, neboli

¹¹ Geografické vymezení městského prostoru od toho venkovského bylo během socialismu paradoxně ulehčeno díky ostré hranici tvořené „hradbou“ panelových sídlišť (Bínek 2007) (návaznost na kapitulu o definici suburbanizace).

nedostatečná urbanizace, či „*pod-urbanizace*“. Jednalo se o jev, který byl typický pro zázemí většiny socialistických měst (Szelényi 1996).

2.4.2 Počátky transformace zázemí Pražského městského regionu

Do zázemí Prahy a jejího nerozvinutého sociálního prostředí se po roce 1990 začínají postupně stěhovat noví obyvatelé. Od druhé poloviny 90. let pak následují komerční aktivity v podobě výstavby plošně rozsáhlých projektů na „zelené louce“ financovaných převážně zahraničními subjekty. Proces suburbanizace se postupně zintenzivňoval díky liberalizaci trhu s nemovitostmi, decentralizaci územního plánování, přílivem zahraničního kapitálu a v proměně rezidenčních preferencí obyvatel a lokalizačních strategií firem ve prospěch zázemí. Ačkoliv proces komerční suburbanizace¹² začal oproti rezidenční suburbanizaci se zpožděním, její vývoj byl o to dynamičtější a více se podepsal na celkové podobě zázemí (sociálního prostředí, krajina) (Sýkora, Ouředníček 2007; Ptáček, Szczyrba 2007; Dijst, Razin, Vázquez 2007; Chuman, Romportl 2008). Hlavním nositeli této změny byly ze začátku především segmenty maloobchodu a logistiky.

Dopady se netýkaly pouze proměny fyzické podoby, nýbrž zahrnovaly také proměnu prostorových vzorců dojížděky za prací a za službami. Na základě empirických prací zabývajících se suburbanizací a dojížděkovými vztahy v PMR lze o období 1991–2001 jako o typu suburbanizace, který monocentrickou strukturu PMR z hlediska funkční autonomie spíše reprodukoval. Ačkoliv zázemí výrazně narostlo z hlediska rezidenční funkce a pracovních příležitostí (s nízkou přidanou hodnotou), v rámci vykonávání dalších denních aktivit byli suburbanité stále závislí na jádru MR (Novák, Sýkora 2007). Muliček a Sýkora (2011) v tomto období dokonce poukazují na rozšiřující se mikroregionální vliv Prahy a Brna (pracovní dojížděka) na úkor spádových oblastí sekundárních center v jejich zázemí, jejichž administrativní vymezení (ORP) bylo větší než jejich skutečná funkční velikost. Autoři zdůrazňují, že se nejednalo o autonomní funkční jednotky integrované pracovními vztahy, nýbrž o části širšího pracovního

¹² Proces komerční suburbanizace v sobě v nejširším pojetí zahrnuje přelévání nebo přímou lokalizaci nových aktivit do zázemí v sekundéru (skladovací a výrobní aktivity ve formě průmyslových zón, doprava), terciéru (maloobchod, volnočasové aktivity a další druhy služeb) a kvartéru (věda a výzkum, poradenské služby) (Ptáček, Szczyrba, Šimáček 2013). Termín (ne)rezidenční suburbanizace na rozdíl od komerční suburbanizace v sobě kromě ekonomických funkcí zahrnuje také nekomerční funkce jakou jsou úřady, kultura, školství či sociální péče (Ouředníček a kol. 2008). Jelikož funkční vybavenost sledujeme zejména v rámci těchto funkcí, budeme zde tento rozdíl zohledňovat.

mikroregionu organizovaného kolem hlavního jádra. Hampl (2005) naopak spatřuje nástup suburbanizačních tendencí vyššího typu již na konci tohoto období. Usuzuje tak na základě 106% zvýšení vyjížděky z Prahy do zázemí oproti 9% nárůstu dojížděky do Prahy. Trend však pravděpodobně vychází z velice silného nastavení monocentrických vztahů uvnitř PMR na počátku transformace (viz koncept pod-urbanizace).

2.4.3 Proměny zázemí Prahy z hlediska občanské vybavenosti

Značně se na proměně dojížděkových vztahů podepsala výstavba obchodních center v okrajových částech Prahy (viz příloha 1). Jednalo se o strategicky velice výhodné lokality nacházející se mezi populačně rostoucím zázemím a kompaktním jádrem, se kterým byly propojeny koncovými stanicemi metra. Někteří autoři nahlíželi na tyto dynamicky se rozvíjející lokality jako na určité zárodky *Edge cities* (Nuissl, Rink 2003; Mulíček, Sýkora 2014). Podle Sýkory a Ouředníčka (2007) koncentrace maloobchodu do těchto dobře dostupných lokalit zajistila širokou nabídku komerčních služeb na jednom místě. Proběhlo to však na úkor nárůstu vzdálenosti od zákazníků, což vedlo k intenzivnímu navýšení osobní dopravy v celém PMR.

Rychlé tempo expanze maloobchodu v okrajových částech Prahy a dalších českých center (viz Mulíček 2007; Ptáček, Szczyrba 2007) bylo jednak reakcí na neuspokojenou poptávku po maloobchodní funkci, umocněnou rostoucí kupní silou suburbánní populace a jednak expanzí nadnárodních maloobchodních řetězců na český trh. Dalšími faktory byla cenová a dopravní dostupnost volných ploch na okraji města a celkově slabě regulovaný schvalovací proces, kombinovaný s cílenou podporou ze strany Prahy, která přímo podpořila 3 z 5 těchto projektů (Černý Most, Zličín, Letňany) (Spilková, Šefrna 2010; Mulíček, Sýkora 2014).

Zázemí Prahy bylo však poddimenzované také z hlediska dalších, pro rezidenční spokojenost nezbytných prvků. S přílivem zejména mladých rodin s dětmi vznikla silná poptávka nejprve po předškolních a později školních (a volnočasových) zařízeních, kam se silné ročníky postupně přesunovaly (Puldrová, Ouředníček 2011). Jelikož je ze zákona¹³ povinné umožnit dětem s trvalým bydlištěm přístup k základnímu vzdělání, čelily tyto obce silnému tlaku v rámci zajištění dostatečných školních kapacit. Zejména se jednalo o obce, které zaznamenaly nejvyšší nárůst dětské složky populace (3–15 let). Tlak na školní

¹³ Podle zákona č. 561/2004 Sb., je nutné zajistit rovnoměrnou distribuci základních škol, aby bylo vzdělávání snadno dosažitelné pro všechny žáky bez rozdílu. S ohledem na hustotu osídlení je nutné, zajistit alespoň dopravní dostupnost do školního zařízení (Kučerová a kol. 2011).

zařízení se mírně snížil po odeznění prvotního populačního nárůstu a po relativně úspěšném navýšení kapacit (1997–2007) (Jíchová a kol. 2019). V rámci hlavních současných i budoucích potřeb PMO řešitelský tým Martina Ouředníček (2014a) označil investice do sítě základních a mateřských škol za klíčovou oblast rozvoje (s ohledem na demografickou prognózu) (Burcin a kol. 2013).

Ačkoliv ani počty lékařů neodpovídali populačnímu nárůstu suburbií, poptávka po jejich službách byla mírněna vyjížděnkou za zdravotní péči do Prahy a do sousedních okresů. Díky možnosti čerpat zdravotní péči mimo obec trvalého bydliště mohli suburbanité využívat tyto služby v blízkosti lokalizace svých ostatních denních i nedenních aktivit (práce, vzdělání) (Šídlo a kol. 2017). Zde je však třeba si uvědomit, že poptávka po zdravotních službách pravděpodobně poroste se zvyšujícím se počtem obyvatel v důchodovém věku. Stárnutí populace zvyšuje náklady na zdravotní péči a stejně tak i požadavek na její dostupnost. V tomto ohledu jsou primárně ohrožené především venkovské oblasti (vnitřní periferie) (Šídlo a kol. 2021). Jak však zjistily autorky Dvořáková a Hornáková (2021), více než polovina respondentů označilo zdravotní důvody a náročnost života v rodinném domě (v důchodovém věku) jako dostatečný důvod k odstěhování ze zázemí do jádra PMR. Pravděpodobně se bude jednat o lépe vybavené vnitřní město (Ouředníček, Šimon, Kopečná 2015). Obce proto musí svůj rozvoj plánovat pečlivě s ohledem na proměnlivost demografické struktury obyvatel a s tím spojených požadavků na občanskou vybavenost.

2.4.4 Dvojitá tvář komerční suburbanizace jako důkaz post-suburbánního dozrávání zázemí Prahy?

Svoboda a Koloušek (2017) v kontextu zlepšující se občanské vybavenosti suburbanizovaných obcí používají termín „*dvojitá tvář komerční suburbanizace*“. Zatímco v prvním období (1991–2000) se rozvoj nerezidenční suburbanizace v podobě big-box výstavby omezoval na obce v těsném zázemí Prahy s nejlepší dopravní dostupností, v dalším období (2001–2011) je prostorový vzorec více roztroušený a zasaženy jsou také obce, které nedisponovaly tak výhodnou dopravní polohou. Především se ale mění struktura nově vznikajících pracovních příležitostí, kdy místo logistiky, velkoobchodu a stavebnictví začínají dominovat komunální služby, ubytování, pohostinství, administrativní činnosti, vzdělávání, zdravotní a sociální péče. Jelikož se jedná především o obce, které zaznamenaly nejintenzivnější populační nárůst, lze zde hovořit o indukované nerezidenční suburbanizaci (Koloušek 2013; Koloušek, Svoboda 2017;

Nemeškal 2017; Ouředníček, Nemeškal 2019) Podle Kolouška a Svobody (2017) se však tato pozitivní změna charakteru komerční suburbanizace týká pouze omezeného počtu obcí. Diferenčním faktorem je zde především vůle obecní samospráv orientovat se na rozvoj kvality života obyvatel obce.

Nerezidenční suburbanizace již tedy není sycena pouze zahraničními investicemi, ale významnou roli začíná hrát také domácí spotřeba. Autoři v tomto směru spatřují vytváření a upevňování polycentrické organizace pracovní a obslužné funkce v PMR v rámci několika nejdynamičtěji rostoucích obcí (Říčany, Kamenice, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Úvaly, Roztoky, Rudná, Dolní Břežany ad.). V literatuře se výše zmíněný proces pojí s konceptem „*post-suburbánního*“ vývoje, který je charakteristický reorganizací původně rezidenční suburbánní zóny do polycentrických struktur neboli na jádre funkčně nezávislého městského prostoru. Post-suburbánní rozvoj byl identifikován například v zázemí Vídně a v omezené míře v případě zázemí Krakova (Helbich, Leitner 2010; Kurek a kol. 2017). Ne všichni domácí autoři však sdílejí tento pohled na suburbánní vývoj v zázemí českých metropolí. Mulíček a Malý (2018) poukazují na stále relativně slabé spotřebitelsko-uživatelské vazby suburbanitů na sekundární centra. Jedním z cílů této práce je ověřit do jaké míry lze v zázemí Prahy hovořit o post-suburbánních tendencích.

2.5 Funkční vybavenost

V této podkapitole bude více upřesněna definice, respektive koncepce, s jakou je k funkční vybavenosti v diplomové práci přistupováno. Další část se bude zabývat důležitostí funkční vybavenosti jak z hlediska rezidenční spokojenosti a trvalé udržitelnosti, tak z hlediska celkového fungování městského funkčního regionu. V závěru této části se pokusím nahlížet funkční vybavenost optikou geografie času a geografii každodenního života. Občanská vybavenost zde bude diskutována zejména v kontextu Pražského městského regionu, respektive zázemí Prahy.

2.5.1 Funkční nebo občanská vybavenost?

Definice funkční vybavenosti se v této práci do značné míry překrývají s termínem občanské vybavenosti. Občanská vybavenost v sobě může zahrnovat velice různorodou škálu služeb a infrastruktur. Jelikož se v této práci zabývám funkční autonomií obcí ve smyslu uzavřenosti kontaktů, zaměřuji se zde především na ty služby, jejichž provoz má jasné prostorové ukotvení. Za takovéto služby lze podle Bernarda a kol. (2020) považovat například: prodejny potravin, restaurace a/nebo hospody, pošty, sportovní infrastrukturu (tělocvičny, hřiště), zdravotnické služby (ordinace praktického lékaře, dětského lékaře, zubní ordinace, gynekologie, lékárny), základní a mateřské školy, čerpací stanice, bankomaty, sběrné dvory či policejní služebny. Jedná se o ty služby, které se významně podílejí na indukci prostorových vztahů a kontaktů a mají tak integrační funkci v rámci relativně uzavřených denních městských systémů (Kunc a kol. 2010; Pospíšilová 2012). Jinými slovy, místo výroby dané služby je zároveň místem její spotřeby.

Podle Kubeše a Pahorecké (2000) je pro spokojenost obyvatel s životem v lokalitě/sídle ¹⁴ zásadní především přítomnost maloobchodu, základního školství, zdravotnictví a kultury. Ačkoliv se autoři zabývali převážně venkovským prostorem, tyto služby jsou často zmiňovány také v případě suburbánních zón (Sýkora, Ouředníček 2007; Šveda, Křižan 2012; Svoboda 2017; Ouředníček, Nemeškal 2019). I já využívám především tyto kategorie pro hodnocení funkční vybavenosti sídla. Pojem občanská vybavenost se může také částečně překrývat s termínem sociální infrastruktura. Ten však odkazuje spíše na ne-komerční služby, jako jsou sociální péče či zařízení pro sport a volnočasové aktivity (Ouředníček a kol. 2008).

¹⁴ Obzvláště u sídel, které byly nedostatečně napojené hromadnou dopravou na hlavní centra osídlení (Kubeš, Pahorecká 2000).

Často zmiňované téma v souvislosti s občanskou vybaveností je také technická infrastruktura. Jedná se o zcela nezbytnou složku vybavenosti zajišťující kvalitní životní podmínky v podobě zásobování území energiemi a vytváření vhodných hygienických podmínek pro život (zásobování pitnou vodou, likvidace a čištění odpadních vod či odvoz a likvidace komunálního odpadu). Dopravní a technická infrastruktura je také nositelem materiálních a informačních vztahů (Lazar 2015). Vybavenost venkovských obcí technickou infrastrukturou silně koreluje s velikostí sídla, zejména v případě napojení na kanalizaci a plyn (Bínek 2007). I přesto, že se některé obce v zázemí Prahy stále potýkají s nedostatečnou úrovní technické a dopravní infrastruktury (dědictví socialismu), jejich organizační propojení s jádrem se stále zvyšuje (Ouředníček 2006). Technická infrastruktura, byť velmi důležitý prvek občanské vybavenosti, nebude v této práci zahrnuta do analýzy občanské vybavenosti a funkční autonomie.

2.5.2 Občanská vybavenost a její funkce

Ačkoliv je integrační schopnost jednotlivých druhů služeb z hlediska frekvence využití odlišná (Marada, Květoň 2010), jejich blízkost, respektive časová dostupnost, zpravidla vždy působí pozitivně na kvalitu života v dané lokalitě. To platí zejména v případě zdravotní péče, bezpečnostních složek, administrativy či u volnočasových zařízení (Lung-Amam a kol. 2018). Přítomnost denních služeb je jedním z hlavních faktorů, který se významně podílí na rezidenční spokojenosti obyvatel a hraje důležitou roli při hledání nového bydlení (Rossi 1980, cit. v Dvořáková 2017, s. 30).

Vedle životního stylu se zde pak významně projevuje také fáze životního cyklu. Preference a využívání diferencovaně lokalizovaných funkcí budou odlišné u důchodců, obyvatel v produktivním věku a teenagerů. Na tento rozpor poukazuje Pospíšilová a Ouředníček (2011) na příkladě teenagerů žijících v suburbánní zóně Prahy. Podle nich se prostor aktivit a preferencí teenagerů nejméně shoduje s vlastnostmi suburbií, což je činí závislými na dostupnosti jádra veřejnou dopravou. Velice populární místem pro trávení volného času se u náctiletých ukázala být například nákupní střediska („mally“). Spilková (2012) tento fenomén vysvětluje jednak dobrým napojením na síť veřejné dopravy a jednak koncentrací aktivit, které nejsou určeny jen pro dospělou populaci (kina, restaurace, kavárny). U věkové skupiny 65+ se naopak může jednat o vyšší poptávku po zdravotních a specializovaných sociálních službách. Nesoulad mezi poptávkou a

obslužnou nabídkou zázemí může vést až k reurbanizaci této demografické skupiny (Ouředníček a kol. 2015) .

Lung-Amam a kol. (2018) navíc poukazují, že také etnická příslušnost, socio-ekonomická třída a geografická pozice lokality uvnitř městského regionu působí na vnímání dostupnosti určitých příležitostí/služeb diferencovaně. Zatímco většina obyvatel oceňuje bezpečnost, kvalitní školy, pracovní příležitosti či komunitní život, jejich preference budou odlišné v závislosti na výše zmíněných faktorech.

Vzhledem k relativně homogenní skladbě obyvatelstva v zázemí Prahy (v porovnání s Baltimorem) lze předpokládat, že budou preference daných příležitostí v celém území podobné. Distribuci diferenciované dostupnosti funkcí různého typu ve vnitroměstském prostoru (včetně služeb denní potřeby) se zabývá geografie příležitostí. Geografie příležitostí se týká především těch strukturálních atributů (sociálních, ekonomických, environmentálních a kulturních) sousedství, které ovlivňují životní šance obyvatel nad rámec jejich individuálních vlastností. Hlavním předpokladem geografie příležitostí je, že nespravedlivý přístup k různým městským funkcím vzniká v důsledku kombinace jejich nerovnoměrného rozmístění v městském regionu a omezené mobility jednotlivců (Brain, Prieto 2021).

Sociální (ne)spravedlnost z hlediska dostupnosti služeb významně souvisí s jejich samotnou lokalizací. Zde je důležité si uvědomit, kdo stojí za rozhodnutími o jejich umístění. S přechodem na tržní hospodářství byla podstatně omezena možnost přímého ukládání úkolů administrativním cestou samosprávám a do popředí se dostávají ekonomické, a hlavně pak finanční nástroje (Pileček a kol. 2011). Zájmy soukromého sektoru, který je motivovaný především ziskem, se však ne vždy musí shodovat s dlouhodobým plánováním veřejné sféry cílící na veřejný prospěch a udržitelný rozvoj.

O tom svědčí například negativní jev známý jako „*potravinové pouště*“. Jedná se o oblasti s horší dostupností základních maloobchodních služeb (potraviny) a specifických potravinových provozoven. Obyvatele těchto zón jsou limitováni užším sortimentem, vyššími cenami či nevhodnou otevírací dobou (Shaw 2006, cit. v: Kunc a kol. 2012, s. 903). Takovéto oblasti lze paradoxně nalézt nejen ve venkovském prostoru, ale i v centrech měst v důsledku přesunu těžiště maloobchodu do sídlištních zón a okraje měst, které jsou stále více zatížené dojížděkou za nákupy jak obyvateli jádra MR, tak suburbanity (Sýkora, Ouředníček 2007; Spilková 2012; Kunc a kol. 2012).

Mapování potravinových pouští může být velice užitečné jednak pro decizní sféru při koncepci rozvojových politik (snížení míry vyjížděky za nákupy) a jednak pro samotné

obchodní řetězce při plánování budoucí expanze (geomarketing)¹⁵ (Křižan a kol. 2014). Podle Boddewyna a Hollandera (1972, cit. v: Guy, 2007) je určitá intervence při plánování maloobchodní sítě ze strany veřejného sektoru nutná, a to v rámci zajištění: a) stability cenové úrovně, b) zlepšení efektivity maloobchodu, c) zajištění ochrany spotřebitele a d) ochrany životního prostředí. Také my jsme se snažili v našem projektu v rámci předmětu Geografie služeb analyzovat lokalizační chování jednotlivých maloobchodních řetězců v Praze. Využili jsem k tomu nástroj síťové analýzy (GIS) a data o obyvatelstvu (SLDB 2011). Došli jsem k závěru, že se v distribuci jednotlivých firem odráží pečlivé plánování zohledňující především dostupnost k co největšímu počtu zákazníků, lokalizaci konkurence a co nejefektivnější pokrytí v rámci vlastního řetězce. Jako nejlépe dostupné se ukázaly být řetězce Albert a Lidl (viz příloha 2).

V současnosti probíhá diskuze o tom, kde by měla ležet hranice mezi soukromými a veřejnými službami a do jaké míry by za provoz jednotlivých prvků občanské vybavenosti měla nést zodpovědnost obec. Tato problematika je navíc komplikována neustálým vývojem a proměnami potřeb obyvatel v daném území spolu s proměnami jejich prostorového chování a preferencí (Sheller, Urry 2006; Bernard a kol. 2020). Tak či onak, samosprávy by měly vždy jasně stanovit podmínky spolupráce se soukromým sektorem (developerem). Jednou z možností může být sdílení nákladů na budování občanské vybavenosti zajišťující kvalitní rezidenční prostředí (Temelová 2008).

Role služeb se navíc neomezuje pouze na saturaci potřeb residentů, ale často se jedná o důležité komunikační body, které upevňují komunitní život a napomáhají vzniku sociálního kapitálu (Gieling, Haartsen, Vermeij 2019). Bernard (2022, s. 5) tento fenomén popisuje následovně: „*Vesnický obchod není jen místem nákupu zboží, ale možná také důležitým komunikačním bodem, podobně jako místní hospoda. Fotbalové hřiště neslouží jenom sportovním fanouškům, ale může být místem pořádání oslav a setkávání dětí i dospělých. Škola neslouží jen vzdělávání, ale může rovněž mít svou integrační funkci.*“

¹⁵ Geomarketing je odvětví marketingu, které spočívá v analýze spotřebitelského chování ekonomických subjektů v rámci geografického prostoru. Jeho nejčastějšími aplikacemi jsou studie obchodních oblastí, studie umístění prodejen, studie potenciálu, optimalizace maloobchodní sítě ad. Geomarketing často využívá geografické informační systémy (GIS). Není tedy překvapující, že v této výsostně (socio)geografické oblasti nachází uplatnění také řada geografů (Cliquet 2020).

2.5.3 Dopravní obslužnost – hlavní aktivátor občanské vybavenosti

Dopravní obslužnost je třeba vnímat jako integrální součást občanské vybavenosti. Její propojovací schopnost zajišťuje efektivní fungování městského regionu/sídelního systému v rámci realizace denních aktivit obyvatel (práce, školy, služby, rekreace), které jsou v městském systému rozmístěny nerovnoměrně (Binek 2007; Pileček a kol. 2011; Stjernborg, Mattisson 2016). Veřejná doprava hraje nezastupitelnou úlohu také v budování polycentrických městských struktur. Tento předpoklad je pevně zakotven v řadě územně rozvojových institucí v Evropě. Jako příklad lze uvést rozvojovou strategii hlavního města Švédska Stockholmu: „*Důležité je posílit regionální vazby, propojit různé části regionu a vytvořit polycentrickou městskou strukturu. Dobře fungující veřejná doprava má zásadní význam pro regionální trh práce a pro omezení segregáčnických tendencí.*“ (Kollektivtrafikplan 2050, cit.v Stjernborg, Mattisson 2016, s.8).

Efektivní organizace veřejné dopravy je často znesnadněná prostorově rozptýlenou formou výstavby (*urban sprawl*). Kromě regulace výstavby skrze upřednostňování koncentrace rezidenční výstavby do již dobře obslužených center lze pro snížení dopravní zátěže v zázemí měst využít i další nástroje. Jednou z možností jsou využití restriktivních opatření, jako je omezení parkovacích ploch, zpoplatnění vjezdu či vyhrazení pruhu pro autobusy. Povzbudit automobilisty k využití autobusu či vlaku lze však i jinými způsoby, například zkvalitněním veřejné dopravy a na ní navazující infrastruktury (zvýšení spolehlivosti a frekvence spojů, budováním záchytných parkovišť na okraji měst - Park&Ride ad.) (Novák 2008; Kurek, Wójtowicz, Gałka 2017).

Závislost úrovně dopravní obslužnosti sídla na podpoře ze strany samospráv (Středočeský kraj/Praha) je zřejmá a stejně tak i její podmíněnost horizontální, ale hlavně pak vertikální polohou (Marada, Květoň 2010). Nicméně i přes relativně dobrou dopravní obslužnost malých obcí v zázemí Prahy je úroveň automobilismu stále neúměrně vysoká. Jako vysvětlení se nabízí například roztržitost cílů dojížděky suburbanitů, komfort osobního automobilu či společenská prestiž, která se s užíváním/vlastnictvím automobilu pojí (Urbánková, Ouředníček 2006; Novák, Sýkora 2007; Muliček, Sýkora 2011).

Důvody pro omezení osobní dopravy ve prospěch hromadné dopravy nejsou však jen ekologické, nýbrž i sociální. Nedostatečná nabídka dopravních spojů může vést k sociální exkluzi skupin obyvatel, které jsou na veřejné dopravě závislé a nemohou tak dosahovat žádoucích aktivit a zdrojů (Marada, Květoň 2010; Bernard 2022). Jaroš (2017) v této souvislosti hovoří o tzv. *dopravní exkluzi* a dodává, že problém často nemusí

spočívat v nedostatku příležitostí (rozuměj služeb), ale v jejich nízké dostupnosti především prostředky veřejné dopravy.

2.5.4 Občanská vybavenost optikou geografie času

Geografové se již dlouho dobu zabývají vztahem mezi městským prostředím a určitými aspekty chování jednotlivců (Knox, Pinch 2010). V diplomové práci se v tomto kontextu můžeme například ptát, proč si suburbanité vytvořili/nevytvořili spotřebitelsko-uživatelský vztah k sekundárním centrům v zázemí (Koloušek, Svoboda 2017; Mulíček, Malý 2018).

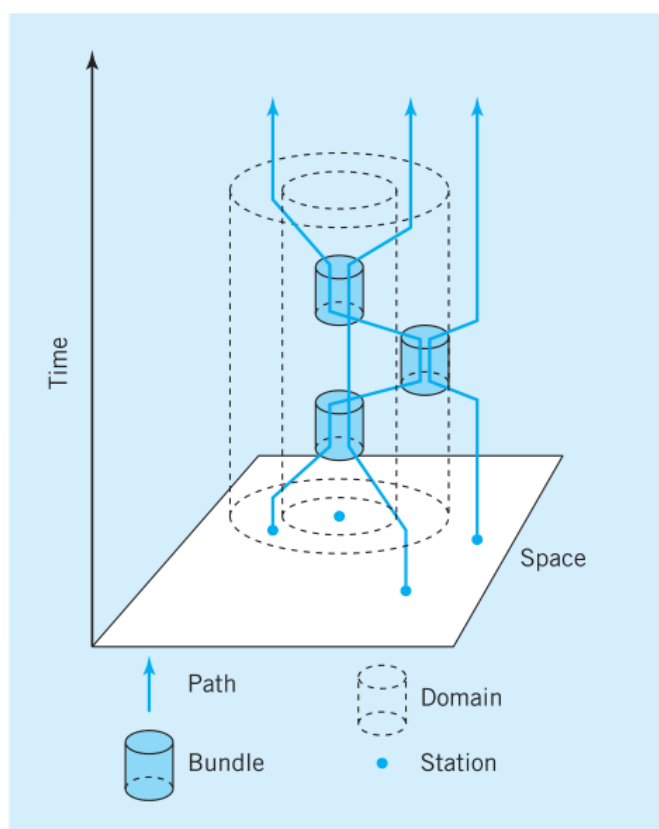
Významný posunem v oblasti výzkumu interakce jedinec-prostor byla Giddensova teorie strukturace (1984), skrze kterou je možné na městský region nahlížet jako na tzv. „*built environment*“ (člověkem vytvořené prostředí). Koncept vnímá město jako důsledek dlouhodobé interakce člověka s jeho fyzickým prostředím, neboli prostor, který přetvářený skrze vědomé i nevědomé rozhodnutí milionů jednotlivců (Giddens 1984; Saunders 2012). Na jednotlivé obyvatele je proto potřeba nahlížet jako na významné aktéry a nositele změny ve formování městských struktur. Musíme se tedy ptát: *Kam se poděli lidé v regionálních vědách?* („*What about people in regional science?*“) Na tuto otázku se snažil odpovědět švédský geograf Törsten Hägerstrand (1970), který upozorňuje na neoddělitelnost času a prostoru a na nutnost nahlížet sociální jevy v jejich časoprostorovém kontextu (Toušek, Vystoupil 2008). Ačkoliv v diplomové práci nebudeme uplatňovat metodologický aparát geografie času, chtěli jsme upozornit na jeho užitečnost jakožto alternativního přístupu ke studiu občanské vybavenosti a funkční autonomie.

Na občanskou vybavenost lze skrze teorii geografie času nahlížet jako na významný soubor rytmizátorů každodenního života. Rytmizátor je kolektivně uznávaný a často také institucionalizovaný pevný udavač rytmů (Mulíček a kol. 2010). Jednotlivé služby (rozuměj rytmizátory) ovlivňují denní rytmus lokalit značně odlišně. Jinak bude na rytmus místa působit přítomnost základní školy, kina či obchodu s potravinami a jinak se na celkové „atmosféře“ lokality projeví přítomnost logistického skladu (Sýkora, Špačková 2017). Za velice silný rytmizátor, vedle školy a práce, lze pak považovat maloobchod, který se v postindustriálním městě významně podílí na formování urbánních struktur. Jedná se o jednu z základních rutinních aktivit člověka v časoprostoru (Mulíček, Osman, Seidenglanz 2010). Cyklické či rutinní využití těchto služeb (v denním,

měsíčním, ročním cyklu) významně ovlivňuje strukturu městského prostředí, například z hlediska v čase proměnlivého sociálního klimatu. Sociální klima je mimo jiné¹⁶ odrazem způsobu funkčního využití jak rezidenty, tak dočasnými uživateli území, což se projevuje na celkové podobě sociálního prostředí dané lokality (Mulíček a kol. 2010; Špačková a kol. 2016).

Optikou geografie času můžeme prvky občanské vybavenosti nahlížet také jako stanice (*station*) a zároveň jako svazky (*bundle*) (viz obrázek 5). O svazky (*bundle*) se bude jednat v případě uživatelů, jejichž spojení časoprostorových cest (*path*) se po uspokojení potřeb opět rozpojí. Stanice to naopak můžou být pro pracovníky či provozovatele dané služby, kterým strukturují jejich cestu časoprostorem skrze jasně vymezenou pracovní dobu, po kterou „musí“ být v zařízení přítomni. Jak pro uživatele, tak pro provozovatele se jedná o institucionalizovaný svazek (Hägerstrand 1970).

Obrázek 5: Koncepce geografie času

Zdroj: Hägerstrand (1970), převzato z Knox a Pinch (2010), s. 197

¹⁶ Sociální prostředí lze označit jako souhrn všech sociálních aspektů životního prostředí lokality. Je odrazem jednak zmíněného sociálního klimatu (různé aspekty vztahů mezi uživateli území a jejich interakcemi), a jednak sociální struktury obyvatel využívající dané území (socio-ekonomická, kulturní, demografická, etnická skladba). Dopad na finální podobu sociálního prostředí mají také globální a regionální vlivy spolu s fyzickým prostředím (Ouředníček a kol. 2008b; 2017).

3 Metodologie

Obsahem této kapitoly bude nastínění postupu, který byl v diplomové práci využit za účelem zodpovězení výzkumných otázek. V následující podkapitole bude zdůvodněn výběr území a budou uvedena některá specifika vyplývající z jeho horizontální polohy. Jednotlivé části této kapitoly budou odpovídat výzkumným cílům diplomové práce, které byly stanoveny a zdůvodněny v jejím úvodu. V této podkapitole bude podrobněji rozepsán metodologický postup, který byl u každého výzkumné cíle odlišný a pracoval s odlišnými datovými zdroji. Rovněž zde budou uvedeny limity jednotlivých datových zdrojů.

3.1 Zájmové území a jeho specifika

Zájmové území je tvořeno zázemím Pražského městského regionu, které odpovídá administrativnímu vymezení okresů Praha-východ a Praha-západ. Dané území jsme si zvolili kvůli rozsáhlému výzkumu, který zde doteď proběhl a na který bychom v rámci diplomové práce chtěli navázat¹⁷. Dalším důvodem byla specifická tohoto geografického prostoru z hlediska nových vývojových trendů v českém sídlení systému. Praha je hlavní gateway do českého systému osídlení pro mnoho socio-geografických jevů, které zde probíhají s předstihem a ve větším měřítku oproti ostatním městským regionům Česka, kde se v rámci hierarchické difúze obvykle projevují s mírným zpožděním (Hägerstrand 1970; Geyer, Kontuly 1993; Hampl, Müller 2011). V našem případě se může jednat o nástup post-suburbánních forem vývoje ve formě posilování funkční autonomie sídel v zázemí městského regionu.

Pražský městský region je proto územím, které je v rámci českého sídelního systému zasaženo jako první difúzí inovací různého charakteru. Jak tvrdí Hampl a Marada (2016), atraktivita zázemí je podmíněna atraktivitou jádra, což činí z pražské suburbánní zóny oblast velmi přitažlivou (především pro zahraniční kapitál), jak se ukázalo na rozmachu komerční suburbanizace či v případě rozvoje vědecko-výzkumné infrastruktury (Řež, Buštěhrad, klastr STAR na ose Břežany, Vestec, Hodkovice-Zlatníky) (viz obrázek 6) (Koloušek, Svoboda 2017; Klíma 2018). Zde je nutno dodat, že

¹⁷ Především se jedná o práce týmu URRLab (Urbánní a regionální laboratoř), při katedře sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.

investice do výzkumné infrastruktury mimo jádro městského regionu byly podmíněny nemožností jejich lokalizace přímo v Praze (podmínka pro čerpání dotací).

Zázemí však může být vystaveno také negativním jevům pronikajících z jádra městského regionu. Můžeme uvést například zvýšení míry kriminality v důsledku populačního nárůstu a vzniku nového sociálního prostředí, které může být náchylnější k trestné činnosti (bohatší vrstva obyvatel, vyliďňování během pracovních hodin) (Nemeškal, Jíchová 2018). Také nárůst využívání osobního automobilu a jeho upřednostňování před hromadnou dopravou lze považovat za difúzi negativního aspektu městského života (Ouředníček, Urbánková 2006).

Dalším specifikem pražského zázemí je jeho úzké funkční propojení s jádrem aglomerace (dělba funkcí), vyplývající z absence větších autonomních center (mikroregionů 1. stupně). Celkovou výhodnost a zároveň nevýhodnost polohy pražského zázemí z hlediska funkcí lze relativně dobře vysvětlit v rámci konceptů *borrowed size* (šíření inovací) a *agglomeration shadow* (limit pro růst sekundárních jader, absence služeb vyššího řádu) (Malý 2016).

Obrázek 6: Špičkové vědecké pracoviště ELI Beamlines v Dolních Břežanech

Foto: Šimon Štrba (2022)

V první řadě se však jedná o území, které nelze označit ani za čistě městské, ani za čistě venkovské, ale spíše přechodné (Antrop 2004). Je pravděpodobné, že se toto prostředí v budoucnu přemění v městské prostředí „kompletně“. Otázkou je však kdy? Můžeme se zde odkázat na původně venkovské obce nacházející se v současném vnějším městě, které jsou dnes součástí Prahy. Tyto původně zcela autonomní obce ztratily s postupujícím rozrůstáním Prahy nejprve svoji prostorovou a později také administrativní samostatnost. Suburbanizace zde probíhala v podobě výstavby řadových domů v původně roztržité zástavbě s převážně venkovským charakterem (Ouředníček a kol. 2012; Stanilov, Sýkora 2014).

Pokud bychom chtěli více zohlednit morfologický přístup ke studiu suburbanizace, zahrnuli bychom do zkoumaného území také tuto část městského regionu neboli vnitřní suburbánní zónu Prahy. Sýkora (2014) definuje vnitřní suburbánní zónu jako území za kompaktním městem ohraničené administrativními hranicemi Prahy. Řada autorů využila vymezení na vnější (Praha-východ, Praha-západ) a vnitřní suburbánní zónu pro detailnější zachycení míry dekoncentračních tendencí v PMR (Sýkora, Ouředníček 2007; Svoboda, Ouředníček 2015; Ouředníček a kol. 2017).

3.1.1 Socioekonomické charakteristiky a vývojové trendy v zázemí Pražského městského regionu

Jak je patrné z tabulky 1, zázemí PMR lze hodnotit jako populačně silně růstové a ekonomicky prosperující. Od počátku transformace se populační velikost zvětšila téměř dvojnásobně (183% nárůst). S ohledem na prognózu demografického vývoje (střední varianta: 2012–2030) lze očekávat, že i v příštích deseti letech bude populační růst zázemí pokračovat, při zachování růstu obyvatel v produktivním věku (Burcin a kol. 2013). Na růstu se bude podílet hlavně kladné migrační saldo. Daný trend má příznivé předpoklady především pro růst ekonomické výkonnosti zázemí. Hampl (2005) zde dokonce hovoří o určité anomálii a konstatuje, že srovnatelnost ekonomického růstu okresů Praha-východ, Praha-západ v období 1991–2001 je v tomto ohledu značně odlišná od vývoje zázemí městských regionů Brna a Plzně.

**Tabulka 1: Základní socioekonomické charakteristiky okresů Praha-východ
Praha-západ**

	1991	2001	2011	2020
Počet obyvatel	176 181	187 945	271 624	341 224
Index změny počtu obyvatel 1991 (%)	100,0	100,9	145,8	183,2
Počet ekonomicky aktivních	94 690	99 991	146 143	216 727
Podíl nezaměstnaných (%)	1,75	4,68	5,97	2,42
Počet obsazených pracovních příležitostí	66 502	81 406	114 439	x
Index změny počtu obsazených pracovních příležitostí 1991 (%)	100,0	122,4	172,1	x
Počet obsazen. pracovních příležitostí na ekonomicky aktivního obyvatele	0,70	0,81	0,78	x
Počet obsazen. pracovních příležitostí na km ²	84,76	103,75	151,59	x
Rozloha (km ²)	784,62	784,62	754,91	754,91

Zdroj: SLDB (1991, 2001, 2011), ČSÚ (2022)

Růst zázemí PMR, ačkoliv mírně snížen, probíhal i přes dopady ekonomické krize v roce 2008, kdy byly v ohrožení především pracovní pozice s nízkou přidanou hodnotou¹⁸. Zejména se jednalo o pobočky firem na nízkých příčkách v podnikových hierarchiích (viz Massey 1995). Na riziko plynoucí z rozvoje „big-box pracovních příležitostí“ a jejich citlivosti vůči turbulentním změnám na globálních trzích upozorňují Koloušek a Svoboda (2017) v rámci konceptu dvojí tváře komerční suburbanizace. I přes výše zmíněná rizika, kdy více než 58 % pracovních úvazků v roce 2011 spadalo do „ohrožených kategorií“¹⁹, se do zázemí v období 1991–2011 přesunulo přes 47 tis. nových pracovních příležitostí

¹⁸ Problém prekariátu spočívá jednak v závislosti na dostupnosti pracovních příležitostí nevyžadujících vysokou kvalifikaci a jednak v nízké adaptační schopnosti přizpůsobit se novým požadavkům pracovního trhu (Standing 1999, cit. v Svoboda 2017, s.18)

¹⁹ Jednalo se o průmysl (23,08 %), velkoobchod/maloobchod (18,20 %), logistiku/skladování (11,57 %) a stavebnictví (5,48 %) (SLDB 2011).

(PP) (33 tis. v období 2001–2011). Ekonomický růst v tomto období dokonce překonal populační růst. Trend koreluje s tvrzením Sýkory a Ouředníčka (2007) ohledně pozdějšího, ale o to dynamičtějšího rozvoje komerční suburbanizace. Data z posledního cenzu (2021) nejsou ještě zcela k dispozici, a tudíž v tomto roce nelze vypočítat počet obsazených pracovních příležitostí (PPP).

Na základě předchozího vývoje lze očekávat, že v budoucnosti bude bilanční saldo pracovní vyjížďky v zázemí PMR pravděpodobně kladné. Jinými slovy, počet obsazených pracovních příležitostí bude odpovídat počtu ekonomicky aktivních obyvatel bydlících/obvykle bydlících v zázemí. Pokles ukazatele počtu obsazených pracovních příležitostí na EA obyvatele v období 2001–2011 byl způsoben postupně kulminovaným nárůstem rezidenční suburbanizace, který byl utlumen až hospodářskou krizí po roce 2008 (Sýkora 2014). Vyrovnaní počtu obsazených PP a počtu EA obyvatel neznamena, že by mělo dojít k utlumení obousměrných pohybů mezi jádrem a zázemím. Reciproční vztahy by naopak měly být posíleny, jak předpokládá Mulíček a Sýkora (2011). Mohlo by tedy dojít k určité ekonomické emancipaci zázemí ve smyslu pracovně-funkční nezávislosti na jádru. K utlumení pohybů, alespoň těch pracovních, by teoreticky mohla přispět lokalizace pracovních příležitostí v kvartéru (kancelářská, vědecká funkce), což by potlačilo dopady *spatial mismatch*.

Čermák a kol. (2009) vysvětlují nesoulad mezi rezidenční a pracovní funkcí (nejen) v zázemí Prahy upřednostněním denní a nedenní dojížďky českými občany před stěhováním se za práci. Dalším významným faktorem je pak rostoucí zahraniční migrace, která se jednoznačně přizpůsobuje sídelní a regionální hierarchii. Zapojení cizinců do českého hospodářství, zejména v pak PMR, může být značně podhodnoceno díky jejich nedostatečnému podchycení v cenzech (Hampl 2005).

Role cizinců v PMR bude v budoucnosti pravděpodobně růst s jejich pokračující integrací do společenského života a s jejich rostoucím socioekonomickým statusem a sociálním kapitálem. Dramatický nárůst imigrace Ukrajinců v posledních měsících tento proces pravděpodobně posílí a urychlí, už jen proto, že se nejedná o ekonomickou migraci tvořenou pouze mladými muži. Jak tvrdí Drbohlav (2022), potenciál Ukrajinců, kteří zde dlouhá léta žijí, nebyl dosud využit tak, aby to mělo větší přínos pro společnost (fenomén překvalifikovanosti ²⁰).

²⁰ Fenomén překvalifikovanosti poukazuje na nesoulad mezi dosaženým stupněm vzdělání a vykonávanou prací, respektive jejími kvalifikačními požadavky (Leontiyeva, Pokorná 2014).

3.2 Datové zdroje

V této podkapitole budou uvedeny hlavní datové zdroje, se kterými jsme pracovali, a budou nastíněna hlavní omezení, která se s jejich užitím pojí. Rovněž bude uveden způsob, jakým jsme tyto nedostatky řešili.

3.2.1 Proudová a bilanční statistika

Za jeden z hlavních datových zdrojů v této práci můžeme označit data za pracovní a školní dojížděky z tzv. proudové statistiky a vyjížděky z tzv. bilanční statistiky. V Česku se tento ukazatel, který je založený na dojížděkových datech Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), používá od 60. let 20. století. V průběh jednotlivých cenů se metodika značně obměňovala, především z důvodu nového využití výpočetní techniky (Nemeškal a kol. 2014). Velkou výhodou dojížděkových dat je podrobnost, se kterou je českou statistikou tento proces sledován. Meziobecní směrová dojížděka za práci a do škol a její možnost kvantifikace umožnila zpracování sociálně-geografické regionalizace. Díky zahrnutí lokálního měřítka (úroveň obcí) tak bylo možné sledovat hierarchizační vývojové trendy aktivních komplexních (geografických) systémů. V rámci prvního porevolučního cenzu (SLDB 1991) bylo poprvé možné sledovat dojížděku a vyjížděku na úrovni všech obcí. Před rokem 1991 se dojížděka vyšetřovala pouze u předem vybraných center (Hampl a kol. 1987; Nemeškal a kol. 2014; Svoboda a kol. 2014).

Od roku 2011 je možné sledovat dojížděku až na úroveň základních sídelních jednotek (ZSJ), což nám umožňuje analyzovat morfologii a funkční strukturu území v mnohem větším detailu. Prostorový vzorec na úrovni obcí nám naopak poskytuje lepší pohled na (vnitřní) sociálně-prostorové uspořádání společnosti (Koloušek, Svoboda 2017). Hampl (2005) v této souvislosti hovoří o „geosociální“ rovině výzkumu, která se zaměřuje na struktury a procesy spojené s vnitřní organizací společnosti, byť v geograficky uspořádané formě (proto předpona „geo“). V zásadě se jedná o sledování nerovnoměrností ve vztahu k obyvatelstvu. V našem případě této úrovni odpovídá například počet PP v oblasti komunálních služeb ve vztahu k počtu obyvatel, podíl EA vyjíždějících mimo obec bydliště vůči EA pracujícím v obci bydliště, či počet žáků připadajících na jedno školní zařízení. Pokud bychom se nerovnoměrnostmi v koncentraci zabývali ve vztahu k území (EA na km²), neboli v rámci vnější organizace společnosti, jednalo by se o socio-geografickou rovinu.

Za nevýhodu můžeme naopak označit délku intervalu, v jakém se dojíždka za prací a do škol sleduje (10 let) (Kraft, Vančura 2001). Při použití dojíždkových dat je prakticky nemožné sledovat přímý dopad určitých faktorů na mobilitu obyvatel (viz pandemie Covid-19). Pro účely analýzy bezprostřední reakce společnosti na určité impulsy či teritoriální dopady (výstavba nového obchodního centra, výrobní haly) z hlediska mobility je vhodnější využít například data mobilních operátorů (viz např. Nemeškal 2020).

3.2.2 Rekonstrukce proudové a bilanční statistiky pomocí metody Jaro-Winkler

Využití dat mobilních operátorů jakožto určitého doplňku cenzovních dat má však i další důvody. Tím je značně rozdílná míra vyšetřenosti v počtu obyvatel, kteří uvedli a kteří neuvedli adresu/obec dojíždky²¹. Rozdíl (36 %) byl propastný obzvláště v posledních dvou cenzech (2001, 2011) (viz Tabulka 2). Tento fakt značně limit(oval) srovnání výsledků cenzů, obzvláště pak v rámci dojíždky na lokální/obecní úrovni.

Tabulka 2: Vyšetřenost pracovní a školní vyjíždky SLDB (1991, 2001, 2011)

Cenzus:	1991	2001	2011	2011 (rekonstruovaná vyjíždka)	Rozdíl původní a rekonstruované vyjíždky v roce 2011 (v %)
Celkový počet vyjíždějících v Česku	2 389 625	2 311 599	1 547 044	2 248 074	31,18
Index změny oproti roku 1991 (%)	100,00	96,73	64,74	94,08	
Celkový počet vyjíždějících v zázemí Prahy	75 587	71 256	79 679	110 967	28,20
Index změny oproti roku 1991 (%)	100,00	94,27	105,41	155,73	
Bilanční saldo celkové vyjíždky a celkové dojíždky v zázemí Prahy	-25 913	-16 390	-26 579	-25 967	2,30

Zdroj: SLDB (1991, 2001, 2011); Šanda (2022); vlastní zpracování

²¹ Nevyšetřený směr dojíždky se odrazil také na vyšetřenosti vyjíždky. Pokud nebyl směr dojíždky u respondenta známý, nebyl respondent započítán ani do celkové vyjíždky z obce.

Rozdílnou míru vyšetřenosti se do značné míry podařilo vyřešit Robertu Šandovi (2020), který za pomoci tzv. Jaro-Winkler ²² metody doplnil chybějící údaj o obci dojížděky u 1,6 mil zaměstnaných/studujících (26% vyšetření). Šandovi (2020) se tímto způsobem podařilo značně vyřešit problém srovnatelnosti cenů. Zajímavým zjištěním bylo, že hlavní příčinou nízké vyšetřenosti byla nepřesnost v odpovědích a v postupu zpracování, nikoliv neochota či laxnost respondentů sdílet osobní informace. Mimo jiné bylo možné identifikovat i některé zajímavé korelace mezi socio-ekonomickými proměnnými a úrovní vyšetřenosti (religiozita, účast ve volbách, podíl rodáků). Klesající ochota sdílet osobní údaje je nicméně také důležitým faktorem ovlivňující celkovou míru vyšetřenosti (Šanda 2020). V rámci našeho zájmového území došlo k vyšetření 31,18 % směrů vyjížděky a 33,2 % dojížděkových proudů (směřující do zázemí PMR) (viz tabulka 2). V tomto ohledu se tak úroveň vyšetřenosti zájmového území nelišila od celonárodního průměru. Paradoxně nedošlo k navýšení pracovních příležitostí (resp. bilančního salda), což lze vysvětlovat příliš nízkým rozdílem ve vyšetřené dojížděce a ve vyšetřené vyjížděce. V porovnání s oficiálními výsledky SLDB (2011) se však zmenšily rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi ekonomických odvětví. Využití rekonstruovaných dat poskytnutých Robertem Šandou lze považovat za jeden z hlavních (metodologických) přínosů této práce.

3.2.3 Omezená srovnatelnost cenů

Cenzus 2011 se od předchozích dvou, relativně srovnatelných cenů (1991, 2001) lišil i v dalších, zejména metodologických aspektech. Významnou změnu představuje přechod v rámci sledování dat z trvalého na obvykle bydlící obyvatelstvo, díky čemuž se značná část nedenní meziobecní dojížděky (i denní meziobecní dojížděky) přesunula do denní vnitro-obecní dojížděky. Tento metodický rozpor se doposud nepodařilo uspokojivě vyřešit.

Dalším rozdílem je nezahrnutí osob bez stálého místa pracoviště, které oproti sčítání z roku 2001 stoupl z 0,8 % na 5,5 % (z 82 tis. na 571 tis.). Do této kategorie spadají osoby s nestálým místem výkonu zaměstnání. Zejména se jedná o profese, u kterých bylo pro respondenty obtížné určit jediné místo adresy výkonu práce (stavebnictví, zemědělství, lesnictví, rybářství) (Šanda 2020). V předchozích cenzech

²² Metoda spočívá v propojování údajů o adrese (práce, škola) s příslušnou obcí, kdy jsou textového řetězce porovnávány na základě počtu shodných znaků, při zohlednění délky řetězců a pozice jejich jednotlivých znaků (Šanda 2020).

bylo místo pracoviště určeno v okamžiku sčítání. Poněkud menší dopad pak mělo zahrnutí části pracujících studentů do ekonomicky aktivních obyvatel, což částečně zkreslilo trend snižování podílu ekonomicky aktivních v populaci (Svoboda 2019).

Omezená je nicméně také srovnatelnost cenů 1991 a 2001, což lze zdůvodňovat odlišnými společenskoekonomickými podmínkami, panujícími v počátcích transformace. Mezi hlavní metodologické rozdíly se řadí:

a) Odlišná definice žen na mateřské dovolené. Ve sčítání v roce 1991 byly ženy na tzv. delší mateřské dovolené považovány za EA. U sčítání v roce 2001 to platilo pouze pro ženy pobývající na mateřské dovolené ne déle než 37 týdnů.

b) Odlišné začlenění vojáků do odvětví ekonomické činnosti: sčítání v roce 1991 pracovalo s posledním místem výkonu zaměstnání před nastoupením vojenské služby. V roce 2001 byla vojenská služba vedena jako samostatné ekonomické odvětví (obrana).

c) Započtení/nezapočtení cizinců do EA. Zatímco ve sčítání v roce 1991 cizinci nebyli považováni za ekonomicky aktivní, ve sčítání v roce 2001 již byli zahrnuti do EA.

V neposlední řadě v období 1991–2001 proběhl velký počet slučování/odlučování obcí (ČSÚ 2022). V našem území se jednalo o 5 obcí (Březová-Oleško, Karlík, Tehovec, Veliká Ves, Pětihosty), za které byla data k dispozici až od roku 2001. Tento problém byl v diplomové práci vyřešen sloučením (sečtením dat) daných obcí s obcemi, ze kterých se vyčlenily. V širší PMO bylo takto potřeba sloučit 10 obcí. V roce 2007 došlo rovněž k meziokresním přesunům obcí ve Středočeském kraji. Území Prahy-východ a Prahy-západ se v roce 2007 zmenšilo o 4 % (o území 6 obcí) (ČSÚ 2012).

Všechny výše zmíněné aspekty komplikují přímé srovnání jednotlivých cenů (1991, 2001, 2011), což je potřeba zohledňovat v závěrech o proměnách sociogeografické organizace společnosti. Vždy je potřeba zvážit, do jaké míry se jedná o proměny podmíněné reálnými společenskými faktory a do jaké míry se jedná o statistické rozdíly, způsobené odlišným metodologickým přístupem. Celkově lze však konstatovat, že reálné počty pracovních příležitostí byly vyšší, než uvádí ČSÚ (HAMPL 2005).

3.2.4. Zařízení občanské vybavenosti – Městská a obecní statistika

Data o zařízeních občanské vybavenosti byla získána z Městské a obecní statistiky (MOS), spravované v rámci ČSÚ. Jedná se o velice bohatý datový zdroj, který sahá až do úrovně obcí a městských částí. V současné době je zpracováváno přes 600 indikátorů občanské vybavenosti. Určitý problém představovala dostupnost specifických typů zařízení za jednotlivé roky. Některé prvky občanské vybavenosti byly ČSÚ šetřeny pouze v určitých letech, a tak nebylo možné sledovat jejich vývoj po celé období 1991–2019. V tomto ohledu jsme však identifikovali vždy alespoň dva prvky základní občanské vybavenosti (zdravotní péče: lékárny; školství: školky, mateřské školy), které bylo možné sledovat po celou délku sledovaného období. Ostatní prvky byly analyzovány pouze za roky, kdy byly dostupné.

Poněkud více problematická byla kategorie maloobchodu. Zde jsme byli nuceni kombinovat více datových zdrojů, jelikož data nebyla dostupná na úrovni obcí. První datový zdroj představují data poskytnutá docentem Josefem Bernardem ze Sociologického ústavu AV ČR v Praze, který v rámci projektu *„Změny vybavenosti venkovských obcí základními službami a dopady na obyvatele“* analyzoval všechny obce Česka v kategorii do 3000 obyvatel (Bernard a kol. 2020). Datový zdroj bylo potřeba dále doplnit vlastním šetřením u obcí nad 3000 obyvatel v zázemí PMR (za rok 2021). K tomuto účelu byly využity následující zdroje: Google.maps, a OpenStreetMap.

3.3 Metodický postup

Funkční nezávislost obcí byla sledována v rámci několika spolu souvisejících rovin. První rovina představuje sledování vývoje nárůstu prvků občanské vybavenosti v jednotlivých obcích v zázemí PMR v období 1991–2019. Zaměřovali jsem se zde především na vývoj z hlediska nárůstu/poklesu počtu zařízení, ale i na vývoj z hlediska prostorového rozmístění uvnitř zájmového území. Druhá rovina zahrnuje analýzu vývoje obsazených pracovních příležitostí z hlediska jejich odvětvové struktury se zaměřením na segmenty spadající do komunálních a komerčních služeb. Lokalizace pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele umožnilo mimo jiné sledovat růst pracovních příležitostí v komunálních službách ve vztahu s populačním nárůstem a odhadnout tak úroveň indukované nerezidenční suburbanizace (Koloušek, Svoboda 2017).

Dojížděková data byla současně využita pro konstrukci upravené komplexně funkční velikosti, které v kombinaci s rozmístěním prvků občanské vybavenosti (MOS)

posloužila jako jeden z hlavních podkladů pro identifikaci sekundárních jader. V neposlední řadě byla funkční nezávislost hodnocena z hlediska vývoje intenzity vyjížděky do Prahy, jakožto dalšího důležitého ukazatele nezávislosti obcí na pracovní a obslužné funkci Prahy. Kombinace těchto rovin představuje relativně inovativní přístup k výzkumu funkční vybavenosti a zároveň jeden z hlavních přínosů diplomové práce.

3.3.1 Identifikace počtu pracovních příležitostí ve službách a nově vzniklých zařízeních občanské vybavenosti

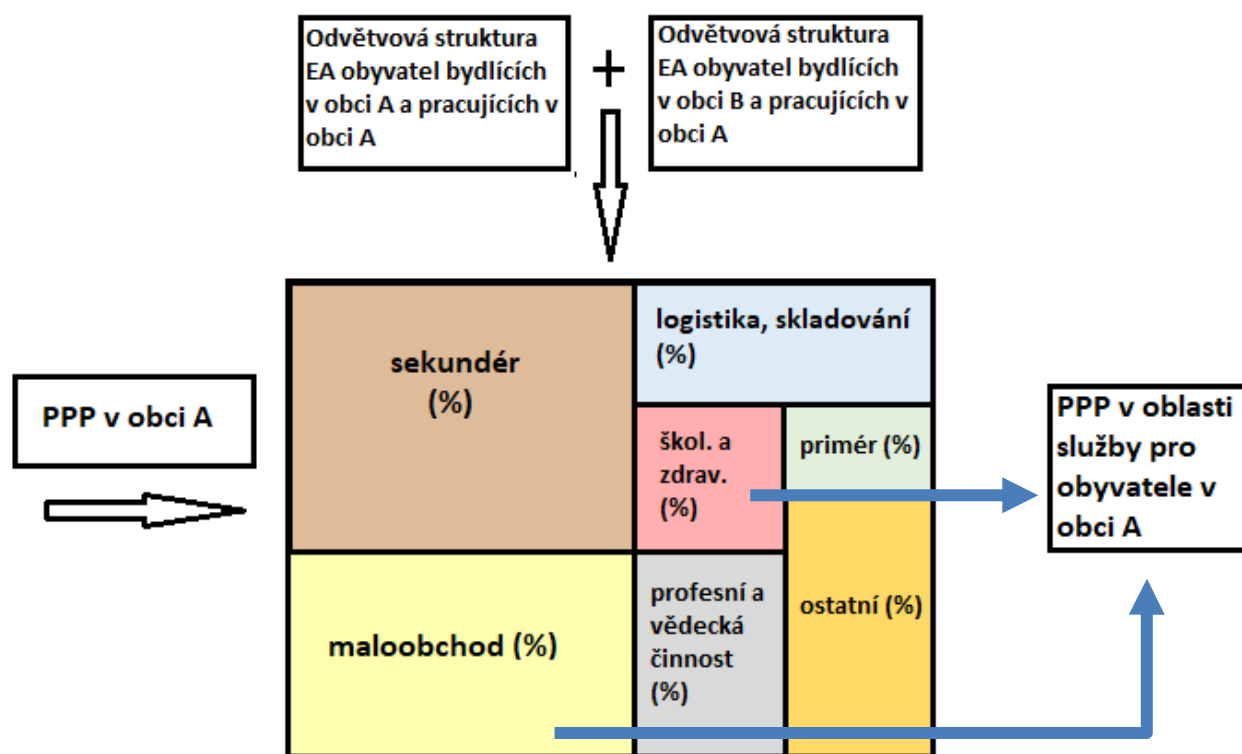
K výpočtu počtu obsazených pracovních příležitostí (PPP) jsme použili postup, který byl aplikován již mnoha autory před námi (Sýkora, Ouředníček 2007; Koloušek 2013; Muliček, Sýkora 2009; Svoboda 2017). Výhodou je zde jednak určitá záruka validity a jednak možnost srovnání výsledku s pracemi ostatních autorů, zejména díky dostupnosti dat za všechny obce a ZSJ v Česku. Srovnání (ačkoliv omezené) je možné také v rámci vývoje mezi jednotlivými cenzy, včetně posledního cenzu z roku 2021. Výpočet pracovních příležitostí je relativně jednoduchý:

$$PPP = DOJ + EA - VYJ - NEZ$$

Celkový počet obsazených pracovních příležitostí (PPP) odpovídá počtu ekonomicky aktivních obyvatel (EA) žijících v daném území, doplněnému o bilanční saldo získané z rozdílu dojíždějících (DOJ) a vyjíždějících (VYJ). Tento počet je dále snížen o počet nezaměstnaných EA obyvatel (NEZ). Proměnné DOJ a VYJ byly očištěny od pracujících studentů a nezaměstnaných EA obyvatel. Odvětvová struktura pracovních příležitostí v dané obci byla získána z ekonomické struktury do obce (za práci) dojíždějících obyvatel a v obci bydlících a zároveň pracujících obyvatel (viz obrázek 7). Takto získaná odvětvová struktura byla následně vztažena k vypočítanému ukazateli PPP (viz výpočet výše). Extrakce odvětvové struktury PPP v dané obci kombinací obou složek pracující populace by měla zajistit relativně přesné počty PP v jednotlivých ekonomických odvětvích lokalizovaných v dané obci. Zahrnutí odvětvové struktury obyvatel, kteří pracují v místě obce bydliště, bylo nutné už jen z důvodu jejich vysokého podílu na celkovém EA obyvatelstvu zázemí Prahy (1991: 65 %; 2011: 41 %). I přesto, že vnitro-obecní dojížděka představuje významnou část mobility obyvatel (především pak u větších sídel), nevěnuje se jí zdaleka tolik pozornosti jako dojížděce mezi-obecní (Andrle, Pojer 1978). Nepochybně by bylo přínosné zabývat se rozdíly mezi vnitro-obecní a mezi-obecní

pracovní dojížděnkou z hlediska odvětvové struktury, demografických, či socio-ekonomických charakteristik. To by bylo však již mimo tematický a kapacitní rozsah diplomové práce.

Obrázek 7: Schéma výpočtu počtu pracovních příležitostí ve službách pro obyvatele v dané obci (A)

Zdroj: vlastní zpracování

Pro lepší představu o způsobu extrakce PPP ve službách odkazujeme na obrázek 7. Jelikož jsou data o nezaměstnanosti agregovaná za celou vyjíždějící, dojíždějící a ekonomicky aktivní populaci obce, nelze zaručit, že výsledný počet PPP v daném segmentu zcela odpovídá skutečnosti. Nemůžeme potvrdit, že pracovní příležitost v daném segmentu byla, či nebyla zastávána pracujícím studentem, či osobou hledající v dané době zaměstnání. Pokud byla osoba v době sčítání nezaměstnaná, uváděla odvětví posledně vykonávané pracovní činnosti. Vzhledem k relativně nízkému podílu nezaměstnaných v PMR lze tyto nepřesnosti akceptovat. Rovněž počty pracujících studentů byly v roce 2001 a 2011 relativně nízké (2510 pracujících studentů v roce 2011). Abychom těmito nepřesnostem zcela zamezili, bylo by nutné analýzu provádět na datech za jednotlivce, což by představovalo náročný úkol, zejména pak pro výpočetní techniku. Věříme, že aplikovaný postup je pro účely práce dostatečně podrobný a validní.

Počty nově vzniklých zařízení občanské vybavenosti získané z MOS byly vypočteny jako rozdíl mezi počtem zařízení v obci na počátku transformačního období 1991 (případně v blízkých následujících letech) a početním stavem na konci sledovaného období 2019 (2018/2019/2021). Díky celoplošnému šetření bylo možné srovnávat rozsah zlepšení občanské vybavenosti s ostatními okresy Středočeského kraje. Srovnáním s vývojem, respektive nárůstem občanské vybavenosti v rámci Středočeského kraje můžeme získat jednak více objektivní představu o zlepšení stavu občanské vybavenosti v zázemí PMR a jednak zde můžeme sledovat vztah mezi rezidenční a nerezidenční formou suburbanizace. Možnost srovnání se však omezuje pouze na prvky v kategorii zdravotnictví (lékárny, ordinace) a vzdělávání (školky, školy). Pro oblast maloobchodu jsme potřebná data nezískali.

3.3.2 Upravená komplexně funkční velikost

Komplexně funkční velikost (KFV) v této práci poslouží jako další důležitý ukazatel funkční autonomie. Ukazatel jsme zvolili díky jeho uplatnění ostatními autory, zejména pak Martinem Hamplm a kol. (1987), který daný ukazatel navrhl. Ukazatel byl zvolen především pro svojí syntetizující schopnost zachytit tři hlavní formy lokalizace obyvatelstva (obytná funkce, pracovní funkce, nevýrobní funkce) (Hampl a kol. 1987). Dále jsme se do ukazatele rozhodli zahrnout také školní dojížděku. Podle Hampla (2005) se jedná o další významný integrační proces, který více méně odpovídá atraktivitě střediska, ačkoliv toto platí spíše pro střední a vysoké školy (v rámci národního sídelního systému). U základních škol stále přetrvává princip rajonizace, což může jít do určité míry proti přirozené atraktivitě střediska, i přes svobodnou možnost výběru školy (ČSÚ 2014). Z tohoto důvodu jsme vzdělávací funkci nijak nevážili. Pro úroveň pražského zázemí by měla dojížděka do základních škol posloužit jako dostatečný znak „střediskovosti“. Vzhledem k doplnění KFV o vzdělávací funkci je vhodné používat termín upravená komplexně funkční velikost (uKFV).

$$uKFV = \frac{PO+Z+2(PP)+3(PS)}{4}$$

Jednoduchou agregací všech čtyř složek a jejich následnou relativizací je navíc možné sledovat vývoj komplexního významu daného střediska v rámci určitého sídelního systému (zázemí PMR). Relativizace nám částečně také pomáhá adresovat rozpor přechodu z trvalého na obvykle bydlící obyvatele (1991, 2001 vs 2011). Hlavními

komponenty ukazatele KfV jsou: obytná funkce – počet bydlících obyvatel (PO); vzdělávací funkce – počet dojíždějících a bydlících žáků (Z); pracovní funkce – počet pracovních příležitostí mimo služby pro obyvatele (PP); obslužná funkce – počet pracovních příležitostí ve službách pro obyvatele (PS).

Hampl a kol. (1987) připouští, že daný ukazatel je relativně zjednodušující a je oprávněné diskutovat například o rovnosti významu jednotlivých složek, jejich vzájemné vázanosti či o váze jednotlivých nevýrobních/obslužných funkcí. Problematické je především vážení jednotlivých funkcí, které může být značně subjektivní. To souvisí s pokračující terciarizací a vysokou heterogenitou obslužné sféry z hlediska kvalifikační náročnosti či mzdového ohodnocení, v důsledku čehož obslužná funkce částečně ztrácí svůj hierarchizační/diferenciační potenciál. Jelikož v této práci cílíme především na obslužnou kapacitu sídel, snažili jsme se do funkce (PS) zahrnout pouze ty profese, u kterých jsme si byli jisti, že skutečně slouží místním obyvatelům (služby pro domácnosti). Částečně jsme zde byli limitováni podrobností klasifikace jednotlivých odvětví (viz podkapitola Kategorizace služeb). Autoři Hampl a kol. (1987, s. 89) využití ukazatele KfV pro hodnocení považují za vhodné a dodávají: *„Základní strukturální kvalitativní diferenciací osídlení a postižení prolínání extenzivních a intenzifikačních tendencí.“*

3.3.3 Kategorizace služeb

Aby bylo srovnání nárůstu jednotlivých odvětví v oblasti služeb možné, bylo nutné provést nejprve jejich kategorizaci. Daný krok byl komplikován zejména klasifikací odvětví, která byla u každého cenzu odlišná²³. Z tohoto důvodu je nutné vnímat proměny ve struktuře zastoupení jednotlivých kategorií spíše orientačně (Svoboda a kol. 2014).

Kategorizace byla provedena v rámci dvou hlavních skupin, které byly následně použity pro výpočet uKFU v rámci proměnné PS. Jednalo se o kategorie sociální-administrativní služby a komerční služby.

Dané kategorie lze považovat za stěžejní pro účely práce, tedy pro hodnocení občanské vybavenosti z hlediska 3 základních prvků: školství, zdravotnictví (sociální a administrativní služby) a maloobchod (komerční služby:). Souhrnně budeme tyto dvě kategorie nazývat „služby pro obyvatele“ (SPO). Dané kategorie obsahují nicméně i další

²³ SLDB (1991): Jednotná klasifikace odvětví národního hospodářství (JKONH platná do roku 1993); SLDB (2001): odvětvová klasifikace ekonomických činností (OKEČ platná od roku 1994); SLDB 2011: z fran. „Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes“ neboli Statistická klasifikace ekonomických činností, používaná v Evropské unii/Česku (CZ-NACE platná od roku 2008 doted’).

podkategorie, které jsou pro rezidenční spokojenost důležité, nikoliv však tolik nezbytné (veřejná správa, sociální činnost, peněžnictví a pojišťovnictví).

Klasifikace ekonomických odvětví byla dostupná pouze za nejvyšší úroveň 21 skupin A-U (CZ-NACE), a proto nebylo možné vyčlenit podkategorie, které v sobě zahrnovaly činnosti nesloužící přímo obyvatelům (služby pro podniky). U podkategorie velkoobchodu se to podařilo pouze pro roky 2001 a 2011, takže nebylo možné v rámci srovnatelnosti s rokem 1991 tuto podkategorii vyloučit. Zastoupení velkoobchodu na kategorii komerčních služeb bude však v této práci zohledněno spolu s distribucí PP v rámci jednotlivých obcí.

Tabulka 3: Kategorizace služeb v rámci cenů

	1991 (JKONH)	2001 (OKEČ)	2011 (NACE)
komerční služby	obchodní činnost	maloobchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží	maloobchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží
		velkoobchod	velkoobchod
	bytové hospodářství, pohostinství, ubytovací a komunální služby	pohostinství a ubytování	pohostinství a ubytování
	peněžnictví a pojišťovnictví	peněžnictví a pojišťovnictví	peněžnictví a pojišťovnictví
sociální a administrativní služby	správa, soudnictví a prokuratura	veřejná správa, obrana, sociální činnosti	veřejná správa, obrana, povinné sociální zabezpečení
	školství, kultura a zdravotnictví	školství	školství
		zdravotnictví, veterinární a sociální činnosti	zdravotnictví, veterinární a sociální činnosti

Zdroj: SLDB (1991, 2001, 2011), vlastní zpracování

Některé podkategorie jako například činnost v oblasti nemovitostí bylo naopak vhodné zahrnout do služeb pro obyvatele. Také zde však byla podkategorie v rámci jednotlivých cenů agregovaná do různých podskupin zahrnující činnosti, které nebylo zcela možné srovnávat. Z tohoto důvodu je kategorie profesní a vědecká činnost tak značně různorodá. V zásadě se však jedná o kvarterní aktivity s vyšší přidanou hodnotou vyžadující kvalifikovanou pracovní sílu. Pozornost této kategorii zde bude věnována pouze

v souvislosti se zlepšováním dostupnosti pracovních příležitostí odpovídajících socio-ekonomické struktuře suburbánní populace (viz Sýkora, Ouředníček 2007).

4 Empirická část

V první části této kapitoly bude analyzován vývoj ekonomické struktury zázemí Prahy s důrazem na pracovní příležitosti v oblasti služeb pro obyvatele. Další část bude věnována rozvoji zařízení základní občanské vybavenosti. V návaznosti na předchozí podkapitoly, budou identifikována sekundární jádra. V poslední části této kapitoly bude funkční autonomie sledována na proměnách vyjížděky za prací a do škol v rámci odstředivých, dostředivých a tangenciálních pohybů. Cílem zde bude odpovědět na výzkumné otázky položené v úvodní kapitole této práce.

4.1 Proměna struktury pracovních příležitostí 1991–2011

Odvětvová struktura zaměstnanosti zde byla využita jednak pro zhodnocení širší socio-ekonomické situace v území z hlediska vývojové fáze vyspělosti společnosti (post-industriální společnost) a jednak pro zhodnocení obslužných kapacit zázemí PMR. Vývoj struktury zastoupení jednotlivých odvětví v PMR je v souladu s celonárodní transformací ekonomické základny. S přechodem na hospodářství volného trhu se značná část pracovní síly přesouvá z priméru a později částečně ze sekundéru do terciéru, potažmo kvartéru (viz obrázek 8).

V případě priméru se jednalo o ukončení státní podpory v oblastech, které nebyly vhodné pro zemědělství. Ačkoliv zázemí Prahy představuje v rámci Česka relativně vhodnou oblast pro zemědělskou činnost, výhodná tranzitní poloha umožňovala využít půdu rentabilnějším, nikoliv však ekologičtějším způsobem. Snížení podílu ekonomicky aktivních v priméru bylo v zázemí Prahy (a dalších městských regionech) ve prospěch terciéru proto mnohem radikálnější. Jak však poukazuje Bičík a Jančák (2003), tento dramatický přesun nezpůsobil nijak zásadní zvyšování nezaměstnanosti, či zvyšování cen zemědělských komodit, jelikož řada těchto přesunů se týkala pozic, které nebyly přímo zapojeny do zemědělské činnosti (přidružená výroba, stavební práce, opravárenské služby, opravy zemědělských strojů apod.).

Podíl sekundéru oproti priméru v zázemí Prahy zdaleka nezaznamenal tak intenzivní pokles. Ačkoliv podíl PP v sekundéru mírně klesal, v absolutním počtu mírně rostl i v období 2001–2011 (viz obrázek 8). Důvodem zde byla pravděpodobně výhodná

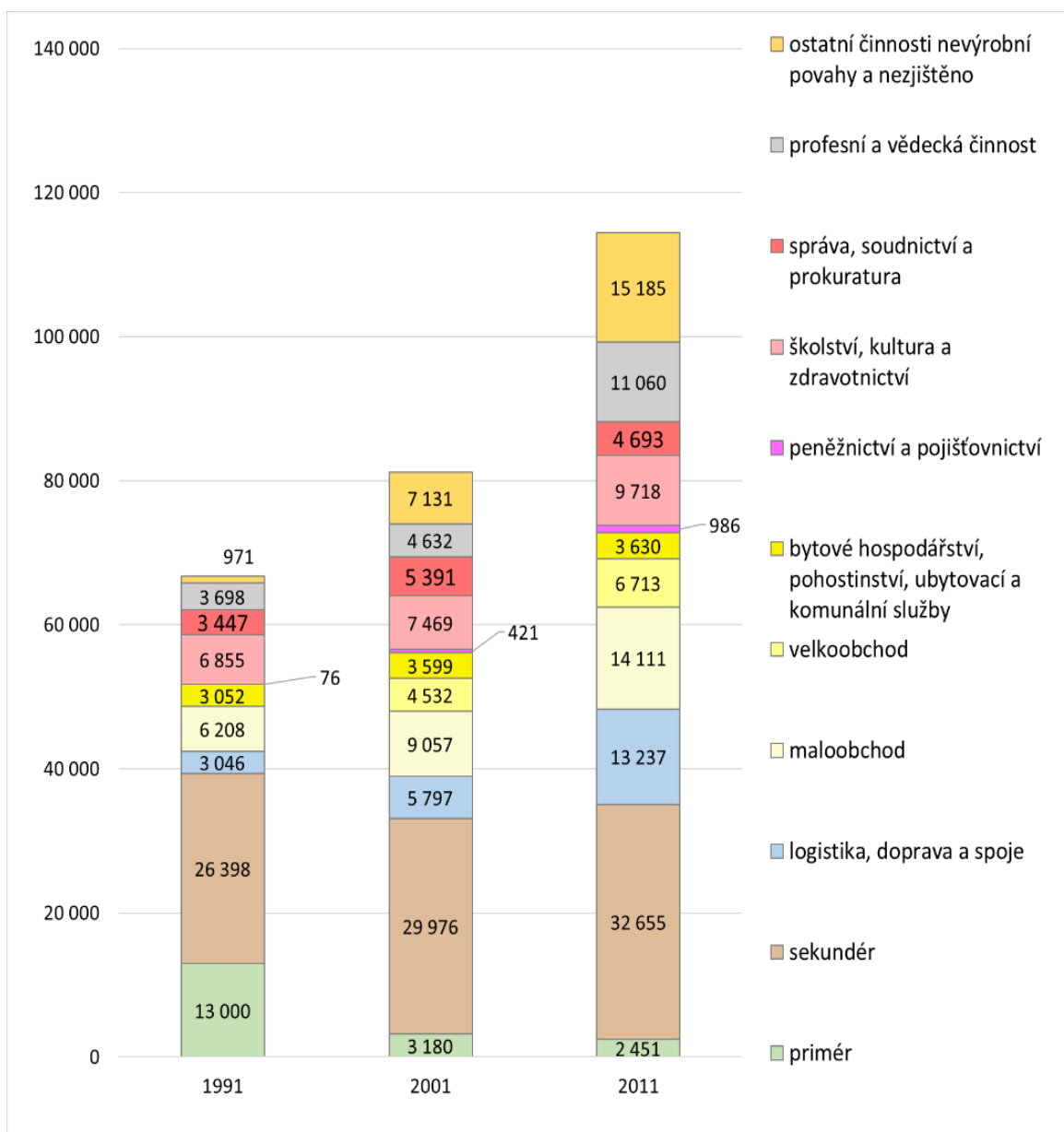
dopravní poloha PMR v kombinaci s objemem přímých zahraničních investic cílících na levnou pracovní sílu potřebnou pro montážní charakter výroby. Kapacita pracovní síly v PMR a její nízká cena kompenzovala neschopnost konkurovat vlastní výrobou západním trhům, které se staly po ztrátě odbytiště států RVHP hlavním odběratelem (Svoboda, Nemeškal 2014). Deindustrializace zasáhla nejvíce obec Vodochody a Čelákovice, která tak značně ztratily na funkci pracovních mikroregionů. Podobně bylo zasaženo také Kladno, avšak v mnohem větším měřítku, což se projevilo na posílení pracovní závislosti na Praze, vedoucí k upevnění recipročních vazeb v PMA (Hampl 2005, Kopačka 2011, Svoboda 2019).

Obrázek 8: Vývoj počtu pracovních příležitostí v rámci jednotlivých ekonomických odvětví v zázemí Prahy (1991–2011)

Zdroj: SLDB (1991, 2001, 2011), vlastní zpracování

Poznámka: kategorie maloobchod v roce 1991 zahrnuje také velkoobchod.

Porovnání struktury pracovních příležitostí na základě dat z posledního sčítání lidu (2011) nasvědčuje výrazné terciarizaci (růst odvětví služeb na úkor priméru a sekundéru). Podíl nevýrobního sektoru se změnil z 39 % v roce 1991 na 61 % v roce 2011. Podle Kopačky (2011) mohl být nárůst v placených službách ještě mnohem vyšší, kdyby nebyl brzděn rozevíráním nůžek mezi zbožím a službami a zaostávajícím nárůstem

českých mezd. Tento předpoklad však pro zázemí PRM platí jen omezeně (obzvláště

v pozdější fázi transformace), jelikož kupní síla v okresech Praha-východ a Praha-západ výrazně narostla díky rezidenční suburbanizaci oproti ostatním ne-suburbanizovaným (venkovským) okresům Česka. Na růstu podílu terciéru v zázemí PMR se částečně podílely také segmenty, které souvisely s populačním růstem jen velmi omezeně. Důkazem je především segment logistiky a velkoobchodu, jejichž rozvoj byl hnán zcela odlišnými motivy, jako jsou dopravní dostupnost, cena pozemků či levná pracovní síla (Sýkora, Ouředníček 2007).

Služby pro obyvatele (maloobchod, školství, zdravotnictví, státní správa, pohostinství, peněžnictví) zaznamenaly více než 1,5násobný nárůst (z 19 tis. v roce 1991 na 33 tis. PP v roce 2011). Na tomto nárůstu se podílely ze dvou třetin komerční služby, a to i bez zahrnutí velkoobchodu v roce 2001 a 2011. Podíl nárůstu komerčních služeb byl však pravděpodobně ještě větší, a to z důvodu absence informace o podílu velkoobchodu v roce 1991 (viz tabulka 3). Největší nárůst zaznamenala podkategorie *maloobchodu*, a to zejména v druhém období 2001–2011, kdy se PP zvýšil o téměř 8 tis., což představovalo 2,5násobný nárůst oproti stavu na počátku transformace. Vývoj odpovídá hierarchické difúzi šíření maloobchodní sítě v Česku, kdy rozhodovala především poloha a velikost. Suburbánní zóny měst se díky populačnímu nárůstu postupně stávaly pro jednotlivé maloobchodní řetězce stále více atraktivní. Dopad zde nepochybně měla také blízkost obchodních center na okraji Prahy, které částečně limitovaly nárůst maloobchodní funkce v zázemí. Podle Kunce a kol. (2013) více než polovina obyvatel zázemí českých MR uskutečňuje nákup potravin v nákupních centrech na okraji jádra. Často se navíc nejedná pouze o nákup potravin, ale o dojížděku za službami a zábavou (viz Spilková 2012). Vzhledem k opožděnému rozvoji velkoformátového typu prodejen (supermarkety) v zázemí byl nárůst PP v maloobchodu sycen rozvojem menších prodejen, které zajišťovaly základní maloobchodní funkce. Daný trend dokresluje také nadprůměrné zvýšení podnikatelské aktivity v zázemí PMR.

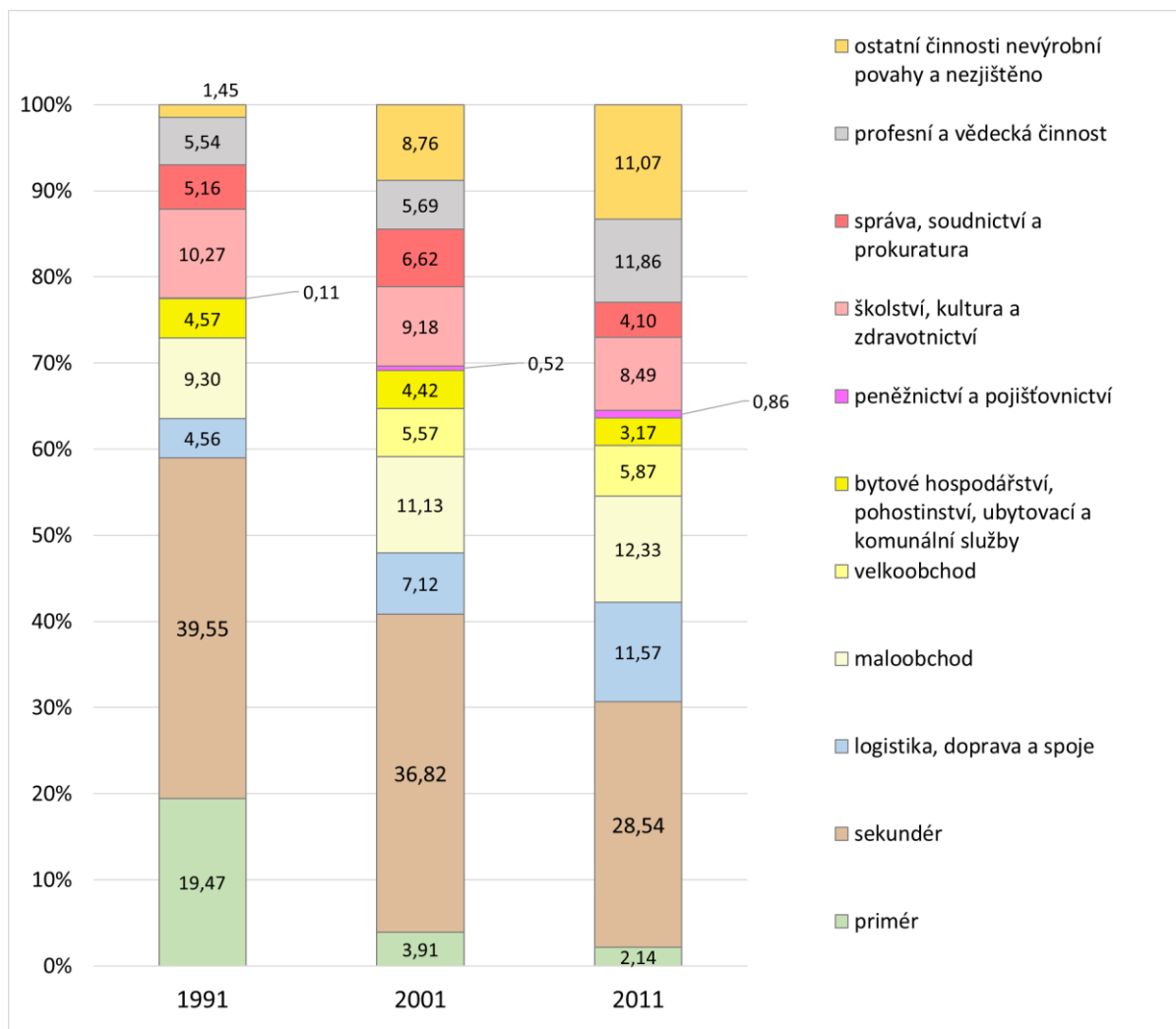
Výrazný nárůst zaznamenala také oblast *finančnictví a pojišťovnictví*, a to téměř 13krát. V absolutním počtu se však jednalo o poměrně menší nárůst v porovnání s ostatními službami pro obyvatele. Kromě center obcí s rozšířenou působností (ORP) narostl počet těchto pracovních příležitostí také v obcích Jesenice, Průhonice a Roztoky. Stagnaci v oblasti *pohostinství a ubytování* můžeme vysvětlit jednak dostatečnými kapacitami již na počátku transformace a jednak mnohem nižší atraktivitou zázemí pro cestovní ruch oproti jádru (aglomerační stín Prahy) (viz Vystoupil a kol. 2006). Kategorie sociální a administrativní služby zaznamenaly poloviční nárůst počtu pracovních

příležitostí oproti komerčním službám. Dominovala zejména podkategorie *školství a zdravotnictví*. K růstu došlo především v druhém období transformace. Opožděný nárůst této podkategorie koresponduje se závěry Jíchové a kol. (2019) ohledně neschopnosti obcí ihned reagovat na zvyšující se nároky suburbánní populace.

Počet zaměstnanců v oblasti zdravotnictví, školství a kultury se zvýšil o 41 % (2 862 nových PP). Počet PP ve správě, soudnictví a prokuratuře nebyl oproti předchozí podkategorii ani poloviční (1 247 nových PP). V druhém období došlo dokonce k jejich mírnému snížení. Důvodem zde mohla být reforma státní správy spojená se změnou režimu zahrnující omezení centrální role státu.

Relativní podíl kategorie služby pro obyvatele se však zvýšil jen mírně z 29 % na 35 %. Pokud bychom zohledňovali pouze kategorie v rámci služeb, jejich podíl se dokonce snížil, a to ze 71 % na 50 %. Jedním z důvodů zde bylo navýšení podílu kategorie *logistiky a skladování* (viz obrázek 9), jejichž růst souvisel s nebývalým nárůstem komerční suburbanizace v PMR, na který byla navázána. Silnou provázanost růstu logistiky s růstem maloobchodní funkce identifikovali autoři i v případě ostatních městských regionů Česka (Vystoupil 2013, Štrba 2018). Explozivní nárůst pracovních příležitostí ve *velkoobchodu*, logistice či ve velko-výrobě může zkreslovat, respektive nadhodnocovat funkční význam některých menších obcí. Rozvoj pracovní funkce zde často proběhl bez doprovodného rozvoje dalších oblastí nezbytných pro rezidenční spokojenost (služby pro obyvatele, rekreace). Další důvod zdánlivého poklesu podílu kategorie služeb pro obyvatele byl způsoben nárůstem kategorie *ostatní činnosti nevýrobní povahy a nezjištěno*, což souvisí s nižší kvalitou cenzu 2011 (nezjištěno) a s prohlubováním diverzifikace ekonomické základny. Řada činností, které tato kategorie zahrnuje a které nebylo možné zařadit do dominantních kategorií, lze klasifikovat jako služby pro domácnosti (2,58 %). Nárůst kategorie *ostatní* můžeme částečně hodnotit jako pozitivní z hlediska obslužné kapacity zázemí.

Obrázek 9: Vývoj podílu zastoupení ekonomických odvětví na struktuře zaměstnanosti v zázemí Prahy (1991–2011)

Zdroj: SLDB (1991, 2001, 2011), vlastní zpracování

Jako pozitivní můžeme rovněž nahlížet významný nárůst v kategorii *profesní a vědecká činnost*, která se zvětšila téměř trojnásobně. V první řadě se jedná o pozice, které vyžadují vysokoškolské vzdělání, čímž se zvyšuje možnost pro obyvatele suburbii pracovat v zázemí bez nutnosti dojížděky do jádra MR (viz *spatial mismatch*). Daná kategorie navíc zahrnuje podkategorii činnosti v oblasti nemovitostí, což lze považovat za určitou službu vyššího řádu sloužící nejen místním obyvatelům. Podobně můžeme nahlížet také mírný nárůst v oblasti *peněžnictví a pojišťovnictví*.

Za předpokladu dostatečně rozvinuté kapacity základní občanské vybavenosti (služby nižšího řádu) můžeme v kontextu výše zmíněných kategorií hovořit o vysokém stupni funkční nezávislosti sídla (Christaller 1933). Finanční instituce a poradenské

činnosti však stále více preferují elektronický kontakt se zákazníkem, a je proto nutné počítat s dynamickým vývojem v těchto oblastech služeb, respektive s jejich lokalizačními preferencemi (Madajová, Švéda 2013). V budoucnu lze očekávat, že se podíl z progresivního terciéru a kvartérních funkcí bude nadále zvyšovat. Samozřejmě pokud budou splněny požadavky základní občanské vybavenosti, která je často nutným předstupněm pro rozvoj daných aktivit. Blízkost Prahy často není dostatečnou podmínkou. Dolní Břežany čelily při snaze získání projektu laserového centra ELI Beamlines a HiLASE vysoké konkurenci v podobě ostatních, na jádru podobně dobře napojených obcí. Výstavbě výzkumných center předcházela rozvoj široké škály občanské vybavenosti (supermarkety, restaurace, kavárny, parky, hřiště, skate-park, venkovní amfiteátr ad.) (Dolní Břežany oficiální web obce 2022). Mimo jiné se zde potvrzuje Hamplova (2005) charakteristika post-industriální organizace společnosti jakožto konkurenčně-kooperační.

4.2 Vývoj dostupnosti občanské vybavenosti v zázemí Prahy v období 1991–2019

Nyní se blíže zaměříme na jednotlivé segmenty občanské vybavenosti (maloobchod, zdravotnictví a školství) z hlediska jejich kvantity a časového vývoje. Sít' zařízení občanské vybavenosti v zázemí Prahy budeme sledovat od počátku transformace do současnosti. Na základě nárůstu počtu pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele můžeme konstatovat, že se občanská vybavenost v zázemí Prahy značně zlepšila. Tvrdit to můžeme také na základě srovnání vývoje počtu zařízení v oblasti zdravotnictví i školství s vývojem v ostatních okresech Středočeského kraje. Zde se projevil, jak poddimenzovaný stav v zázemí PMR na počátku transformace, tak explozivní nárůst počtu obyvatel zejména v mladších věkových kategoriích. V tomto ohledu můžeme hovořit o indukované nerezidenční suburbanizaci na regionální úrovni (Svoboda 2017).

Tabulka 4: Srovnání vývoje občanské vybavenosti v oblasti zdravotnictví a školství v zázemí Prahy a ve Středočeském kraji (1992–2019)

Zařízení občanské vybavenosti	Území	1992/ 1994*	2019	Rozdíl (1992–2019)* (abs.)	Index změny (1992–2019)* (%)	Podíl na nově vzniklých zařízeních v rámcí Středočeského kraje (%)
Lékárny	Středočeský kraj (bez zázemí Prahy)	125	258	133	206,40	73,48
	Zázemí Prahy	19	67	48	352,63	26,52
Praktičtí lékaři	Středočeský kraj (bez zázemí Prahy)	563	582	19	103,37	28,36
	Zázemí Prahy	103	151	48	146,60	71,64
Školky	Středočeský kraj (bez zázemí Prahy)	647	583	-64	90,11	0,00
	Zázemí Prahy	116	192	76	165,52	100,00
Základní školy	Středočeský kraj (bez zázemí Prahy)	421	438	17	104,04	30,36
	Zázemí Prahy	81	120	39	148,15	69,64

Zdroj: MOS (1992–2019), vlastní zpracování

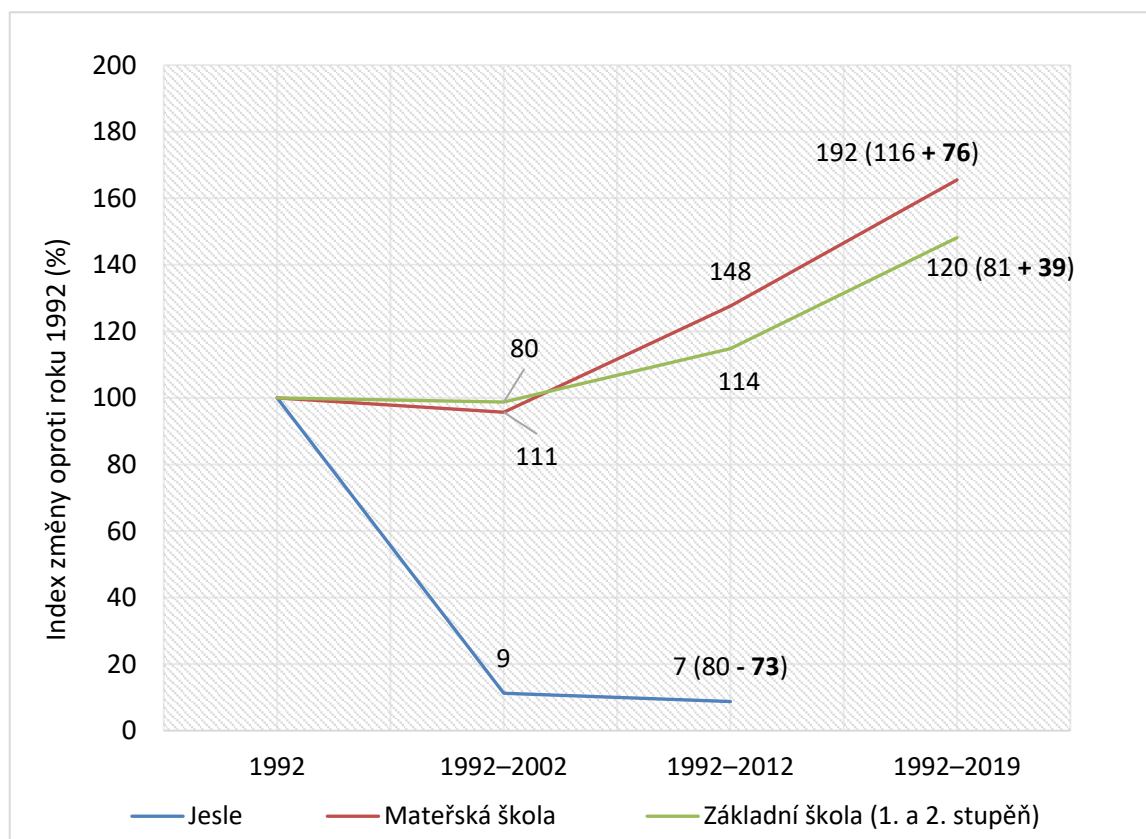
*Poznámka: *údaje o počtu lékáren a praktických lékařů jsou datovány až od roku 1994*

4.2.1 Školství

Indukovaná nerezidenční suburbanizace se projevila zejména v případě mateřských školek, kdy se drtivá většina nově vzniklých školek ve Středočeském kraji omezovala na zázemí Prahy. Kromě Berouna, kde se počet školek zvýšil o 5, ve všech ostatních okresech došlo ve sledovaném období k mírnému úbytku, a to i v okresech, kde se počet obyvatel zvýšil (Nymburk). Suburbanizace v tomto ohledu do jisté míry narušila trend snižování počtu mateřských školek z důvodu úbytku dětí v předškolním věku (na lokální

úrovni). Ke snížení porodnosti došlo v rámci tzv. druhého demografického přechodu ²⁴, jevu typickém pro městské populace většiny postsocialistických zemí. Podobný trend se objevil i v případě základních škol, kdy téměř 70 % (39 nových škol) z nich vzniklo v zázemí PMR. V ostatních okresech se jednalo o pouhé jednotky a v drtivé většině pouze u populačně růstových okresů (Nymburk, Mělník, Beroun).

Obrázek 9: Vývoj vzdělávacích a volnočasových zařízení v zázemí Prahy v období 1992–2019

Zdroj: MOS (1992–2019), vlastní zpracování

Poznámka: čísla nad liniemi značí aktuální počet zařízení na konci příslušného období. Čísla v závorkách ukazují celkový přírůstek za celé sledované období 1992–2019.

Také v okrese Kladno vzniklo 6 nových základních škol, a to i přes jeho populační stagnaci. S druhým demografickým přechodem souvisí i dramatický úbytek jeslí.

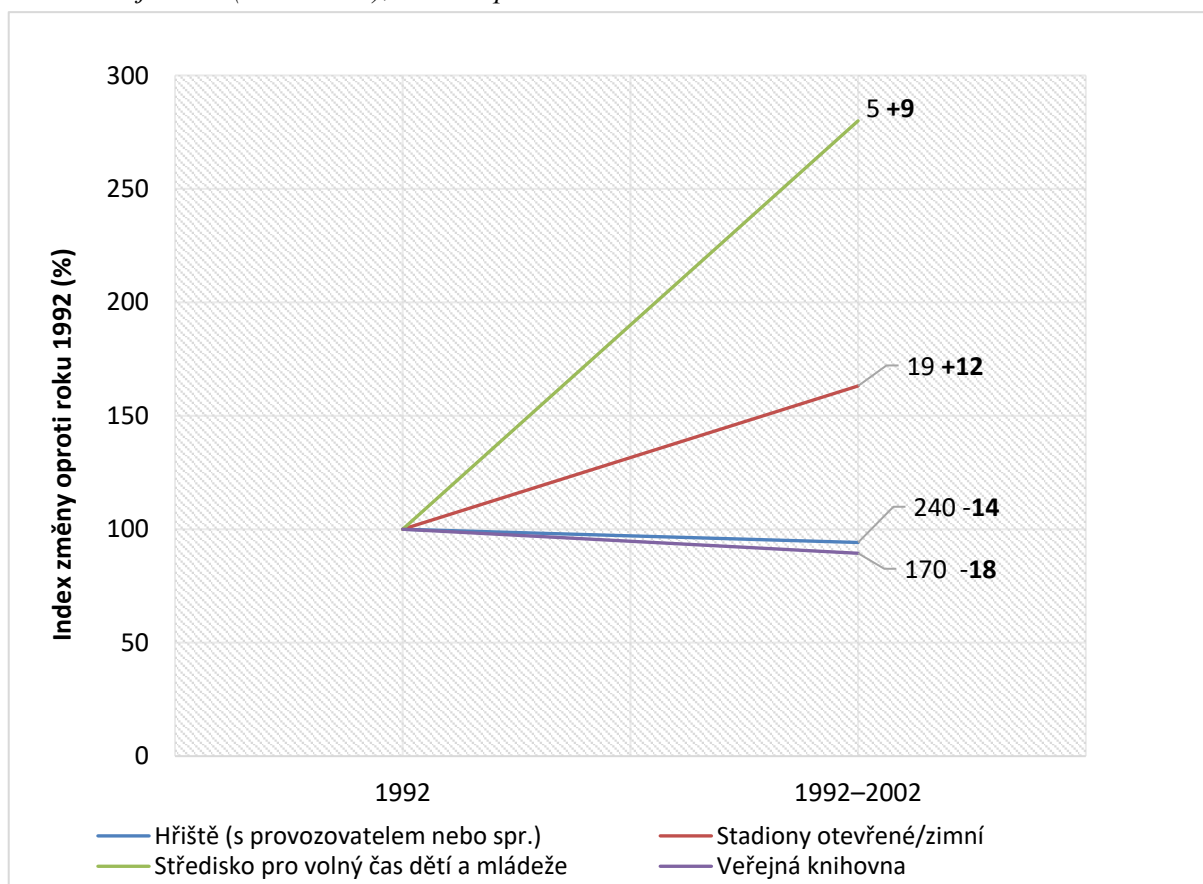
Dalším důvodem mohlo být také slabší využití jeslí nově příchozími obyvateli, kteří službu využívali v okolí svého pracoviště (v Praze), či v sousedních okresech. Po ukončení státní podpory se jesle mohly stát pro původní obyvatele zázemí PMR příliš

²⁴ Mezi hlavní znaky druhého demografického přechodu se řadí stárnutí obyvatelstva a nové demografické chování, jakožto důsledek změny hodnot a preferencí (rodina vs. individualismus) (Drbohlav 2003, v Ouředníček, Špačková 2017, s. 23)

nákladné (Kuchařová 2007). Úbytek jeslí a pomalý nárůst počtu školek v prvním období transformace v kombinaci s přílivem nových obyvatel (děti) vytvářel na místní zastupitelstva silný tlak (Jichová a kol. 2019) (viz obrázek 9). Po roce 2002 se situace začala postupně zlepšovat. V současnosti je počet mateřských školek (192 školek) 1,6krát vyšší než na počátku transformace (116 školek). Nárůst však stále neodpovídá nárůstu suburbánní populace, který byl ve sledovaném období 1,8násobný. Mírné opoždění nárůstu základních škol za mateřskými školami bylo způsobeno postupným přesunem silných ročníků první generace suburbánních dětí do školního věku. Nárůst občanské vybavenosti zaměřené na děti a mládež se neomezoval pouze na školy a školky, jak je patrné z obrázku 10. V období 1992–2002 vzniklo v zázemí Prahy také 9 nových volnočasových středisek a 12 nových stadionů (z toho 3 zimní). Některé zařízení v této kategorii naopak zanikly (12 knihoven, 14 hřišť). Je zřejmé, že pro „udržení“ suburbánní populace v zázemí bude nutné sít volnočasových zařízení dále rozvíjet a diversifikovat s ohledem na měnící se preference jednotlivých generací a jejich mobilitu (Sheller, Urry 2006). Jako příklad dobré praxe můžeme vyzdvihnout Dolní Břežany, které svojí sít občanské vybavenosti ve sledovaném období rozšířilo nejen o prvky základní občanské vybavenosti (viz Dolní Břežany oficiální web obce 2022).

Obrázek 10: Vývoj vybavenosti volnočasovými a sportovními zařízeními v zázemí Prahy v období 1992–2002

Zdroj: MOS (1992–2019), vlastní zpracování

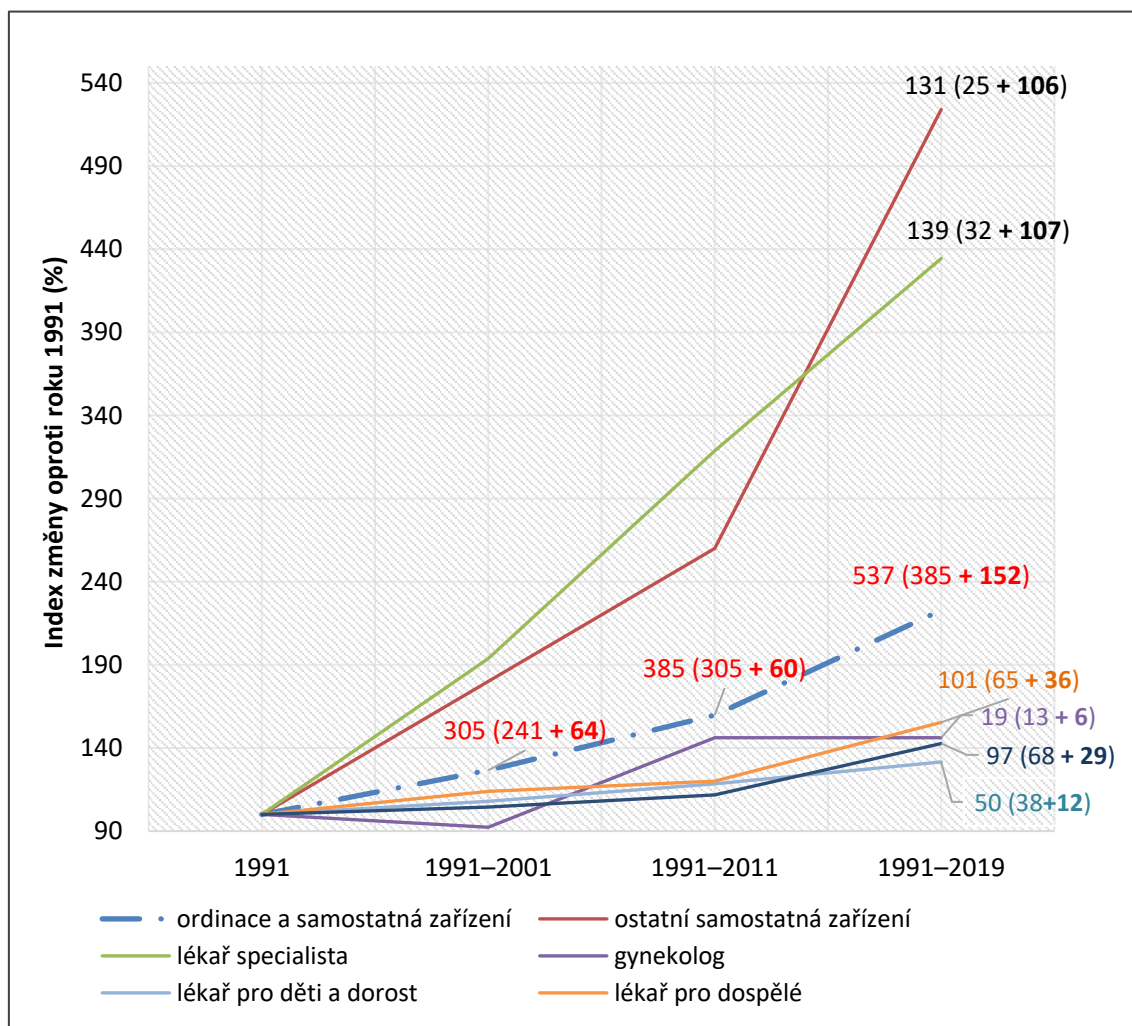

*Poznámka: čísla na konci linií ukazují celkový přírůstek za sledované období.
Údaje o počtu sportovních a volnočasových zařízeních nebyly za následující roky (2002–2019) v rámci MOS sledovány.*

4.2.2 Zdravotnictví

Významné zlepšení zaznamenala také oblast zdravotnictví, ačkoliv byl nárůstu počtu PP oproti oblasti školství zhruba poloviční (v období 2001–2011). Důvodem je pravděpodobně nižší požadavek na počet pracovníků pro provoz zdravotnických služeb (viz peněžnictví). Také v případě vybavenosti zdravotními službami se pražské zázemí odklánělo od vývoje v ostatních okresech Středočeského kraje. To platilo především pro ordinace praktických lékařů, kdy 3 ze 4 nových ordinací v rámci Středočeského kraje byly otevřeny v zázemí Prahy (v období 1992–2019). Kromě poddimenzované úrovně zdravotní péče se do značné míry jednalo o reakci na přechod ze státem řízeného zdravotnictví na model všeobecného zdravotního pojištění.

Obrázek 11: vývoj vybavenosti lékaři specialisty/praktiky v zázemí Prahy v období 1991–2019

Zdroj: MOS (1992–2019), vlastní zpracování

Poznámka: čísla v závorkách ukazují přírůstek za sledované období.

Ačkoliv byl stát povinen garantovat adekvátní zdravotní péči všem občanům (v konkurenčním prostředí), obyvatelé si mohli svého lékaře vybírat. Z tohoto důvodu mnoho obyvatel využívalo zdravotní péči v blízkosti svého pracoviště, obzvláště pak v mnohem lépe vybavených jádrech městských regionů (Šídlo a kol. 2017). Decentralizace zdravotní péče byla proto mírně bržděná a více se orientovala na hierarchicky významnější centra. Reforma zdravotnictví v rámci svobodné volby místa působiště a práce na částečný úvazek spolu s populačním nárůstem zázemí motivovala lékaře k otevírání soukromé praxe v suburbanizovaných obcích, za současného působení v krajských (pražských) nemocnicích (Daňková 2010).

Významné snížení počtu zdravotních středisek („menší“ verze polikliniky²⁵), můžeme interpretovat jako důsledek reformy zdravotnictví. Příčinou zde mohla být například privatizace nemovitostí, kdy restituenti a soukromé subjekty, mohli dávat přednost komerčními využití nemovitostí před jejich pronájmem lékařům. V současnosti existuje v zázemí Prahy 6 poliklinik sdružující lékaře specialisty i obvodní lékaře. Všechny jsou lokalizované v obcích v těsném zázemí Prahy (Dolní Břežany, Úvaly, Jirny, Říčany, Hostivice, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav). Až na obec Jirny, lokalizace poliklinik více méně odpovídá funkčnímu významu sídel z hlediska rozsahu jejich obslužnosti (Zévl 2019).

Mnoho zdravotních středisek, které v zázemí zanikly, byly do značné míry nahrazeny lékaři specialisty či praktiky, čímž se nabídka specializovaných zdravotních služeb (gynekologie, zubaři, dětský lékař), dříve vyhrazeny pouze vybraným střediskům, značně rozšířila (152 nových ordinací) (viz obrázek 11). Značná část těchto ordinací (71) nyní funguje v rámci zmíněných poliklinik (Polikliniky v České republice 2022). Působit v rámci polikliniky místo zdravotního střediska mohlo být pro jednotlivé lékaře výhodnější.

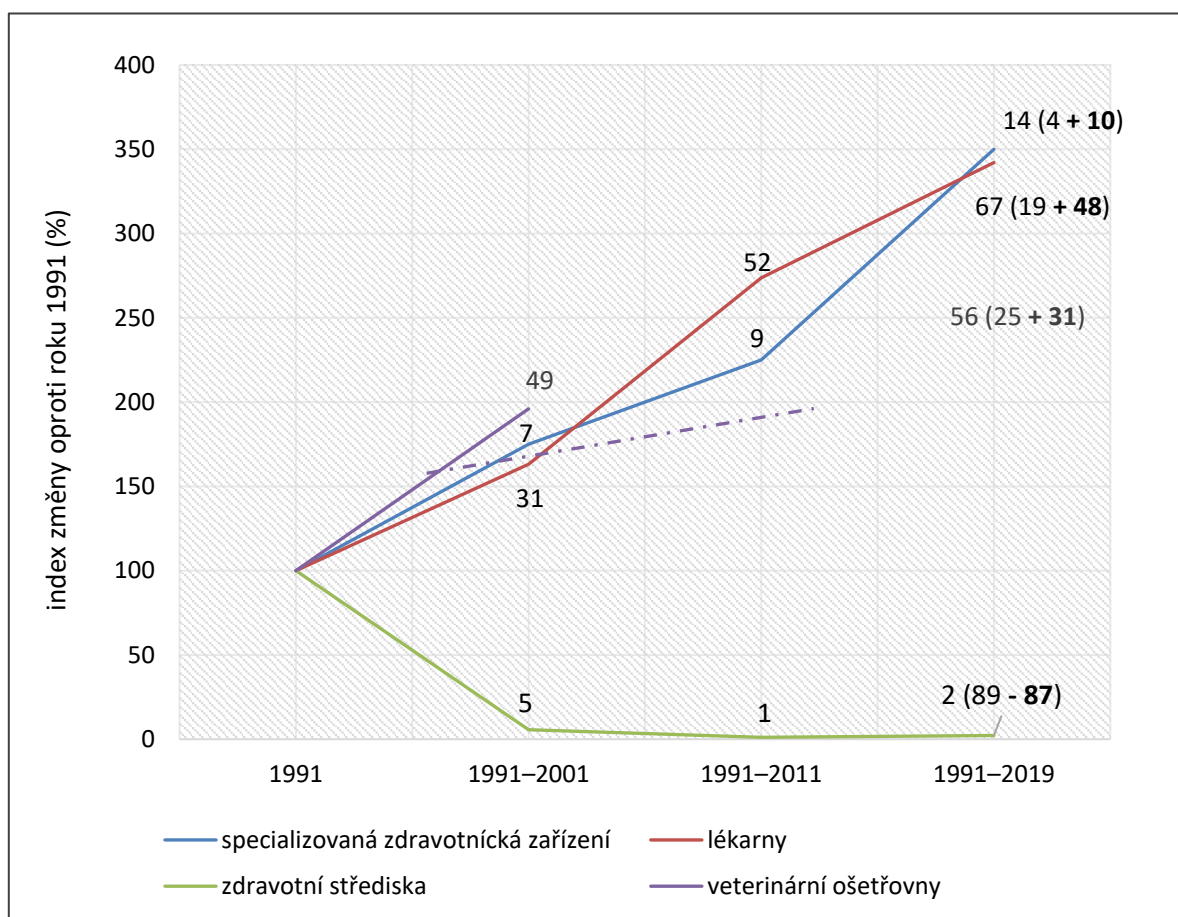
Zvýšil se rovněž počet specializovaných zdravotnických zařízení jako jsou léčebny pro dlouhodobě nemocné, sdružená ambulantní zařízení či střediska záchranné služby. V neposlední řadě se zvýšil také počet veterinárních ošetřoven (viz obrázek 12). Sít' lékáren na druhou stranu zaznamenala dynamický rozvoj ve většině regionů Česka. Prostorové rozmístění bylo ovlivněno především tržními podmínkami, respektive kupní silou populace. I přesto však zázemí Prahy dominovalo nad ostatními okresy, kdy každá

²⁵ Poliklinika je zpravidla nestátním subjektem, který sdružuje soubor minimálně 8 ordinací praktických lékařů, či lékařů specialistů. Součástí zařízení je často také lékárna či prodejna zdravotních potřeb (Kubeš, Pohorecká 2000, Polikliniky v České republice 2022).

čtvrtá lékárna v rámci Středočeského kraje vznikla právě zde (48 ze 181 lékáren). Pokud bychom hodnotili dynamiku rozvoje, v poslední dekádě (2011–2019) byl rozvoj zdravotních zařízení poměrně intenzivnější. Se stárnutím obyvatel suburbií poroste pravděpodobně také poptávka po zdravotních službách, a můžeme proto očekávat další nárůst zdravotnických zařízení.

Decentralizace pracovních příležitostí v kvartérním segmentu pravděpodobně také povede k navýšení poptávky suburbanitů po zdravotní péči v blízkosti místa pracoviště, respektive bydliště. Usuzujeme tak na základě tvrzení Šídla kol. (2017) ohledně tendence obyvatel, využívat zdravotní služby v blízkosti práce a dalších důležitých denních aktivit.

Obrázek 12: Vývoj vybavenosti zázemí Prahy ostatními zdravotními službami v období 1991–2019

Zdroj: MOS (1991–2019), vlastní zpracování.

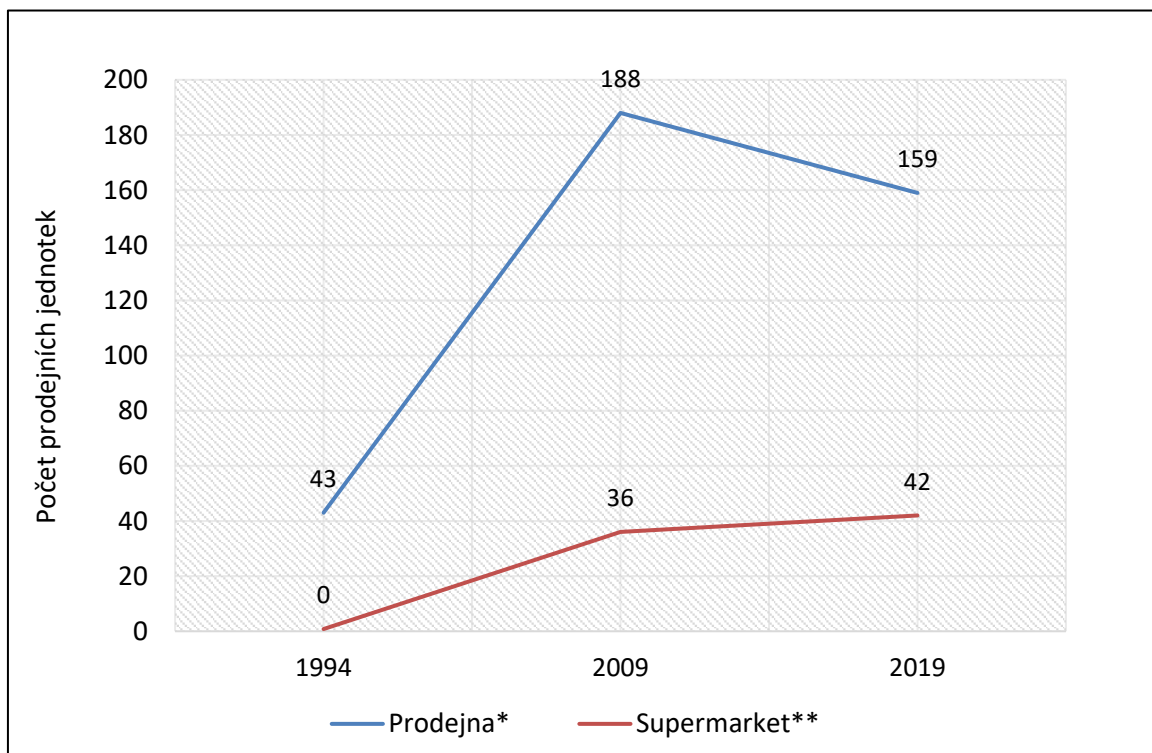
Poznámka: čísla nad liniemi značí aktuální počet zařízení na konci příslušného období. Čísla v závorkách ukazují přírůstek za celé sledované období (1991–2019). Údaje o veterinárních ošetřovnách nebyly v rámci MOS v období 2001–2011 k dispozici. Kategorie specializovaná zdravotnická zařízení zahrnuje: ambulance, záchrannou službu, transfúzní stanic a léčebny dlouhodobě nemocných.

4.2.3 Maloobchod

Oblast maloobchodu prošla v rámci transformace občanské vybavenosti (nejen v zázemí Prahy) nejradikálnější proměnou. Dokonce i ve srovnání s postsocialistickými zeměmi zaznamenal český maloobchod nejrazantnější transformaci a řadí se tak k nejviditelnějším rysům socioekonomické transformace po roce 1989 (Krásný 1990 cit. v Kunc a kol. 2012, s. 880). Důvodem pro explozivní nárůst byla především značně neuspokojená poptávka, a to jak z hlediska kapacity, tak sortimentu. Během socialismu byla rovnoměrnost rozmístění upřednostňována před distribucí koupěschopné poptávky (Szczyrba 2005). Z toho důvodu byla maloobchodní síť nedostatečná především ve větších sídlech (paradoxně také ve venkovském zázemí Prahy). Díky nízkým nárokům na kvalifikovanou pracovní sílu či infrastrukturu (v porovnání s průmyslem) a slabým regulačním opatřením nestálo v rozvoji maloobchodu téměř nic v cestě (Szczyrba 2005; Kunc a kol. 2013).

Na počátku transformace se zázemí Prahy (a Brna) řadilo mezi maloobchodně nejhůře obsloužená území v Česku. Již však v roce 1998 byla situace z hlediska plošného standardu (m² prodejní plochy na 1000 obyvatel) srovnatelná s většinou městských okresů Česka (viz Kunc a kol. 2013, s. 37-38). Praha-východ v tomto ohledu překonala Prahu-západ, a dokonce i samotnou Prahu. Také v tomto případě můžeme poukazovat na dynamičtější rozvoj nerezidenční suburbanizace oproti té rezidenční. Jelikož se nám však nepodařilo získat potřebná data o maloobchodní síti za ostatní okresy v období 1998-2019, bude se následující hodnocení zaměřovat pouze na zázemí Prahy. Dalším omezení vychází z absence údaje o počtu maloobchodních zařízení v obcích nad 3000 obyvatel, u kterých máme informace pouze za současnost. Růst tedy bylo možné sledovat pouze v rámci menších a středně velkých sídel v zázemí Prahy. Celkový počet maloobchodních jednotek (prodejny potravin/smíšeného zboží, supermarkety) se od roku 1994 do roku 2019 zvýšil více než 4krát (132 nových maloobchodních jednotek). Pokud bychom měli údaje o počtu prodejen v obcích nad 3000 obyvatel, nárůst by byl násobně vyšší. V současnosti se v těchto obcích koncentruje přes 58 % maloobchodních jednotek v zázemí Prahy. Ačkoliv zde maloobchodní kapacita existovala již na počátku transformace, nepochybně došlo k jejímu výraznému navýšení, včetně bývalých středisek obvodního významu (Říčany, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav). Ve sledovaném období vzniklo v zázemí PMR 42 nových supermarketů (obrázek 13).

**Obrázek 13: Vývoj maloobchodní sítě v zázemí Prahy v roce 1994–2019
(v obcích do 3 tis. obyvatel)**

Zdroj: Bernard a kol. (2020), OpenStreetMaps (2022), Googlemaps (2022)

*Poznámka: *prodejny zahrnují kromě potravin také smíšené zboží. **Počet supermarketů v roce 2009 byl odhadnut na základě celonárodního navýšení počtu maloobchodních jednotek (< 400 m² prodejní plochy) v období 2009–2019 (o 13,5 %) (peníze.cz 2022; Logistika 2022).*

Snížení počtu menších prodejen oproti roku 2009 (26 prodejen) můžeme vysvětlit v rámci tzv. konsolidační etapy, kterou Szczyrba (2006) datuje od roku 2006, kdy dochází k upevňování pozic hlavních hráčů na trhu, často na úkor slabších konkurentů. Nutno poznamenat, že se omezoval převážně na velké řetězce. Nicméně pokud téměř polovina obyvatel suburbii realizovala nákup potravin v obchodních centrech na okraji Prahy (Kunc a kol. 2013), mohly některé menší prodejny v zázemí zaniknout z důvodu nižší poptávky i přes vysokou kupní sílu bydlícího obyvatelstva. Spotřební chování suburbánní populace (novousedlíků) s jejich nízkou frekvencí cest za většími nákupy realizovanými v jádru městského regionu proto bylo málo slučitelné s požadavky na provoz některých menších prodejen v zázemí Prahy. Úbytek menších prodejen v období 2009–2019 může dát také do souvislosti s pokračující difúzí velkoformátových typů prodejen do zázemí Prahy.

4.3 Prostorové aspekty občanské vybavenosti

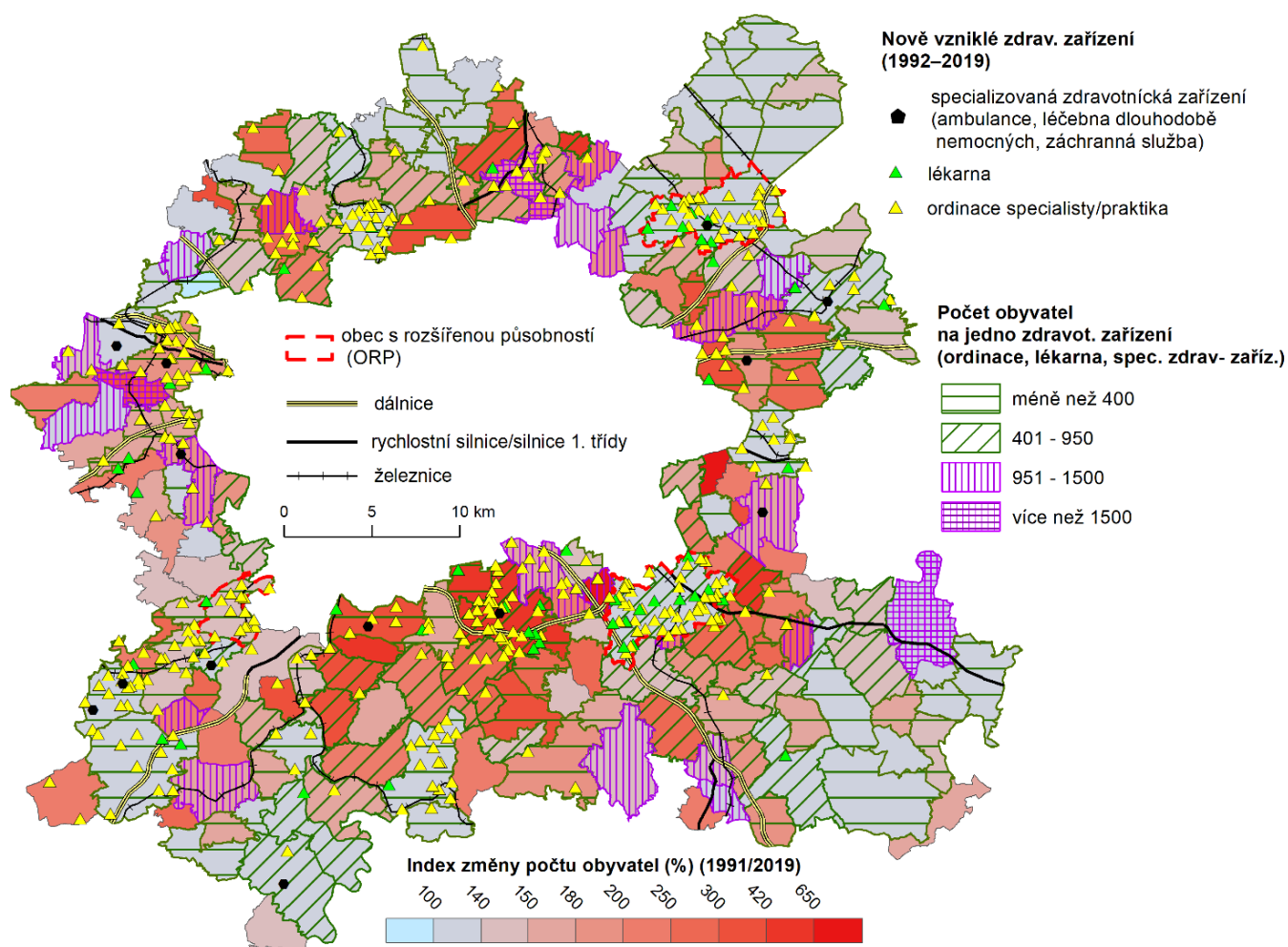
V poslední části analýzy vývoje občanské vybavenosti zázemí Prahy se zaměříme na prostorové tendence jednotlivých segmentů základní občanské vybavenosti. Pozornost bude věnována především kapacitě z hlediska populačního nárůstu u jednotlivých obcí. Sledována budou také potenciální střediska s ohledem na jejich vlastní kapacitu a potenciální schopnost obsluhovat ostatní obce v jejich blízkosti.

V předchozí části textu bylo na základě analýzy počtu PP a nárůstu zařízení potvrzeno, že došlo k rozvoji prvků občanské vybavenosti u všech základních segmentů (maloobchod, zdravotnictví, školství). Z předchozího textu nicméně vyplývá, že byly jednotlivé oblasti ovlivněny odlišnými faktory a za jejich rozvojem stáli odlišní aktéři. Dané zjištění se promítá také do prostorového vzorce. Jako rozdílná se ukázala být míra selektivnosti u jednotlivých segmentů. Zatímco v oblasti maloobchodu a školství došlo ve větší či menší míře ke zlepšení u většiny obcí v území (61 % obcí maloobchod, 72 % obcí školství)²⁶, zdravotní vybavenost obcí se zlepšila pouze u 40 % obcí. Rovněž míra koncentrace byla u výše zmíněných segmentů odlišná.

U zdravotnictví se polovina nově vzniklých zdravotních zařízení soustředila pouze do 7 největších obcí na rozdíl od ostatních segmentů (maloobchod: 16 obcí, školství: 20 obcí). Kromě Říčan a Brandýse nad Labem zde byla také Jesenice (5 %), Čelákovice (5 %) a Řevnice (5 %). Zdravotnictví se ukázalo být jako oblast nejvíce citlivá na populační růst, kdy drtivá většina obcí, kde nedošlo ke zlepšení v této oblasti, populačně spíše stagnovala, jak je vidět na obrázku 14. Výjimku mohou představovat obce Bašť, Květnice, Sulice či Ohrobec, kde ke zlepšení nedošlo i přes viditelný populační nárůst. Dané obce však disponují dobrou dostupností do jádra MR a do blízkých sekundárních jader.

²⁶ Upozorňujeme že podíl obcí, kde jsme mohli sledovat rozvoj maloobchodní funkce, se vztahuje pouze k obcím s méně než 3000 obyvateli v roce 2019 (164 ze 190 obcí zázemí Prahy).

**Obrázek 14: Vývoj distribuce zdravotní infrastruktury v zázemí Prahy
v období 1992–2019**

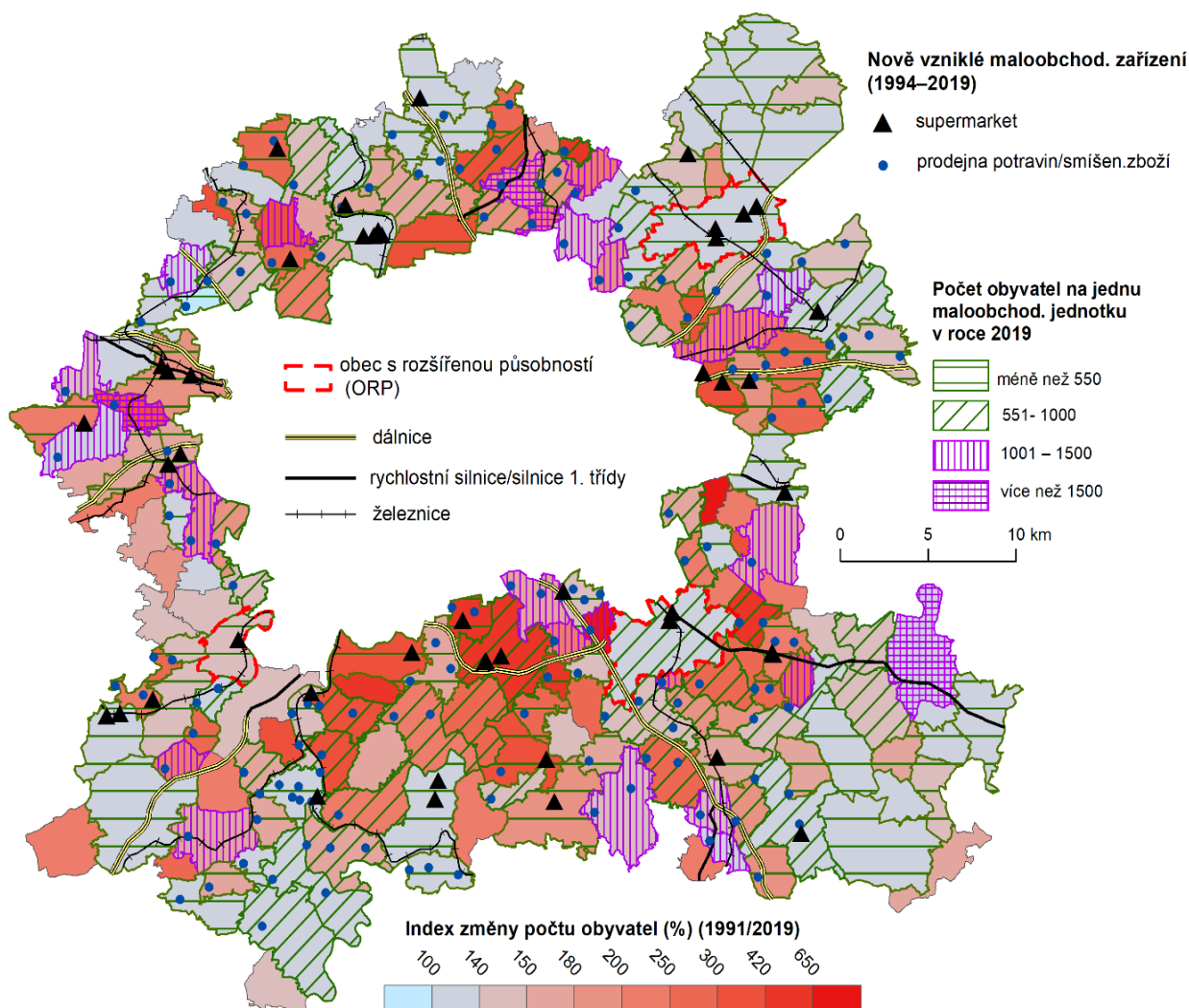

Zdroj: MOS (1992–2019), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap. 10.8.1

Poznámka: rozmístění zdravotních zařízení je v rámci hranic obcí náhodné (neodpovídá skutečné lokalizaci daného zařízení). Byl k tomu využit kartografický nástroj Dot density (ArcMap 10.8.1).

Maloobchod byl oproti zdravotnictvím mnohem méně selektivní. Pokrytí maloobchodní funkce se zlepšilo u 102 obcí (do 3000 obyvatel). Ani v jedné z těchto obcí se v roce 1994 nenacházela maloobchodní jednotka. Koncentrace maloobchodu a dalších funkcí do vybraných středisek na konci socialismu (1989) zanechala značnou část obyvatelstva zázemí závislou na dojížděce do nejbližších středisek a jádra městského regionu.

Obrázek 15: Vývoj a distribuce maloobchodní sítě v zázemí Prahy v období 1994–2019

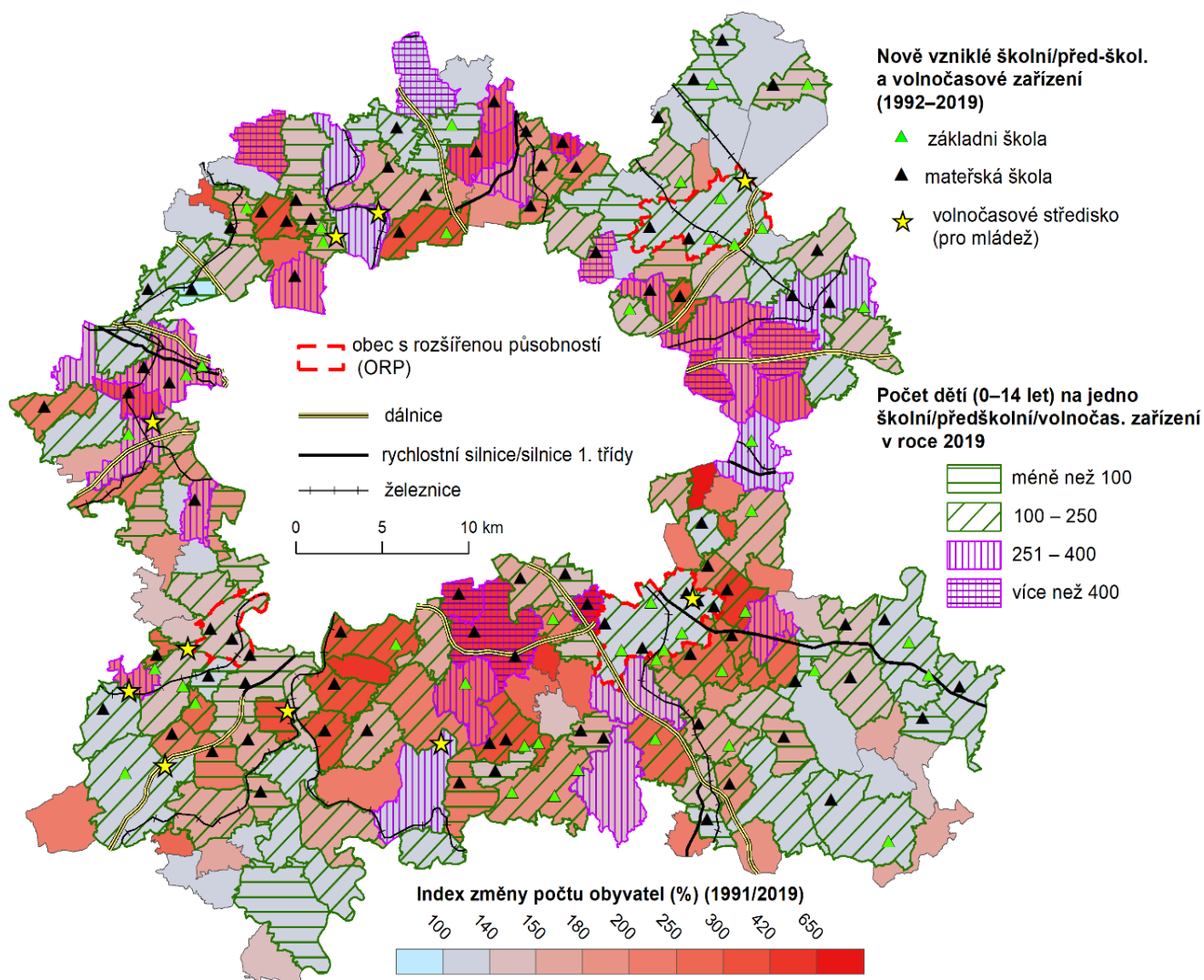

Zdroj: MOS (1992–2019), Bernard a kol. (2020), ArcČR500, OpenStreetMap, Google Maps, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1.

Poznámka: kromě supermarketů je rozmístění prodejen v rámci hranic obcí náhodné a neodpovídá skutečné lokalizaci daného zařízení. Byl k tomu využit kartografický nástroj *Dot density* (ArcMap 10.8.1).

Jelikož maloobchod kromě dostupnosti zohledňuje především velikost sídla (lokalizace supermarketů), můžeme v zázemí Prahy identifikovat méně poddimenzovaných středisek než v případě škol a školek (viz obrázek 15). V případě 87 % obcí existovala škola nebo školka již v roce 1992. Obce, které nezaznamenaly žádné zlepšení školní či předškolní infrastruktury, buď populačně stagnovaly anebo se nacházejí v exponované poloze, takže mohou využívat kapacitu škol a školek v blízkých, lépe vybavených obcích (nebo přímo v Praze) (viz obrázek 16).

Obrázek 16: Vývoj distribuce školních, předškolních a volnočasových zařízení v zázemí Prahy v období 1992–2019

Zdroj: MOS (1992–2019), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Poznámka: rozmístění školních zařízení v rámci hranic obcí je náhodné a neodpovídá skutečné lokalizaci daného zařízení. Byl k tomu využit kartografický nástroj Dot density (ArcMap 10.8.1).

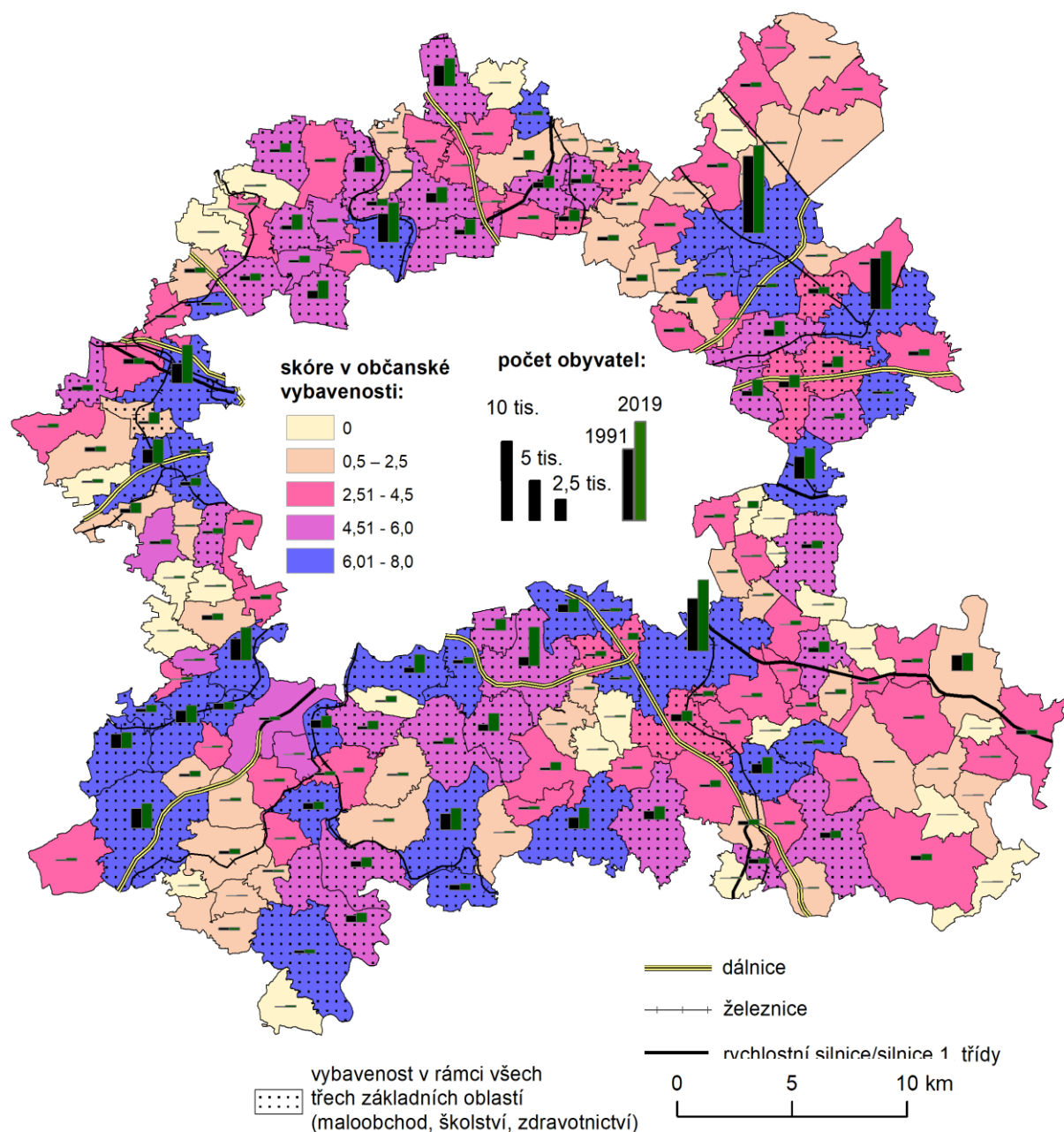
V rámci rajonizace školství se díky výstavbě nových školních a předškolních zařízení nyní nachází přes 80 % dětské suburbánní populace v obci, kde existuje školka či škola. Kapacita u jednotlivých obcí je však značně diferencovaná, jak je patrné z obrázku 16. Kromě menších obcí, které jsou dobře napojeny na dopravní infrastrukturu (Zeleneč, Vestec, Nehvizdy), se jedná také o významnější centra jako je Jesenice, Odolena Voda či Šestajovice, která lze do určité míry řadit mezi subcentra nižšího řádu. S ohledem na prognózu populačního růstu (Burcin a kol. 2013) bude potřeba školní infrastrukturu v těchto obcích dále rozvíjet, pokud mají dané obce zastupovat roli sekundárních jader.

Za segment základní občanské vybavenosti, jehož rozvoj nejvíce korespondoval se sídelní hierarchií, můžeme tedy považovat zdravotnictví. Maloobchod zohledňoval kromě hierarchie zejména také polohu. Nejméně s velikostí sídla koreloval rozvoj základních škol a školek, upřednostňující především dostupnost k žákům/dětem. Z toho důvodu jsme se rozhodli přiřadit zdravotnictví dvounásobnou váhu u hodnocení občanské vybavenosti oproti školství a maloobchodu, které jsme hodnotili stejně (viz obrázek 13). Jelikož hodnocení úrovně občanské vybavenosti vychází z průměrných hodnot pouze v rámci zájmového území, a nikoliv celého Česka, je nutné nahlížet celkové skóre spíše kvalitativně (hierarchicky) než kvantitativně (odpovídající/neodpovídající úroveň). V zásadě je možné rozlišit 5 typů obcí podle dosažené úrovně občanské vybavenosti. K prvním dvou typům se řadí obce, které disponují zpravidla pouze základní maloobchodní funkcí, omezenou vzdělávací infrastrukturou a téměř neexistujícími zdravotními službami. Až na některé výjimky v blízkosti Prahy (Chýně, Baš', Květnice, Nučice) nezaznamenala drtivá většina těchto obcí významnější populační růst. Další společným znakem je určitá odlehlost od jádra MR a zároveň rovnoměrné rozložení napříč územím.

Výjimku představuje obec Kostelec nad Černými Lesy, která přes svojí populační velikost disponuje velmi nízkou úrovní občanské vybavenosti. Roli zde pravděpodobně hrálo dobré dopravní spojení, což místním obyvatelům umožnilo uspokojovat potřeby v jádru a v ostatních sídlech MR (například v Říčanech. Míru dopadu tzv. „*efektu pumpy*“²⁷ nelze v případě ostatních obcí jednoznačně potvrdit ani vyloučit. Třetí (přechodovou) kategorii představují obce, které byly suburbanizací zasaženy silněji než předchozí dvě skupiny. Důvodem zde byla především výhodnější dopravní dostupnost, tedy faktor, který byl pro mnoho novousedlíků důležitou proměnou při volbě lokality bydliště. Kromě dobré časové dostupnosti do Prahy hrály roli také subjektivní faktory (znalost lokality, přátelé) (Puldová, Ouředníček 2006).

²⁷ Zlepšení dopravní dostupnosti může v některých případech paradoxně uškodit socio-ekonomickému rozvoji sídla/regionu. Často se jedná o periferní lokality, které díky zlepšení dostupnosti do lépe vybavených center začnou o zdroje přicházet (jsou „odsávány“), než že by je získávaly (pracovní síla, brain drain, snížení ekonomické aktivity) (Toušek, Kunc, Vystoupil 2008).

Obrázek 17: Dosažená úroveň občanské vybavenosti obcí v zázemí Prahy v roce 2019

Zdroj: MOS (1992–2019), Bernard a kol. (2020, ArcČR500, OpenStreetMap, Google Maps, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Poznámka: skóre občanské vybavenosti bylo získáno jako součet za skóre kapacity jednotlivých složek zákl. občanské vybavenosti. Kapacita zde odpovídá počtu obyvatel/dětí (0-14) na jednotku zařízení podle čtyř-stupňového hodnocení, vycházející z intervalů definovaných kartografickou klasifikační metodou Jenks natural breaks (viz obrázek 12). Bodové hodnocení bylo následující: maloobchod a školství: 0,5; 1; 1,5; 2, zdravotnictví: 1,2,3,4 (pokud se objekt občan. vybavenosti v obci nenacházel, skóre bylo 0). Připouštíme, že metoda je arbitrární, nicméně pro zachycení základních prostorových vzorců v zázemí PMR by měla být vhodná.

Obce v této skupině se nacházejí v blízkosti komplexně vybavených středisek (všechny oblasti), díky čemuž mají zajištěný přístup ke zdravotní péči a dalším službám vyššího řádu (bankovníctví, poradenství). Všechny obce ve 3. skupině mají dostatečně rozvinutou školní i maloobchodní funkci. Několik obcí (18) v této skupině disponuje v omezené míře také základní zdravotní péčí (především lékárny).

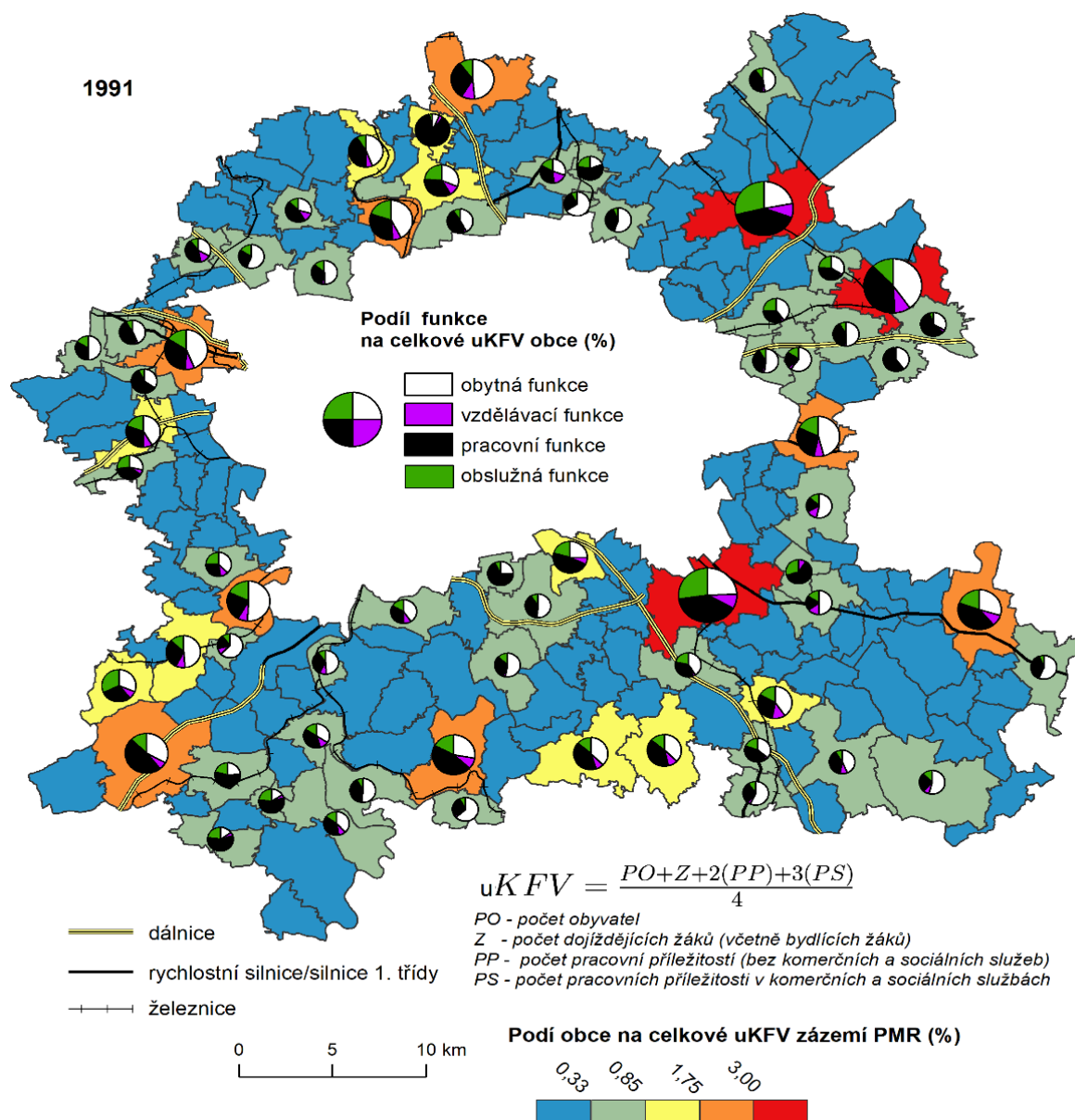
Čtvrtá a pátá skupina zahrnuje obce, kde základní občanská vybavenost dosáhla v rámci zázemí PMR nejvyšší úrovně. V této skupině obcí můžeme zároveň identifikovat lokální subcentra, resp. obce, které mají zajištěnou občanskou vybavenost minimálně v rámci svého obyvatelstva. Hlavním rysem těchto obcí je pokrytí všech 3 oblastí (školské, maloobchod, zdravotnictví) a zároveň nejvyšší přírůstek obyvatel. Zde se částečně ukázalo, které obce si dokázaly s přírůstkem suburbánní populace poradit (5. skupina) a které již tak úspěšné nebyly (4. skupina). To platí především pro střediska mimo centra OPR, které tak do určité míry soupeří o funkční postavení v sídelním systému v PMR (potažmo PMA). Jesenice a Odolena Voda i přes svůj populační a pracovní význam tak v občanské vybavenosti zaostávají za velikostně (funkčně) srovnatelnými Roztoky, Černošicemi, Hostavicemi či Úvaly, které byly ve sledovaném období schopny zajistit lepší úroveň základní občanské vybavenosti. O celkovém navýšení funkční autonomie zázemí od roku 1991 vypovídá také nárůst obcí ve 4. a 5. skupině, které mají pokryté všechny 3 oblasti občanské vybavenosti (hůře či lépe). Počet těchto obcí se zvýšil z 10 na 71.

Polycentricita prostorového vzorce úrovně vybavenosti viditelně koresponduje s principy teorie centrálních míst (Christaller 1933). Při hodnocení občanské vybavenosti je potřeba zohledňovat především velikostní hierarchii. Není nutné, aby v každé obci byly přítomny všechny prvky občanské vybavenosti, pokud jsou zajištěny blízkým sekundárním centrem. Zároveň je však potřeba, aby se funkce vyšších řádů začaly přesouvat z jádra do vybraných center v zázemí PMR (kvartér). Plánování funkční vybavenosti v zázemí Prahy je však velice stíženo počtem subjektů (190 samospráv) rozhodujících o vývoji tohoto území bez dostatečné koordinace (či znalosti) v rámci širších socio-geografických vztahů fungujících uvnitř PMR a širšího PMA. Neradi bychom zde však obhajovaly centrálně regulovaný rozvoj systému osídlení, který byl zdiskreditovaný díky nevhodně koncipovanému nástroji SSSO. V další části textu budou v návaznosti na analýzu občanské vybavenosti pomocí uKfV definitivně určena sekundární jádra, čímž by měl být zajištěn komplexní význam daných středisek (zohlednění pracovní a obytné funkce).

4.4 Identifikace sekundárních jader

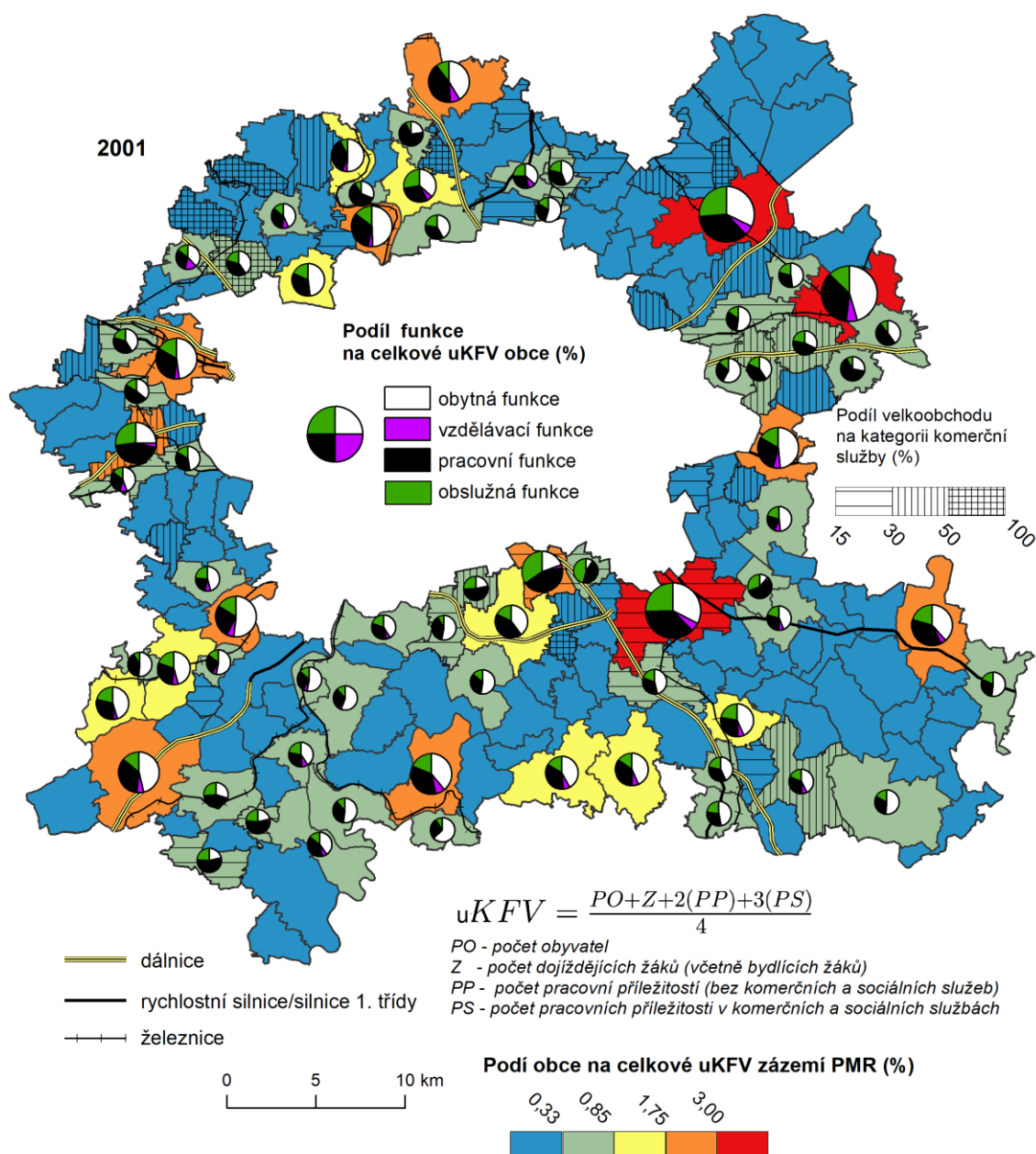
Hlavním cílem následujícího textu bude identifikace sekundárních jader na základě uKfV, úrovně funkční vybavenosti a střediskovosti sídla z hlediska koncentrace obslužných funkcí. Bude zde také popsán vývoj funkčního významu z hlediska vedoucí skupiny sídel a jejich obměny. V první řadě bychom chtěli upozornit, že uKfV se omezuje pouze na období 1991–2011. Za předpokladu inercie sociogeografických struktur (Hampl, Müller 2011) lze považovat stav v roce 2011 za silně podmiňující pro stav v roce 2021. Funkční dělba v období 2011–2019 byla zohledněna především skrze základní občanskou vybavenost.

Obrázek 18: Funkční hierarchie obcí podle uKfV v zázemí Prahy v roce 1991

Zdroj: SLDB (1991), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Obrázek 19: Funkční hierarchie obcí podle uKFV v zázemí Prahy v roce 2001

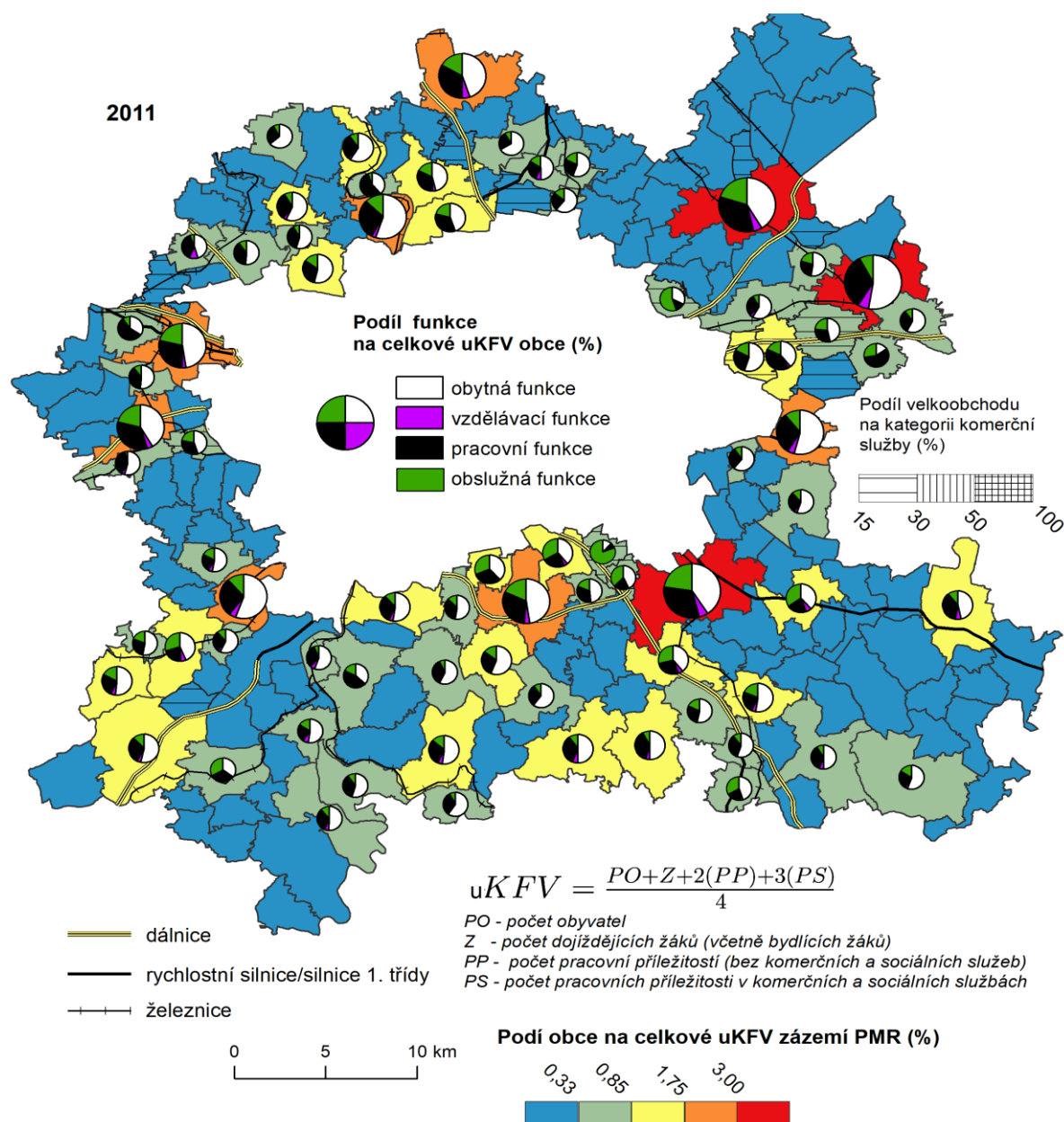

Zdroj: SLDB (2001), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Základní kostra hlavních středisek v zázemí PMR zůstala po sledované období více méně stejná (viz obrázky 18 a 19). Dominance hlavních center, částečně těžících z nastavení politiky SSSO (Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Říčany) se však vůči menším nastupujícím střediskům částečně snížila. Vyrovnání bylo způsobené zejména rovnoměrnější distribucí pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele, která byla u sekundárních center zvýšena v důsledku populačního nárůstu (indukovaná nerezidenční suburbanizace). V prvním období transformace se hlavní proměna uKFV soustřeďuje do klastru obcí (Jesenice, Průhonice, Vestec, Nupaky, Čestlice) v jižní části území v blízkosti

(v té době ještě neexistujícího) dopravního uzlu dálnice D1 a pražského okruhu D0. uKFFV zde byla navýšena především pracovní funkcí v oblasti komerčních služeb (velkoobchod, maloobchod). Další podobně zasaženou lokalitu představují obce v blízkosti dálnic D11 a D10 v zázemí Čelákovic. Pracovní funkce zde byla navýšena pracovními příležitostmi typickými pro big-box komerční suburbanizaci (výroba, skladování, velkoobchod) (Koloušek, Svoboda 2017). Také obec Rudná prochází v tomto období významnou transformací pracovní funkce, která se zvyšuje více než trojnásobně (1991: 791 PP, 2001: 2681 PP). Spíše než o vznik komplexně vybavených sekundárních jader se v prvním období transformace 2001–2011 jednalo o vytváření nových pracovních klastrů.

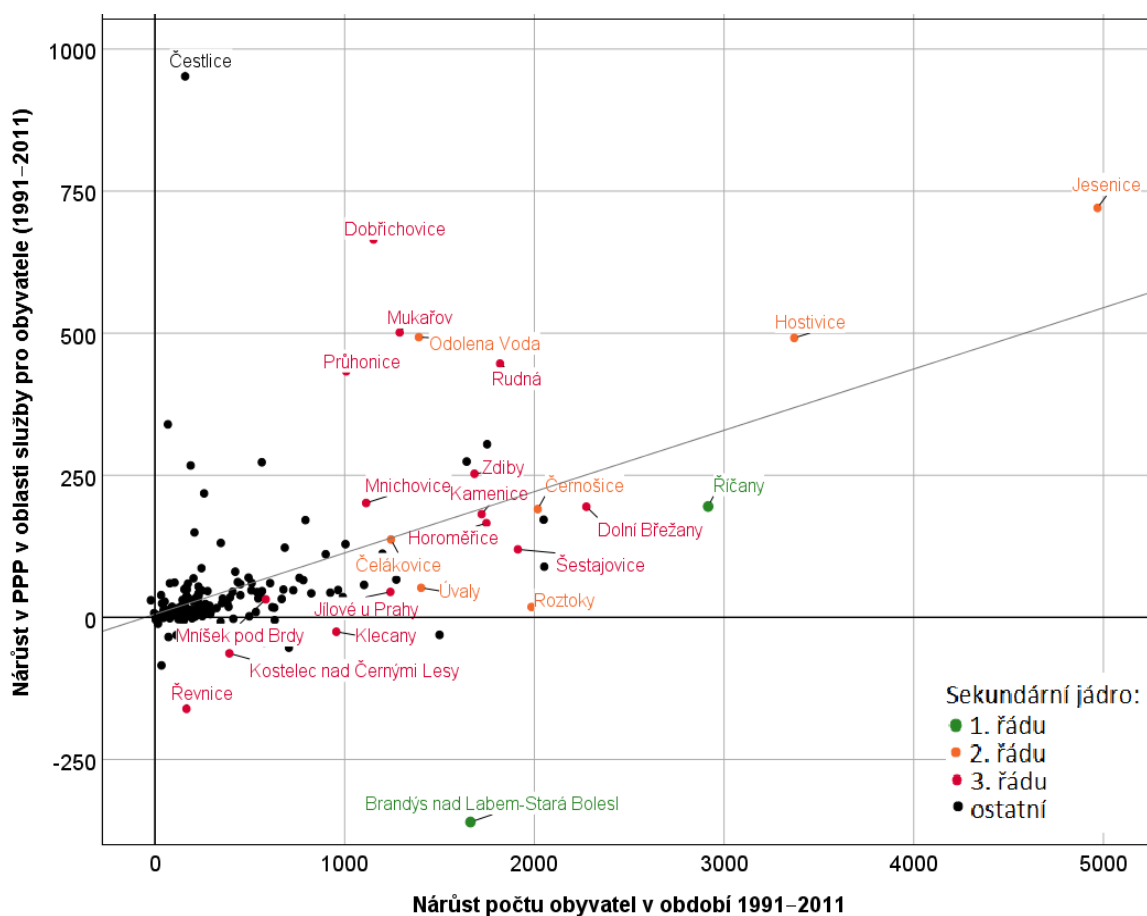
Obrázek 20: Funkční hierarchie obcí podle uKFFV v zázemí Prahy v roce 2011

Zdroj: SLDB (2011), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Určitou výjimku představuje Jesenice, která svůj význam zvýšila ve všech funkčních oblastech, především pak v obytné funkci doprovázené adekvátním nárůstem v oblasti služeb pro obyvatele (obrázek 21). V druhém období (2001–2011) pokračuje růst významu sekundárních sídel Jesenice a Hostivice a zároveň ke snižování funkční velikosti některých původně důležitých center (Vodochody, Kostelec nad Černými Lesy), či obcí, které svůj význam v období 1991–2001 zvýšily pouze v oblasti pracovní funkce (Přuhonice, Čestlice). Mnoho menších obcí však zvyšuje svůj význam díky suburbanizačnímu procesu, který je zároveň doplněn nerezidenčními funkcemi v oblasti služeb pro obyvatele. Jak ukazuje obrázek 21, závislost mezi populačním růstem a zvyšování PP v oblasti služeb pro obyvatele byla relativně silná. Vztah byl v některých případech narušen extrémním nárůstem v komerčním sektoru (především v maloobchodu).

Obrázek 21: Závislost nárůstu pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele na populačním nárůstu obcí v zázemí Prahy (1991–2011)

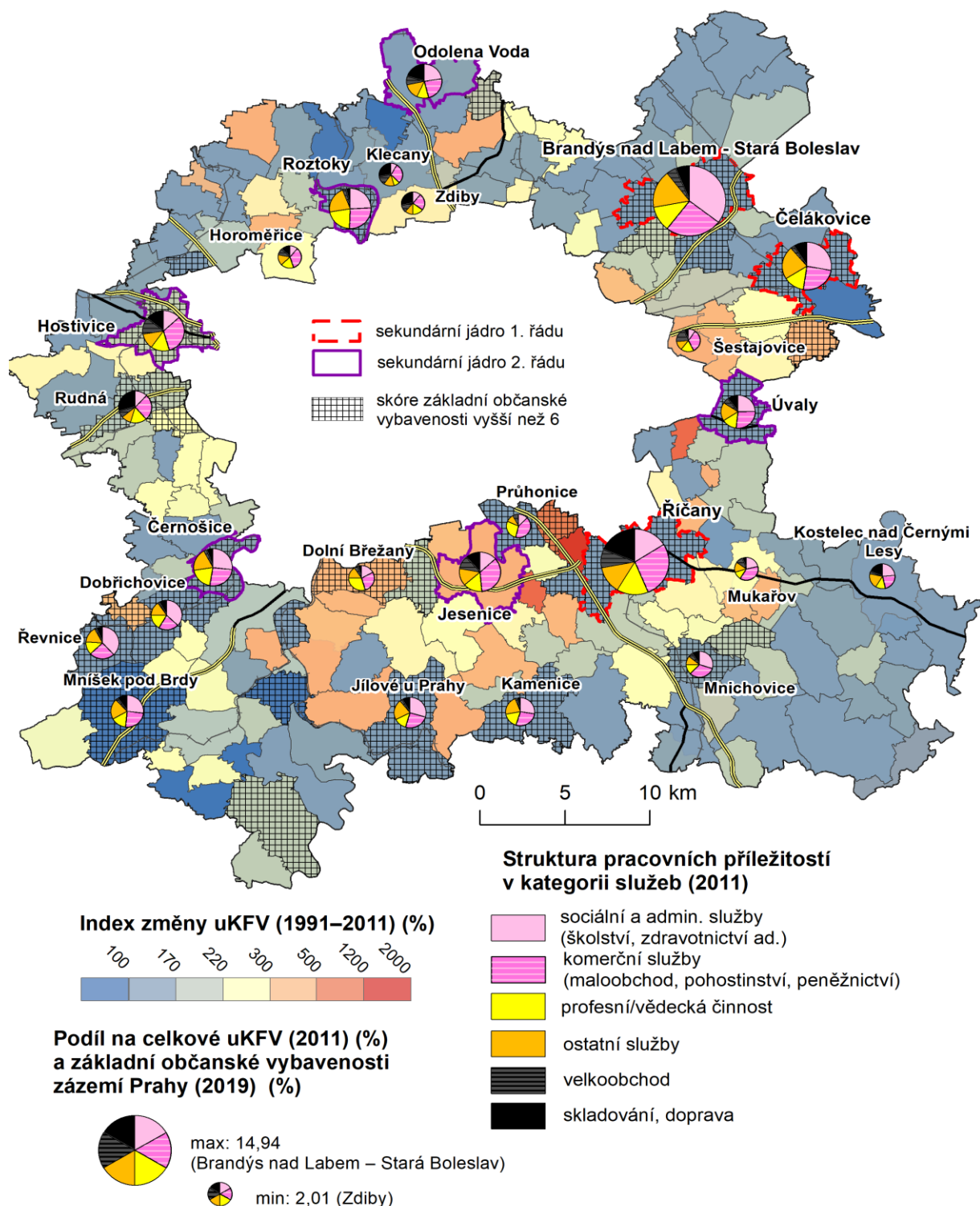
Poznámka: $n = 188$, Koeficient determinace (R^2) = 27 %

Zdroj: SLDB (1991, 2011), Bernard a kol. (2020), MOS (1991–2011), OpenStreetMap, Google Maps, vlastní zpracování v programu IBM SPSS Statistics 25

Pokud bychom měli zhodnotit hlavní trendy, které se v „sídelním systému“ zázemí PMR v období 1991–2011 odehrály, jednalo by se v první řadě o funkční emancipaci v podobě větší nezávislosti sekundárních jader nižšího řádu. Vedoucí pozice se navíc částečně obměnily ve smyslu přesunu těžiště uKFV do těsnějšího zázemí Prahy (Jesenice, Rudná, Hostivice Černošice, Úvaly) na úkor vzdálenějších center (Jílové u Prahy, Kostelec pod Černými Lesy, Mníšek pod Brdy) (viz obrázky 18, 20 a 21). Snížení významu těchto původně důležitých pracovních center (mimo center OPR) je možné nahlížet také jako důsledek ukončení umělé podpory v rámci SSSO, za účelem rovnoměrného rozložení pracovních center v území. Řada těchto center ztratila na významu zejména kvůli deindustrializaci (Vodochody, Mníšek pod Brdy, Libčice nad Vltavou, Čelákovice) a částečně také kvůli zániku PP v zemědělství (Jílové u Prahy). Podobné projevy transformace v rámci přechodu na systém řízený tržními podmínkami identifikovali také autoři Hána a Svoboda (2011) v blízkosti jaderné elektrárny Dukovany. Dalším trendem by byla proměna významu malých a středně velkých sídel (2,5 tis – 4,5 tis. obyvatel), které narostly jak populačně, tak funkčně; jejich obslužný význam však nedosáhl na úroveň sekundárních center (Řevnice, Rudná, Dobřichovice).

Na základě podílu uKFV sídla a podílu na celkové občanské vybavenosti zázemí PMR v oblasti maloobchodu, školství a zdravotnictví jsme se rozhodli označit Hostivice, Roztoky, Jesenici, Černošice, Odolnou Vodu a Úvaly za sekundární centra nižšího řádu (respektive 2. řádu). Pro upřesnění, sekundárními centry 2. řádu zde rozumíme suburbánní sídla, která získala na významu především až v průběhu transformace, a to zejména díky rezidenční i nerezidenční suburbanizaci. Sekundární centra 1. řádu zahrnují obce, které plnily roli sekundární jader již na počátku transformace a jejichž postavení bylo umocněno zejména v rámci politiky SSSO (Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Říčany). V zásadě lze vymezit i třetí skupinu (sub)center, kterou můžeme nazývat sekundárními centry 3. řádu. Z hlediska populační velikosti se jedná o skupinu srovnatelně velkých sídel, jejichž funkční význam se však může značně lišit.

Obrázek 21: Identifikace sekundárních jader (1. a 2. řádu) podle podílu obce na celkové uKfV (2011) a základní občanské vybavenosti zázemí Prahy (2019)

Zdroj: SLDB (21991, 2001, 2011), MOS (1992–2019), Bernard a kol. (2020), ArcČR500, OpenStreetMap (2022), Google Maps (2022), vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Poznámka: velikost koláčového kartodiagramu byly vygenerovány v rámci nástroje „Vary size“ (ArcMap 10.8.1.). Účelem zde bylo především srovnání funkčního významu sekundárních jader. Skóre občanské vybavenosti vychází z metodiky popsané u obrázku 17.

Společným znakem sekundárních jader 2. řádu je v první řadě podobná úroveň významu z hlediska koncentrace obslužné, pracovní a rezidenční funkce. Všechna sídla v této kategorii se zároveň řadí mezi obce, které byly nejsilněji zasaženy rezidenční suburbanizací. Až na Odolenou Vodu všechna tato sídla disponují nadprůměrnou koncentrací zdravotních zařízení. V kontextu předchozí kapitoly (hodnocení úrovně občanské vybavenosti) můžeme sekundární centra definovat jako sídla, která mají pokrytou poptávku vlastního obyvatelstva a zároveň jsou schopna obsluhovat své nejbližší zázemí. Z této definice se vymyká Odolena voda, která byla mezi sekundární centra nižšího řádu zařazena hlavně díky vysokému počtu PP v oblasti služeb pro obyvatele a celkově vysokému počtu pracovních příležitostí, které jsou vázány především na firmu AeroVodochody. Skutečný obslužný význam tohoto centra z hlediska zařazení mezi sekundární jádra (2. řádu) je proto diskutabilní.

Rovněž Jesenice mírně zaostává v kapacitě občanské vybavenosti, a to především v oblasti školství. Musíme však zohlednit nebývalý populační nárůst, kterému obec ve sledovaném období čelila. Z hlediska vztahu mezi nárůstem pracovních příležitostí ve službách pro obyvatele a populačním přírůstkem se obec řadila mezi nejvíce korelující obce (nízké reziduum v rámci regresního modelu) (viz obrázek 21). Jak již bylo zmíněno v předešlé kapitole, citlivost kategorie školství na populační růst (školy/školky) byla v porovnání se zdravotnictvím a maloobchodem nejnižší. Zde je vidět, že kombinace uKfV a podílu na obslužných zařízeních nemusí vždy odpovídat „skutečnému“ významu daného sídla.

Dalším společným znakem sekundárních center je jejich lokalita na okraji jádra MR. Za předpokladu, že bude pokračovat růst Prahy v podobě radiálního/hvězdicové rozpínání, je pravděpodobné, že se z daných sídel mohou v budoucnu stát tzv. edge-of-cities („centra“ na okraji). Koncept edge-of-cities byl použit Sýkorou a Ouředníčkem (2007) v kontextu formujících se jader ve vnitřní suburbaní zóně v důsledku komerční suburbanizace. V případě, že by se tento scénář naplnil, definovaná sekundární centra 2. řádu by sloužila spíše jako rovnocenný doplněk polyfunkčních a monofunkčních nódů ve vnějším městě a ve vnitřní suburbaní zóně (Letiště Václava Havla, OC Zličín: Hostivice a Černošice; OC Chodov a pracovní klastr Nupaky, Čestlice a Modletice: Jesenice; OC Černý Most: Úvaly; OC Letňany a kampus ČZU Suchdol: Roztoky). Pokud však bude jejich populační růst pokračovat za adekvátního rozvoje ostatních nerezidenčních funkcí, mohla by z těchto sídel vzniknout plnohodnotná sekundární centra 1. řádu, na podobné funkční úrovni, na jaké jsou dnes Říčany, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav a částečně

také Čelákovice. Můžeme tvrdit, že sídelní systém vnější suburbánní zóny Prahy stále prochází fází selekce, které byl Český sídelní systém vystaven během industriální etapy. Skupinu sekundárních center 2. ani 1. řádu proto nelze považovat za konečnou. Čím je však sídlo ve funkční hierarchii výše, tím je jeho pozice stabilnější a tím silnější impuls by bylo zapotřebí pro jeho posun. Ke snížení významu centra může dojít také v relativní rovině skrze funkční vyrovnání/posílení center nižšího řádu (viz vývoj v zázemí PMR 1991–2011).

Značně proměnlivé jsou především pozice u středně velkých obcí (subcentra 3. řádu) nacházejících se na pomezí sekundárních center 2. řádu. Ačkoliv jsou obce ve 3. kategorii populačně relativně srovnatelné, můžeme zde identifikovat velké rozdíly ve funkčním významu. Zmínit můžeme například Řevnice, které se svojí nabídkou zdravotních služeb vyrovnají o několik tisíc obyvatel větším sídlům v zázemí PMR. Obec však již dostatečně nenarostla v ostatních funkčních oblastech (nízké nároky zdravotní péče na kvantitu pracovní síly). Dokonce i populačně větší Dolní Břežany, nedosáhly na úroveň občanské vybavenosti sekundárního centra 2. řádu, a to i přes svůj populační nárůst a rozvoj v kvartérních aktivitách. I zde můžeme aplikovat koncepty aglomeračního stínu a zapůjčené velikosti, respektive jejich vzájemné provázanosti. Zatímco je sídlo v jednom ohledu znevýhodněno, v jiném si velikost aglomerace naopak vypůjčuje (Burger a kol. 2015).

Poloha, ačkoliv velice důležitý faktor, také nemusí vysvětlovat veškerou variabilitu funkčního rozdělení obcí v zázemí PMR. Roztoky ani Úvaly nejsou přímo napojeny na dálnici. Jejich funkční význam přesto dosahuje mnohem vyšší úrovně než u obcí, na jejichž území existuje dálniční exit (Šestajovice, Mníšek Pod Brdy, Mnichovice). Rozpor můžeme vysvětlovat jak pomocí již zmíněného efektu pumpy, tak v rámci konceptu aglomeračního stínu (jádro omezující funkční růst sídla). Jak Úvaly, tak Roztoky však disponují nadstandartní obslužností hromadnou dopravou díky železniční trati, která je propojuje s jádrem.

V neposlední řadě nesmíme zapomínat na fyzicko-geografické podmínky, které mohou hrát důležitou roli v umožnění či v omezení funkčního významu sídla. Obec Roztoky se nachází v jednom z meandrů Vltavy, čímž je kapacita pro další růst (rezidenční, obslužný, pracovní) částečně omezená (viz územní plán obce Roztoky 2021). Zároveň je velmi špatně dostupná pro menší obce nacházející se na východním břehu řeky, čímž je potenciál pro tangenciální pohyby a možnost obsluhy zázemí tohoto sekundárního jádra podstatně snížen.

Tabulka 5: Sekundární jádra (1., 2. a 3. řádu) v zázemí Prahy (2011/2019) z hlediska dílčích a syntetických funkčních ukazatelů

Název obce	PPP v SPO (2011)*	Index změny 1991/2012 (%)	Rozdíl velikosti uKfV 1991/2011 (%)	Celkový podíl na zařízeních občanské vybavenosti zázemí Prahy (2019)	uKfV + celkový podíl na zařízeních občanské vybavenosti zázemí Prahy (2019)	Skóre občanské vybavenosti (2019)	Podíl na populaci zázemí Prahy (2019)	Velikostní vs. funkční pořadí**
Brandýs nad Labem	3 291	90,13	-3,49	7,48	14,94	7,5	6,11	0
Říčany	2 470	108,58	-1,33	7,30	13,19	7	4,94	0
Čelákovice	997	115,94	-2,26	3,79	7,51	6,5	4,04	0
Hostivice	885	225,14	0,60	3,06	5,62	7	2,66	2
Roztoky	704	102,67	-0,48	3,32	5,58	7	2,75	-1
Jesenice	819	834,99	1,59	3,08	5,45	6	2,71	-1
Černošice	600	146,47	0,03	3,06	4,92	7,5	2,30	0
Odolena Voda	769	278,66	-0,13	1,51	4,17	5,5	1,93	1
Úvaly	526	110,97	-0,32	2,18	4,00	7	2,16	-1
Řevnice	443	73,34	-0,54	2,77	3,79	7,5	1,13	11
Rudná	786	231,47	0,48	1,73	3,78	7	1,66	0
Mníšek pod Brdy	448	107,63	-1,20	2,27	3,71	7,5	1,73	-2
Jílové u Prahy	530	109,24	-0,83	2,00	3,47	7	1,51	-1
Dobřichovice	866	431,06	0,03	1,69	3,26	7,5	1,19	4
Kamenice	403	181,99	0,01	1,66	2,99	6,5	1,46	-2
Mnichovice	419	192,25	-0,05	1,63	2,60	6,5	1,15	3
Kostelec nad Černými Lesy	427	87,09	-0,77	1,08	2,40	2	1,24	-1
Dolní Břežany	309	269,77	0,53	1,36	2,40	7,5	1,27	-4
Průhonice	714	253,87	0,01	0,99	2,20	6,5	0,93	8
Šestajovice	171	332,77	0,43	1,24	2,08	4	1,13	2
Mukařov	609	567,27	0,36	0,94	2,04	7,5	0,77	14
Horoměřice	294	228,84	0,30	1,03	2,02	5,5	1,27	-7
Zdiby	312	526,53	0,45	0,98	2,01	5,5	1,06	2

Zdroj: SLDB (1991–2011), MOS (1991–2019), Bernard a kol. (2020), OpenStreetMap (2022), Google Maps (2022), vlastní zpracování.

*Poznámka: *počet pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele. **Ukazatel vychází z rozdílu populačního pořadí a funkčně-velikostního pořadí obce.*

Například cesta z Roztoků do Klecan, které jsou vzdušnou čarou vzdáleny pouze 2 km, trvá přes 30 minut autem a téměř hodinu hromadnou dopravou. Obec Klecany, která se řadí do 3. velikostně-funkční skupiny, tak díky výhodnější poloze (napojení na dálnici D8) může v budoucnu dosahovat funkční velikosti Roztok. Dopravní spojení mezi Klecany, Roztoky a dalšími obcemi by měl výrazně zlepšit plánovaný Suchdolský most na jižní variantě úseku Suchdol – Březiněves v rámci Pražského okruhu (dálnice D0). Most bude však lokalizovaný značně daleko od center obou sídel. Je nepravděpodobné že by atraktivita Roztok překonala svojí nabídkou služeb atraktivitu severního okraje

Prahy (Letňany, Kobilisy). V podstatě se zde jedná o extrémní případ narušení předpokladu lokalizačních teorií o homogenním – neohraničeném prostoru (Christaller 1933). Menší rozsah spádového území Roztok oproti sousedním Klecanům je patrné také z analýzy časoprostorové regionalizace obcí v PMA (Zévl 2019).

Mechanismy, které určují, které sídlo se stane centrem a které bude hrát druhořadou, spíše monofunkční roli, mohou být do určité míry nahodilé ve smyslu relativně rovnocenných socio-geografických podmínek (poloha, velikost). V tomto ohledu se můžeme odkázat na model keno-kapitalismu, kdy je rozvoj lokalit, za předpokladu splnění požadavků aktérů rozvoje (developer, investor, domácnost) podmíněn prvkem náhody (náhodným vylosováním karet – domino). Nesmíme však zapomínat na roli místních aktérů, kteří se podílí na rozvoji svého území v podobě územního plánování či jednání s developery, investory a institucemi. Rozdílné schopnosti vůdčích osobností mohou představovat rozhodující proměnnou pro úspěšnost obcí/regionů v realizaci rozvojových projektů (Rodríguez-Pose 2013, cit. v Blažek, Uhlíř 2021, s. 207–208)

Jelikož se potvrdil relativně stabilní vztah mezi populačním přírůstkem, nárůstem počtu pracovních příležitostí v oblastech služeb pro obyvatele a v rozvoji zařízení základní občanské vybavenosti (na lokální i regionální úrovni), můžeme suburbanizaci označit za hlavní diferenciační faktor funkčního významu sídel v zázemí PMR. Pokud bychom měly zhodnotit užitečnost metodologického přístupu, který jsme zde využili, jednalo by se zejména o identifikaci sekundární jader třetího a částečně druhého řádu. Sekundární jádra prvního řádu je možné určit pouhým srovnáním populační velikosti. U sekundárních jader 2. řádu se jedná spíše o pořadí v rámci skupiny (viz tabulka 5). O jejich samotném zařazení do skupiny rozhodla do značné míry populační velikost. Pro identifikaci významnějších, popřípadě nastupujících sekundárních jader ve 3. kategorii, se nástroj ukázal být velice užitečný. Populační velikost nekoreluje s funkčním významem 100%, už jen z důvodu nedokonalého vztahu mezi rezidenčními a nerezidenčními funkcemi sídel v zázemí městských regionů (Phelps a kol. 2001, Burger a kol. 2015) V budoucnu, v souvislosti s post-suburbánními tendencemi, můžeme navíc očekávat obměny v postavení jednotlivých sekundární jader. Kromě rezidenční suburbanizace se na tom může silně podepsat také vývoj v oblasti telekomunikačních technologií. Pronikání internetu do stále větší oblasti každodenních životů může kartami sídelní hierarchie a prostorové organizace společnosti (v rozvinutém světě) zamíchat stejně mocně, jako ji ovlivnil rozvoj dálniční sítě a osobního automobilismu v 50. a 60.

letech minulého století či parního stroje v období průmyslové revoluce (Mieszkowski, Mills 1993; Šveda, Madajová 2012; Garreau 2017).

4.5 Post-suburbánní organizace Pražského městského regionu

Na základě rozvoje občanské vybavenosti, pracovních příležitostí ve službách pro obyvatele a celkovém posílení funkční autonomie zázemí Prahy můžeme konstatovat, že zázemí již nehraje roli pouhé „*noclehárny*“. V rámci následující analýzy bude vývoj funkční autonomie zhodnocen na základě dojížděkových vztahů (za prací a do škol) s ohledem na posílení odstředivých a tangenciálních směrů dojížděky uvnitř městského regionu Prahy. Následující analýza by nám měla především umožnit odpovědět na otázku, zda lze prostor v zázemí Prahy označit za post-suburbánní. Post-suburbánní organizaci můžeme definovat jako vznik nové formy organizace městského regionu, která je charakteristická oslabováním funkčních vazeb mezi zázemím a jádrem, což se projevuje na změně hlavních směrů dojížděky. Bontje a Burdack (2011) definují post-suburbánní proces jako reorganizaci bývalých rezidenčních předměstí do polycentrických, funkčně diferencovaných předměstí, kterým již nedomnuje žádné centrální město. Často zmiňovaným procesem je také diverzifikace struktury ekonomické základny zázemí a vznik nových pracovních klastrů vedoucí k navýšení odstředivých a tangenciálních pohybů za prací, umocněných zejména přesunem vyspělých služeb a kvartérních činností (Garreau 1992; Phelps a kol. 2006).

Již z výše zmíněných definic je zřejmé, že k nástupu post-suburbánních forem vývoje dochází v PMR jen omezeně. Zejména pokud hodnotíme tangenciální proudy mezi obcemi v zázemí, jejich objem zůstal téměř stejný, a to přes 140 % nárůstu celkové vyjížděky v zázemí. Tento trend můžeme částečně vysvětlovat přetrváním prostorové neshody mezi lokalitou pracoviště suburbanitů a jejich bydlištěm (spatial mismatch). Nárůst kvarterních aktivit či služeb s vyššími nároky na kvalifikaci (zdravotnictví, školství, profesní a vědecká činnost, sociální a administrativní služby, peněžnictví) nicméně nebyl úplně zanedbatelný. Od počátku transformace do roku 2011 přibýlo v zázemí PMR přes 5 tisíců na vzdělání náročnějších povolání. Jak však bylo potvrzeno v předešlé části textu, dané profese se koncentrovaly především do sekundárních center 1. a 2. řádu. Můžeme se tedy domnívat, že se meziobecní pracovní dojížděka nezvýšila, protože dané profese byly zastávány převážně obyvateli těchto subcenter. Dané pracovní příležitosti však mohly být vykonávány také obyvateli jádra. V absolutním počtu se

vyjíždka (v drtivé většině pracovní) z jádra do zázemí zvýšila téměř dvojnásobně. Tento dramatický nárůst odstředivého směru dojíždky byl však doprovázen téměř rovnocenným nárůstem dostředivého pohybu, který byl ve srovnání s rokem 1991 dokonce intenzivnější. Poměr pěti dojíždějících do jádra ku jednomu vyjíždějícímu z jádra v roce 1991 se zvýšil, na pět a půl dojíždějících v roce 2011. Fenomén *spatial mismatch* je tedy v PMR stále silně přítomný. Spíše než k proměně v dominanci pracovní nezávislosti zázemí došlo k umocnění recipročních vztahů uvnitř městského regionu.

Při sledování vztahů v rámci školní dojíždky se dominance jádra v období 1991–2011 násobně zvýšila (232% nárůst školní dojíždky do jádra), za snížení již tak slabé odstředivé vyjíždky. Tento vývoj je poněkud překvapivý, vzhledem k zahuštění sítě základní škol v období 1991–2012. Nárůst byl sycen z poloviny vyjíždkou do pražských základních škol a z druhé poloviny se jednalo o vysokoškolské studenty, což odpovídá trendu nárůstu terciárního vzdělání ve společnosti. Počet vyjíždějících středoškoláků se v období 1991–2011 téměř nezměnil (ani v relativním ani v absolutním počtu).

Zde je však potřeba zohlednit poměr mezi vnitro-obecní dojíždkou a dojíždkou meziobecní. Vnitro-obecní dojíždka tvořila jak v roce 1991, tak v roce 2011 zhruba 70 % celkové školní dojíždky, což koresponduje s 72% podílem dětské populace (v roce 2011) bydlící v obci, kde je přítomna základní škola. Na počátku transformace byla síť základních škol mnohem více přetížená. Nárůst vyjíždky do jádra se tedy týkal především dětí, které do školy dojížděly mimo obec svého bydliště. Významný nárůst vyjíždky do Prahy nepochybně souvisel také s omezenou nabídkou středních škol a absencí vysokých škol v zázemí Prahy. Školní dojíždka ze zázemí do jádra PMR byla v roce 2011 tvořena z 63 % studenty ve věku 15-29 let.

Zvýšení počtu základních škol se projevilo na lepší dostupnosti, což se projevilo v mírném snížení vyjíždějících mimo obec bydliště v rámci zázemí Prahy (o 11 % méně v roce 2011 oproti roku 1991). Pro část suburbánní populace nebyla lepší dostupnost základního škol v blízkosti místa bydliště dostatečným motivem pro zapsání svých dětí do místních základních škol (27 % dětí ve věku 6–14 let). Pokud budeme však srovnávat podíl vyjíždějících žáků, studentů a učňů z hlediska věkové struktury v období 2001–2011, situace se značně zlepšila ve prospěch více integrovaného zázemí. Podíl se snížil především u vyjíždějících středoškolských studentů. Také podíl žáků základní školy, kteří vyjížděli za školami do jádra, se snížil o téměř o 20 %. Pokud se tedy zaměříme pouze na druhé období transformace (2001–2011), můžeme hovořit o zvyšující se nezávislosti zázemí z hlediska základní vzdělávací funkce, jakožto důsledek navýšení kapacit

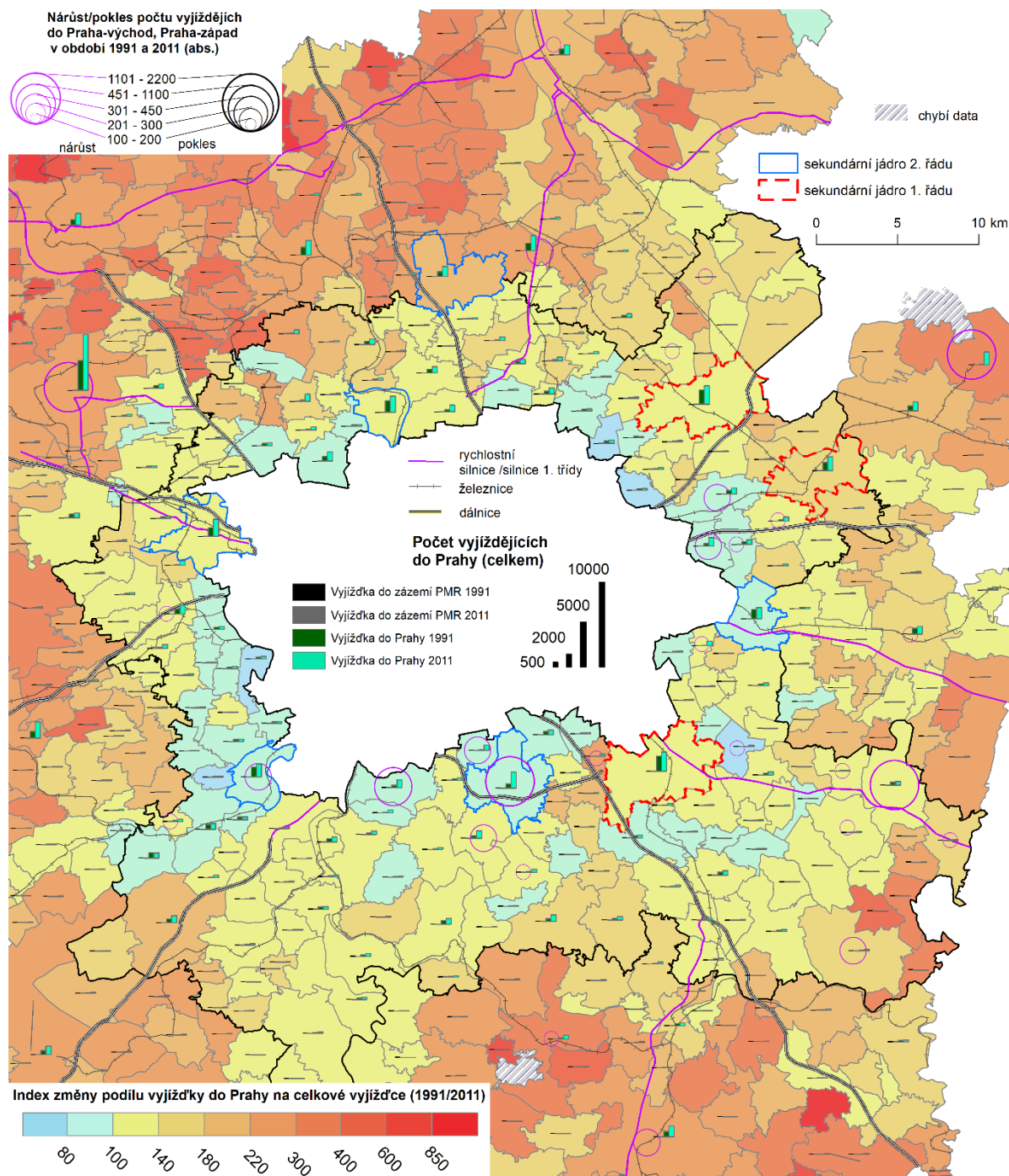
základní a středoškolské infrastruktury. Jedním z důvodů, proč byl podíl vyjíždějících žáků ze zázemí do jádra v roce 2011 stále relativně vysoký, mohla být kapacita škol, která i přes své navýšení stále neodpovídala populačnímu růstu zázemí (Jesenice, Hostivice, Šestajovice, Nehvizdy). Dalším důvodem mohla být vyšší prestiž pražských základních a středních škol, které tak mohou být suburbánní populací upřednostňovány před školami v zázemí. V neposlední řadě se mohlo jednat také o lepší koordinaci denních aktivit domácností, kdy měly děti školu ve stejné části městského regionu jako jejich rodiče práci. Mobilita uvnitř městského regionu není tedy vyvolána pouze nedostatkem příležitostí a zdrojů v jedné části a jejich přebytkem v druhé (Mulíček, Sýkora 2011). Významným faktorem mohou být také osobní preference, hodnoty a potřeby, které se ne vždy musí shodovat s nabídkou služeb lokality, ve které jedinec žije.

Rozsah mikroregionu Prahy vymezený dojížděnkou do zaměstnání a do škol se v období 1991–2011 značně rozšířil. Souběžně s prostorovým růstem vyjížděky do Prahy, který postupně zasahoval vzdálenější oblasti PMO, došlo k intenzifikaci recipročních proudů mezi hlavními středisky tvořícími kostru Pražské metropolitní oblasti. Intenzivní byl nárůst především v případě Kladna, kde došlo k utlumení těžebního průmyslu (Hampl 2005). O velkou část pracovní autonomie přišla také sekundární střediska 1. řádu v PMR. V zázemí Prahy se vyjížděka do jádra, až na ojedinělé případy, kde došlo spíše ke stagnaci (Řevnice, Všenory), zvýšila u všech obcí. Nicméně také značná část obcí, především v těsné blízkosti Prahy, se stala cílem dojížděky stále většího počtu obcí spadajících do metropolitního areálu Prahy. Efekt se je ještě více patrný při zahrnutí vnitro-obecní dojížděky, která je ve své podstatě ultimátním ukazatelem funkční autonomie. Pokles vnitro-obecní dojížděky naopak zaznamenala sekundární jádra 1. řádu, což přispělo k přiblížení jejich funkčního významu středisek 2. a 3. řádu, kde naopak došlo ke zvýšení vnitro-obecní dojížděky (Jesenice, Hostivice, Dolní Břežany).

Velice zajímavý trend zaznamenal prstenec obcí, které z velké části administrativně přímo sousedí s Prahou. Ačkoliv se u všech z nich zvýšila vyjížděka do Prahy, nárůst byl doprovázen zvýšením vyjížděky do zázemí (vnitro-obecní vyjížděka, či vyjížděka v rámci jiné obce v zázemí), což se projevilo na mírném poklesu postavení Prahy jakožto hlavního směru dojížděky u těchto obcí. Například v obci, kde byl index změny podílu vyjíždějících do Prahy v roce 1991 a 2011 80 %, došlo k následujícímu: místo 10 z 10 obyvatel, kteří v roce 1991 dojížděli do Prahy za prací nebo do škol, jich v roce 2011 dojíždělo do Prahy již „jen“ 8. Zbylí dva obyvatelé vyjíždí za prací či do

škol právě do jednoho ze sekundárních center 1. či 2. řádu (či v rámci obce svého bydliště).

Obrázek 22: Vývoj dojížděkových vztahů v Pražské metropolitní oblasti v období 1991–2011

Zdroj: SLDB (1991, 2011), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Poznámka: vyjíždka u obcí v okresech Praha-východ a Praha-západ zahrnuje také počty vyjíždějících v rámci obce.

Společným znakem všech těchto obcí je nejintenzivnější dopad rezidenční suburbanizace, zpravidla doprovázené adekvátním nárůstem pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele. O zvýšení pracovního a vzdělávacího významu zázemí PMR vypovídá také intenzivní zvýšení vyjížděky ze vzdálenějších mikroregionů PMO jako je Kladno, Slaný, Beroun, Lysá nad Labem či Mělník.

Pokud bychom tedy měli odpovědět na otázku, zda lze pražské zázemí označit za post-suburbánní prostor, musíme konstatovat, že se stále jedná pouze o přechodovou fázi. Dané zjištění je v souladu s pohledem Sýkory a Stanilova 2014. Autoři nahlízejí dekoncentrační procesy v zázemí Prahy a ostatních středoevropských měst spíše jako prohlubování komplexity metropolitních areálů než jako přerod v post-suburbánní prostor.

Ačkoliv se situace zázemí v oblasti občanské vybavenosti a funkční autonomie značně zlepšila, z hlediska směru a intenzity kontaktů rozhodně nelze hovořit o nezávislém zázemí. Můžeme však pozorovat stále silněji se projevující trendy poukazující na měnící se vztahy uvnitř městského regionu. Jedním z nich je posilující role sekundárních jader, jejichž obslužný význam se postupně zvyšuje. Trend se projevil na relativním snížení postavení Prahy u prstence obcí v její těsné blízkosti jakožto hlavního směru dojížděky. Jedná se tedy spíše o přechodovou fázi, která v budoucnu bude pravděpodobně přecházet v městský prostor, který je na jádru stále více nezávislý. Trend bude brzy možné ověřit na datech z posledního sčítání lidu, domů a bytů (2021). Musíme si také uvědomit, že školní a pracovní vyjížděka, byť dva nejmasivnější a nejfrekventovanější proudy, zdaleka netvoří veškerou mobilitu. Dojížděka za službami je neméně důležitá a její role pravděpodobně poroste s pokračujícím rozvojem telekomunikačních technologií a jejich dopady na pracovní a školní dojížděku (Šveda, Majdová 2013, Svoboda, Ouředníček 2015; Nemeškal 2020). Je možné že dojížděka za službami bude pro integraci sídleních struktur v budoucnu mnohem více rozhodující, než je/byla pracovní a školní dojížděka, už jen z důvodu nezbytnosti osobního kontaktu při konzumaci určitých druhů služeb (pohostinství/zábava, služby osobní potřeby, zdravotní služby, konzultace ad.).

5 Závěr a diskuze

Hlavním cílem diplomové práce bylo popsat a vysvětlit vývoj funkční autonomie sídel v zázemí Prahy v období 1991–2019. K tomuto cíli vedly dva vzájemně provázené dílčí cíle. Prvním z nich bylo navržení metodického postupu, který umožnil relativně komplexní zhodnocení vývoje funkčního významu sídel v rámci zájmového území. Druhým podcílem bylo pomocí navrženého metodologického postupu odpovědět na výzkumné otázky. Funkční autonomie byla v této práci hodnocena na základě vzájemně souvisejících rovin. První rovinu tvořila analýza struktury pracovních příležitostí s důrazem na zastoupení kategorie „*služby pro obyvatele*“. Druhá rovina zahrnovala sledování rozvoje sítě obslužných zařízení základní občanské vybavenosti, kterou v této práci reprezentoval maloobchod, školství a zdravotnictví. Třetí syntetizující rovinou byla dojížděka za prací a do škol mezi zázemím a jádrem městského regionu Prahy. Při formulaci výzkumných otázek byla zohledněna především dostupnost potřebných dat, jejich explanační schopnost a limity, které se s jejich využitím pojily. Výzkumné otázky, které byly v této práci adresovány, byly následující:

- 1) *Do jaké míry se zlepšila vybavenost obcí v zázemí Prahy v období 1991 a 2020 v oblastech sociálních (zdravotnictví, školství, administrativa) a komerčních služeb (maloobchod, pohostinství, peněžnictví)?*
- 2) *Lze v zázemí Prahy identifikovat konkrétní sekundární jádra osídlení a jak velký je jejich význam z hlediska funkční autonomie (rezidenční, pracovní a obslužná funkce)?*
- 3) *Jak vhodný je navržený metodologický nástroj pro výzkum funkční nezávislosti?*
- 4) *Lze v zázemí PMR hovořit o nástupu post-suburbánních procesů v rámci zvýšení (ne)závislosti obcí na jádru aglomerace?*

Kapacita občanské vybavenosti v zázemí Prahy se významně zlepšila jak v rámci pracovních příležitostí v oblasti služeb pro obyvatele, tak v rámci počtu zařízení základní občanské vybavenosti. V období 1991–2011 vzniklo v zázemí Prahy přes 14 tisíc nových pozic v oblasti služeb pro obyvatele (sociální i komerční služby), což odpovídá zhruba 1,5násobku stavu oproti roku 1991. Nárůst byl sycen především pozicemi v maloobchodu, což bylo podmíněno jednak značně neuspokojenou poptávkou na počátku transformace a jednak přílivem nového obyvatelstva v důsledku rezidenční

suburbanizace. Významné zlepšení zaznamenala také oblast sociálních služeb (školství, zdravotnictví). I zde se projevila především nízká kapacita na počátku transformace, dále umocněná zvyšující se poptávkou suburbánní populace. Ačkoliv se ve srovnání s maloobchodem nejednalo o tak dramatickou změnu, celkový nárůst pracovních příležitostí v oblasti školství, zdravotnictví a kultury byl téměř 2násobný. Relativně významný nárůst zaznamenalo také peněžnictví, které se koncentrovalo výhradně do sekundární jader. Ne všechny oblasti služeb pro obyvatele však zaznamenaly tak dynamický nárůst. Počet pracovních příležitostí v pohostinství se téměř nezměnil. Počet pracovních příležitostí v oblasti administrativy (správa, soudnictví, prokurata) celkově sice narostl o 27 %, v druhé polovině sledovaného období nicméně mírně klesl. Zde je třeba zohlednit především odlišné nároky jednotlivých služeb na objem a na kvalifikaci pracovní síly.

Doplňující rovinu ohledně zlepšení obslužné kapacity zázemí bylo možné sledovat v nárůstu zařízení základní občanské vybavenosti. Důkaz o nadprůměrné intenzitě tohoto nárůstu poskytlo především srovnání s vývojem v ostatních okresech Středočeského kraje. Zde se mimo jiné potvrdil předpoklad ohledně indukované nerezidenční suburbanizace neboli zvyšování kapacit občanské vybavenosti v důsledku populačního nárůstu zázemí (na regionální úrovni) (Svoboda 2017). Indukovaná nerezidenční suburbanizace byla patrná zejména na lokální úrovni, kdy se rozvoj koncentroval především do obcí nejvíce zasažených rezidenční suburbanizací. Na lokální úrovni jednotlivé segmenty nicméně vykazovaly odlišné lokalizační trendy. Zdravotnictví se ukázalo být nejvíce citlivé na populační růst a sídelní hierarchii. Zatímco kapacita základních škol a školek se zvýšila u 72 % obcí, zdravotnictví se zlepšilo pouze u 40 % obcí. Maloobchod byl oproti zdravotnictví méně selektivní než zdravotnictví. V porovnání se školstvím naopak více zohledňoval velikost sídla, zejména v rámci lokalizace nových supermarketů. V případě školství se jednalo spíše o doplnění infrastruktury než o službu indukovanou primárně rezidenční suburbanizací. Důsledkem upřednostnění dostupnosti (rajonizace školství) před poptávkou byla nedostatečná kapacita u některých nejvíce populačně růstových obcí (Jesenice, Odolena Voda, Šestajovice). Současná úroveň kapacit občanské vybavenosti obcí v zázemí Prahy odpovídá principům teorie centrálních míst (Christaller 1933), což můžeme nahlížet jako přirozený stav, který byl v období socialismu potlačen centrálním plánováním občanské vybavenosti.

Na základě (upravené) komplexně funkční velikosti a podílu sídla na celkovém počtu zařízení základní občanské vybavenosti jsme určili tři funkčně-velikostní skupiny sekundárních jader. První skupinu tvořila sídla, která plnila roli center ještě před nástupem transformace (Říčany, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav a Čelákovice) (sekundární jádra prvního řádu). Další skupina zahrnovala sídla, která svůj funkční význam získala především v transformačním období díky rezidenční suburbanizaci, adekvátně doprovázené rozvojem nerezidenčních funkcí (sekundární jádra druhého řádu). Hostivice, Roztoky, Jesenice, Černošice, Odolena Voda a Úvaly se staly důležitými lokálními centry s dostatečně rozvinutou kapacitou občanské vybavenosti, zajišťující základní služby nejen místním obyvatelům, ale také blízkým obcím v jejich spádovém území (Zévl 2019). Jedná se obce, které do jisté míry přestaly plnit roli pouhé noclehárny a staly se sekundárními jádry (druhého řádu). Všechna sekundární jádra druhého řádu disponují nadprůměrnou koncentrací zdravotních služeb. Jejich dalším společným znakem je exponovanost v rámci lokalizace mezi jádrem a zázemím Pražského městského regionu. Výhodná dopravní poloha pravděpodobně povede k upevnění jejich funkční role, případně k postupnému dosažení významu současných sekundárních jader prvního řádu.

V neposlední řadě jsme pomocí aplikovaného metodologického postupu identifikovali také třetí skupinu „sekundárních jader“. Ačkoliv tyto obce narostly populačně, jejich funkční kapacita nedosáhla na úroveň sekundárních jader v rámci jednotlivých oblastí základní občanské vybavenosti (školské, zdravotnické, maloobchod). S určitou nadsázkou můžeme tvrdit, že se jedná o adepty na budoucí sekundární jádra druhého řádu. Věříme, že se hierarchické pozice jednotlivých sídel budou v následujících letech ještě měnit. Hlavním funkčně-diferenciačním mechanismem se ukázal být suburbanizační proces a exponovaná poloha obcí uvnitř Pražského městského regionu. Jako nejvíce užitečný se metodologický postup prokázal být v případě identifikace třetí funkčně-velikostní skupiny sídel, a to díky schopnosti identifikovat neshody mezi jejich populační a funkční velikostí (Phelps a kol. 2001; Burger a kol. 2015). U sekundárních jader druhého řádu nástroj umožnil určit pořadí v rámci skupiny, případně upozornil na nedostatečné kapacity občanské vybavenosti (Odolena Voda). Funkčně-velikostní pořadí sekundárních jader prvního řádu odpovídalo jejich populačně-velikostnímu pořadí.

Vývoj funkční autonomie obcí v zázemí Prahy zaznamenal v období od počátku transformace značné proměny. Zázemí městského regionu Prahy se z území silně

závislého na obslužné, pracovní a vzdělávací funkci Prahy postupně proměňuje v komplexně uspořádaný městský prostor, který v období 1991–2019 znatelně snížil svoji závislost na jádru v oblasti nerezidenčních funkcí. Pokud bychom však měli odpovědět na otázku, zda se jedná post-suburbánní typ prostoru, naše závěry se shodují s tvrzením Sýkory a Stanilova (2014), neboli hovořit o post-suburbánních trendech v zázemí Prahy ve smyslu polycentricky uspořádaného prostoru by bylo předčasné. Určité náznaky jsou však již patrné. Například pokles významu Prahy jakožto hlavního směru dojížděky u prstence obcí v jejím těsném zázemí poukazuje na posilující roli sekundárních jader (Nemeškal, Ouředníček 2020).

Zde bychom chtěli odkázat na možnost navázání na diplomovou práci v rámci ověření námi identifikovaných trendů, například pomocí dat z posledního sčítání lidu, domů a bytů (2021). Díky Robertu Šandovi (2020), kterému se podařilo vyšetřit podstatnou část chybějící vyjížděky u cenzu z roku 2011, se možnost sledování vývoje socio-geografické organizace společnosti v Česku značně zlepšila. Přínosná by byla také případová studie sekundárních jader, která jsme zde identifikovali. Hlubší vhled do fungování jednotlivých sekundárních jader optikou behaviorálních či kvalitativně orientovaných přístupů by nepochybně umožnil lépe odhadnout skutečnou funkční nezávislost jednotlivých sekundárních jader. Nabízí se například výzkum každodenního života místních obyvatel a jejich rutinních pohybů v denním městském systému Prahy (Hägerstrand 1970; Novák, Sýkora 2007; Ouředníček a kol 2009; Pospíšilová 2012).

Literatura a zdroje

ANDRLE, A., POJER, M. (1978): K některým otázkám dojížděky do zaměstnání. *Sociologický časopis*, 14, č. 2, s. 212–221.

ANTROP, M. (2000): Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe. *Landscape Ecology*, 15, s. 257–270.

ANTROP, M. (2004): Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67, s. 9–26.

BERNARD, J. a kol. (2020): Občanská vybavenost v malých obcích. Aktuální vybavenost službami a infrastrukturami, její vývoj a prostorová dostupnost služeb. Výzkumná zpráva pro Univerzitu Hradec Králové. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 187 s.

BERNARD, J. (2022): Dostupnost veřejnou dopravou: simulace využitelnosti veřejné dopravy v každodenních situacích. *Geografie*, 127, č. 10, s. 147–168.

BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2003): Transformace českého zemědělství. *Geografické rozhledy*, 5, č. 12, s. 134–135.

BINEK, J. (2007): Venkovský prostor a jeho oživení. Brno: Georgetown, 140 s.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2020): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace. Karolinum, Praha, 363 s.

BOGART, W. T. (2006): Don't Call It Sprawl, Metropolitan Structure in the Twenty-First Century. Cambridge University Press, Cambridge.

BONTJE, M., BURDACK, J. (2011): Post-suburbia in Continental Europe. In: *International Perspectives on Suburbanization*. Palgrave Macmillan UK, London, s. 143–162.

BOURNE, L. S. (1996): Reinventing the suburbs: Old myths and new realities. *Progress in Planning*, 46, č. 3, s. 163–184.

BRAIN, I., PRIETO, J. (2021): Understanding changes in the geography of opportunity over time: The case of Santiago, Chile, *Cities*, 114, 22 s.

BURCIN, B., KUČERA, T., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2013): Prognóza demografického vývoje suburbánní zóny Prahy na období 2012–2030: Východiska, předpoklady a základní výsledky prognózy. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Urbánní a regionální laboratoř, Praha.

BURGER, M. J., MEIJERS, E. J., HOOGERBRUGGE, M. M., TRESSERRA, J. M. (2015): Borrowed Size, Agglomeration Shadows and Cultural Amenities in North-West Europe. *European Planning Studies*, 6, č. 23, s. 1090–1109.

ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 114, č. 1, s. 37–51

ČSÚ (2014): Regionalizace dojížděky do zaměstnání podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2011. Praha: ČSÚ

CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomischgeographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena, Fischer

CHUMAN, T., ROMPORTL, D. (2008): Spatial pattern of suburbanization in the Czech Republic. In: Dreslerova J. (ed.): *Venkovská krajina 2008*. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 23.-25. května v Hostětíně, Bílé Karpaty, s. 33-37.

CLIQUET, G. (2020): *Location-based marketing: geomarketing and geolocation*. John Wiley & Sons, 231 s.

DAŇKOVÁ, Š. (2010): Vývoj zdravotnictví České republiky po roce 1989: vydáno k 50. výročí ÚZIS ČR. Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky, Praha.

DEAR, M., FLUSTY, S. (1998): Postmodern Urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, 88, č. 1, s. 50–72.

DIJST, M., RAZIN, E., VÁZQUEZ, C. (2007): Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations. *Springer*, s. 209–233.

DOLEŽALOVÁ, G., OUŘEDNÍČEK, M. (2006): Životní styl obyvatel v suburbánní zóně Prahy. In: Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Praha, s. 143–159.

DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (ed.): *Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 27–57.

DVOŘÁKOVÁ, N., HORŇÁKOVÁ, M. (2021): Retiring in the suburbs? Residential strategies in two Prague suburbs. *Geografisk Tidsskrift - Danish Journal of Geography*, 2, č. 121, s. 114–127.

ENYEDI, G. (1996): Cities under Socialism – and After. In: Andrusz, G. D., Harloe, M., Szelényi, I. (ed.): *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford, Blackwell, s. 286–317.

EWING, R. (1997): Is Los Angeles-style sprawl desirable? *Journal of the American planning association*, 63, č. 1, s. 107–126.

FIALOVÁ, D. (2014): Tradiční a nové formy druhého bydlení jako významná součást vnitrostátního cestovního ruchu. In Holešinská, A. (ed.), 5. mezinárodní kolokvium o cestovním ruchu. Sborník příspěvků. Pavlov, 11. – 12. září 2014. Brno, Masarykova Univerzita, s. 16-29.

GARREAU, J. (1992): *Edge cities*. Anchor, New York, 548 s

GEYER, H. S., KONTULY, T. (1993): A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization. In: *International Regional Science Review* 17, s. 157–177.

GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge, 402 s.

GIELING, J., HAARTSEN, T., VERMEIJ, L. (2019): Village Facilities and Social Place Attachment in the Rural Netherlands. *Rural Sociology*, 1, č. 84, s. 66–92.

GUY, C. M. (2007): *Planning for Retail Development: A Critical View of The British Experience*. Routledge, London, s. 305.

HÄGERSTRAND, T. (1970): What about people in regional science? *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 24, s. 7-21.

HALÁS, M., ROUBÍNEK, P., KLADIVO, P. (2012): Urbánní a suburbánní prostor Olomouce: příspěvek k vymezení, správě a typologii. *Geografický časopis*, 64, č. 4, 289–310.

HALL, P., HAY, D. (1980): *Growth Centres in the European Urban System*. Heinemann Educational. London.

HAMPL, M. et al. (1999): *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague, Faculty of Sciences, Charles University.

HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha, 147 s.

HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Universita Karlova. Praha, 255 s.

HAMPL, M., MARADA, M. (2015): Sociogeografická regionalizace Česka. *Geografie-Sborník ČGS*, 120, č. 3, s. 397–421.

HAMPL, M., MARADA, M. (2016): Metropolizace a regionální vývoj v Česku v transformačním období. *Geografie-Sborník ČGS*, 121, č. 4, s. 566–590.

HÁNA, D., SVOBODA, P. (2011): *Pracovní příležitosti v obcích v širokém okolí Jaderné elektrárny Dukovany 1991-2011. Specializovaná mapa*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

HELBICH, M., LEITNER, M. (2010): Postsuburban Spatial Evolution of Vienna's Urban Fringe: Evidence from Point Process Modeling. *Urban Geography*, 31, č. 8, s. 1100–1117.

HERBERT, P. D., THOMAS, D. C. (2013): *Cities In Space, Cities as Place*. David Fulton Publishers. London, 41 s.

HORŇÁKOVÁ, M., SÝKORA, J. (2021): From suburbanization to reurbanization? Changing residential mobility flows of families with young children in the Prague Metropolitan Area. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 75, č. 4, s. 203–220.

JAROŠ, V. (2017): Social and transport exclusion. *Geographia Polonica*, 90, č. 3, s. 247–263.

JÍCHOVÁ, J., KOPECKÁ, Z., NEMEŠKAL, J. (2019): Suburbanizace a mateřské školy ve středních Čechách 2007-2017. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.

KALECKÝ, L. (2012): Změny sídelní struktury v důsledku uplatnění střediskové soustavy osídlení. In: Osman, R., Daněk, P. (ed.): *Geografický výzkum v České republice, sborník z workshopu*. Brno, Tribun EU, s. 82–94.

KÁRA, J. (1989): Příspěvek k formování geografické teorie osídlení. *Sborník Československé geografické společnosti*, 94, č. 2, s. 81–88.

KLAPKA, P. (2019): *Regiony a regionální taxonomie: koncepty, přístupy, aplikace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 458 s.

KLAPKA, P., HALÁS, M., TONEV, P. (2013): Functional regions: concept and types. In: 16th International Colloquium on Regional Sciences, Conference Proceedings. Masarykova Univerzita, Brno, s. 94-101

KLÍMA, P. (2018): Vývojové tendence lokalizace práce v Pražském metropolitním regionu: suburbanizace kvartérních funkcí. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 108 s.

KNOX, P., PINCH, S. (2010): *Urban Social Geography: An Introduction*. 6, vydání. Pearson Education Limited, Edinburgh, 393 s.

KOLOUŠEK, P. (2013): Možnosti monitoringu a hodnocení procesu komerční suburbanizace na příkladu suburbánní zóny prahy. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 104 s.

KOLOUŠEK, P., SVOBODA, P. (2017): Nové (de)koncentrace komerčních aktivit v Pražském městském regionu. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (ed.): *Sociální prostředí Prahy: Město na prahu 21. století*. Academia, Praha, s. 179–211.

KOPAČKA, L. (2011): Geografické aspekty politické, hospodářské a průmyslové transformace po roce 1989 II. *Geografické rozhledy*, 20, č. 3, s. 26–27.

KOPEČNÁ, M., PULDOVÁ, P. (2012): Rezidenční stabilita obyvatel pražského zázemí: případová studie Říčany u Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (ed.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, s. 206–228.

KRAFT, S., VANČURA, M. (2001): České Budějovice a jejich regionální působnost: dojíždka za prací a její změny mezi roky 1991 a 2001. *Auspicia*, 8, č. 2, s. 43–48.

KRIŽAN, F., BILKOVÁ, K., ZUBRICZKÝ, G., RIŠKA, M., BARLÍK, P. (2014): Identification and mapping of food deserts in rural areas: A case study from Slovakia. *Geographia Technica*, 9, č. 2, s. 54–59.

KUBEŠ, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2022): Functional types of suburban settlements around two differently sized Czech cities. *Cities*, 1-12 [online].

KUBEŠ, J., PAHORECKÁ, J. (2000): Obslužná vybavenost, střediskovost a spádovost venkovských sídel. In: Kubeš, J. (ed.): *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, České Budějovice, s. 61–95.

KUČEROVÁ, S., MATTERN, T., ŠTYCH, P., KUČERA, Z. (2011): Změny dostupnosti základních škol v Česku jako faktor znevýhodnění regionů a lokalit. *Geografie*, 116, č. 3, s. 300–316.

KUCHAŘOVÁ, V. (2007): Zmapování dostupnosti a podmínek pobytu dětí v jeslích, mateřských školách, školních družinách a obdobných zařízeních a jiných neinstitutcionálních forem péče o děti v ČR včetně identifikace překážek jejich využívání s návrhy možných opatření k jejich rozvoji. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, vvi, Praha

KUNC, J., FRANTÁL, B., KLAPKA, P., MARYÁŠ, J. (2010): Denní urbánní systémy a jejich časoprostorová organizace: teoreticko-metodický základ. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, XII, 1, s. 177–184.

SZCZYRBA, Z., ZUSKÁČOVÁ, V. (2013): Časoprostorové modely nákupního chování české populace. Masarykova univerzita, Brno, 193 s.

KUNC, J., TONEV, P., FRANTÁL, B., SZCZYRBA, Z. (2012): Nákupní spád, nákupní chování a nákupní centra: příklad brněnské aglomerace (příspěvek ke studiu denních urbánních systémů). *Czech Sociological Review*, 48, č. 5, s. 879–910.

KUREK, S., GAŁKA, J., WÓJTOWICZ, M. (2017): Does commuting in post-socialist second-tier cities show signs of postsuburban development? Evidence from Cracow. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 159, s. 23–53.

KUREK, S., WÓJTOWICZ, M., GAŁKA, J. (2017): Does Commuting in Post-Socialist Second-Tier Cities Show Signs of Post-suburban Development? *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, December, 23—53.

LAZAR, L. (2015): Alternativní pohled na meziměstské interakce – geografie materiálních a informačních vztahů. Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Brno, 93 s.

LEONTIYEVA, Y., POKORNÁ, A. (2014): Faktory bránící využití kvalifikace imigrantů na trhu práce v ČR. Multikulturní centrum Praha.

- LUNG-AMAM, W. S., KNAAP, E., DAWKINS, C., KNAAP, G. J. (2018): Opportunity for Whom? The Diverse Definitions of Neighborhood Opportunity in Baltimore. *City and Community*, 17, č. 3, s. 636–657.
- MADAJOVÁ, M., ŠVÉDA, M. (2013): Geografia času pod vplyvom informačno-komunikačných technológií. *Geografie*, 118, č.2, s. 179–203.
- MALÝ, J. (2016): Small towns in the context of „borrowed size" and „agglomeration shadow" debates: The case of the South Moravian region (Czech Republic). *European Countryside*, 8, č. 4, s. 333–350.
- MARADA, M., KVĚTON, V. (2010): Diferenciace nabídky dopravních příležitostí v českých obcích a sociogeografických mikroregionech. *Geografie*, 110, č. 1, s. 21–43.
- MIESZKOWSKI, P., MILLS, E. S. (1993): The Causes of Metropolitan Suburbanization. *Journal of Economic Perspectives*, 7, č. 3, s. 135–147.
- MULÍČEK, O. (2007): Prostorové aspekty současného vývoje brněnské maloobchodní sítě. *Urbanismus a územní rozvoj*, Ústav územního rozvoje, Brno, č. 6, s. 14–20.
- MULÍČEK, O., MALÝ, J. (2018): Moving towards more cohesive and polycentric spatial patterns? Evidence from the Czech Republic. *Papers in Regional Science*, 98, č. 2, s. 1177–1194.
- MULÍČEK, O., OSMAN, R., SEIDENGLANZ, D. (2010): Časoprostorové rytmy města – industriální a postindustriální Brno. *Československé město včera a dnes: každodennost, reprezentace, výzkum*. Brno, Masarykova univerzita, s. 195–220.
- MULÍČEK, O., SÝKORA, L. (2014): Prague: Urban growth and regional Sprawl. in: Stanilov, K., Sýkora, I. (ed.): *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Wiley Blackwell, Maiden, s. 133–162.
- MUSIL, J. (1991): Nové vymezení sociální ekologie. *Sociologický Časopis*, 27, č. 1, s. 69–89.
- MUSIL, J. (1996): Urbanizace. In: *Velký sociologický slovník*. 2. svazek, P-Z, Karolinum, Praha, s. 1358–1359.
- MUSIL, J. (2001): Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. *Pohled historické sociologie*. *Sociologický časopis*, 37, č. 3, s. 275–296.
- Ouředníček, M., Jíchová, J. (ed.): *Sociální prostředí Prahy: Město na Prahu 21. století*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 179–209.
- NEMEŠKAL, J. (2017): Komerční suburbanizace v okolí pražského letiště Ruzyně. In:
- NEMEŠKAL J., JÍCHOVÁ, J. (2018): Prostorový vzorec kriminality v Česku. *Demografie*, 60, č. 2, s. 124–139.
- NEMEŠKAL, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2020): Čas strávený v Praze obyvateli obcí středních Čech 2019. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.

NEMEŠKAL, J. (2020): Mobilita obyvatelstva v nouzovém stavu v obcích Česka na jaře 2020. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.

NEMEŠKAL, J., SVOBODA, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2014): Dojíždka ve vybraných centrech Česka. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

NOVÁK, J. (2008): Suburbanizace a doprava. In: Ouředníček, M. a kol.: Suburbanizace.cz. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 54–61.

NOVÁK, J., SÝKORA, L. (2007): A city in motion: time-space activity and mobility patterns of suburban inhabitants and structuration of spatial organisation of the Prague metropolitan area. *Geografiska Annaler B: Human Geography*, 88, č. 2, s. 147–168.

NUISSL, H., RINK, D. (2003): Urban Sprawl and Post-socialist Transformation: The Case of Leipzig (Germany). *UFZ Report*, č. 4, s. 1–70.

OUŘEDNÍČEK, M. (2000): Teorie stádií vývoje měst a diferenciální urbanizace. *Geografie*, 105, č. 4, s. 361–369.

OUŘEDNÍČEK, M. (2002): Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha, s. 39–54.

OUŘEDNÍČEK, M. (2003): Suburbanizace Prahy. *Sociologický časopis* 39, č. 2, s. 235–253.

OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J., TEMELOVÁ, J., PULDOVÁ, P. (2009): Metody geografického výzkumu města. In: Ferenčuhová, S., Hledíková, M., Galčanová, L., Vacková, B. (ed.): Město: Proměnlivá ne/samozřejmost. Pavel Mervart/Masarykova univerzita, Brno, s. 93–128.

OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D. (2006): Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In: Ouředníček, M. (ed.): Sociální geografie Pražského městského regionu. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha, s. 96–114.

OUŘEDNÍČEK, M., PULDOVÁ, P. (2006): Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In: Ouředníček, M. (ed.): Sociální geografie Pražského městského regionu. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha, s. 128–143.

OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J. (2012): Prostorová typologie a zonace Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (ed.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Praha, Academia, s. 268–297.

OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P. (2013): Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace. In: Ouředníček, M., Špačková, P. (ed.): Sub Urbs: krajina, sídla a lidé. Academia, Praha, 13–36.

- OUŘEDNÍČEK, M., NEMEŠKAL, J., HAMPL, M., ŠPAČKOVÁ, P., NOVÁK, J. (2014a): Vymezení funkčního území Pražské metropolitní oblasti pro potřeby uplatnění Integrovaných teritoriálních investic. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Praha.
- OUŘEDNÍČEK, M., SVOBODA, P., PŘIDALOVÁ, I. (2014b): Ukazatele ekonomické struktury a mobility obyvatelstva ve sčítáních lidu. *Historická geografie*, 40, č. 2, s. 285–306.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠIMON, M., KOPEČNÁ, M. (2015): The reurbanisation concept and its utility for contemporary research on post-socialist cities: The case of the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 23, č. 4, s. 26–35.
- OUŘEDNÍČEK, M., JÍCHOVÁ, J. ed. (2017): Sociální prostředí Prahy: město na prahu 21. století, Academia, Praha, 248 s.
- ROMPORTL, D., CHUMAN, T., ZELENDOVÁ, S., KUNCOVÁ, I. (2008): Suburbanizace.cz. Praha, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje a Urbánní a regionální laboratoř, 96 s.
- PERGL, O., NOVÁK, J. (2010): Dopravní chování obyvatel suburbii – případová studie Jesenice. Suburbanizace.cz. Publikováno dne 4.3.2010 na www.suburbanizace.cz.
- PERLÍN, R. (1998): Venkov, typologie venkovského prostoru. Ministerstvo vnitra, Praha, 20 s. [online] [cit. 2022-05-5]. Dostupné z internetu: <https://www.mvcr.cz/clanek/problematika-malych-obci.aspx>
- PHELPS, N. A., FALLON, R. J., WILLIAMS, C. L. (2001): Small firms, borrowed size and the urban-rural shift. *Regional Studies*, 35, č. 7, s. 613–624.
- PHELPS, N. A., PARSONS, N., BALLAS, D., DOWLING, A. (2006): Post-suburban Europe: Planning and Politics at the Margins of Europe's Capital Cities. Basingstoke: Palgrave Macmillan, London.
- PILEČEK, J., ČERVENÝ, M., KLÍMA, J., MÜLLER, J., DUPAL, J., KUNC, Z. (2011): Regionální politika, Územní disparity A dopady hospodářské krize V České republice. ÚRS PRAHA, a.s. Inženýrská a poradenská organizace, Praha, 215 s.
- POSPÍŠILOVÁ, L. (2012): Prostorové aspekty každodenního života. Disertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 59 s.
- POSPÍŠILOVÁ, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Časoprostorové chování středoškolských studentů bydlících v zázemí Prahy. In: Vacková, B., Galčanová, L., Ferencuhová, S. (ed.): Třetí město, Červený Kostelec, Brno, Nakladatelství Pavel Mervart, Masarykova univerzita, s. 99–132.
- PTÁČEK, P. (2002): Suburbanizace v USA a Německu: Zdroj inspirace i poučení. In: Sýkora, L. (ed.): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky, s. 55–80.

- PTÁČEK, P., SZCZYRBA, Z. (2007): Current suburbanisation trends in the Czech Republic and spatial transformation of retail. *Revija za geografijo*, 1, č. 2, s. 55–65.
- PTÁČEK, P., SZCZYRBA, Z., ŠIMÁČEK, P. (2013): Nerezidenční suburbanizace v České republice: vývoj, příčiny a důsledky. In: Ouředníček, M., Špačková, P. (ed.): *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 81–101.
- PULDOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Suburbanizace a školy. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (ed.): *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*. Karolinum, Praha, s. 133–134.
- ROSTOW, W. W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge, MA: Cambridge University Press. 272 s.
- SAUNDERS, P. (2012): Urban Ecology. In: Paddison, R. (ed.): *Handbook of Urban Studies*, s. 36–52.
- SELTZER, E. (2002): Suburbanizace a její ekologické, ekonomické a sociální důsledky: Poučení z vývoje v Portlandu. In: Sýkora, L. (ed.): *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*, s. 81–99.
- SHELLER, M., URRY, J. (2006): The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A*, 38, č. 2, s. 207–226.
- ŠÍDLO, L., BĚLOBRÁDEK, J. A. N., MALÁKOVÁ, K. (2021): Všeobecní praktičtí lékaři v Česku: vývojové trendy a regionální rozdíly. *Geografie*, 162, č. 2, s. 169–194.
- ŠPAČKOVÁ, P., POSPÍŠILOVÁ, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2016): The Long-term Development of Socio-spatial Differentiation in Socialist and Post-socialist Prague. *Czech Sociological Review*, 6, 52, 821–860.
- SPIPKOVÁ, J. (2012): *Geografie maloobchodu a spotřeby: věda o nakupování*. Karolinum, Praha.
- SPIPKOVÁ, J., ŠEFRNA, L. (2010): Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech Republic. *Landscape and Urban Planning*, 2, 94, 141–148.
- STANILOV, K., SÝKORA, L. (2014): *Onfronting uu*.
- STJERNBORG, V., MATTISSON, O. (2016): The role of public transport in society-A case study of general policy documents in Sweden. *Sustainability (Switzerland)*, 11, 8, 1–16.
- ŠANDA, R. (2020): Vyšetřenost údajů o dojížděce ve sčítání lidu v roce 2011 a jejich rekonstrukce pomocí metody Jaro-Winkler. *Demografie*, 62, č. 1, s. 27–42.
- ŠTRBA, Š. (2018): *Diferenciacie komerční suburbanizace v metropolitních areálech měst Plzeň a Olomouc*. 2019. Bakalářská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha.

ŠÍDLO, L., NOVÁK, M., ŠTYCH, P., BURCIN, B. (2017): Hodnocení dostupnosti primární zdravotní péče v Česku. P3K, V Praze.

SULTANA, S., WEBER, J. (2014): The Nature of Urban Growth and the Commuting Transition: Endless Sprawl or a Growth Wave? *Urban Studies*, 51, č. 3, s. 544–576.

ŠVEDA, M., KRIŽAN, F. (2012): The manifestation of commercial suburbanization in the selected sectors of economy in the Hinterland of Bratislava. *Ekonomický časopis*, 60, č. 5, s. 460–481.

ŠVEDA, M., MADAJOVÁ, M. (2012): Changing Concepts of Time Geography in the Era of Information and Communication Technologies. *AUPO Geographica*, 43. č. 1, s. 15–30.

SVOBODA, P., NEMEŠKAL, J. (2014): Struktura zaměstnanosti v Česku. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

SVOBODA, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2015): Flexibilita a lokalizace práce: Přehled konceptuálních náhledů a jejich relevance pro výzkum metropolitních regionů v Česku. *Ekonomický časopis*, 63, č. 5, s. 465–485.

SVOBODA, P. (2017): Proměny lokalizace práce v Pražském městském regionu. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (ed.): Sociální prostředí Prahy: město na Prahu 21. století. Praha, Academia, s. 150–178.

SVOBODA, P. (2019): Flexibilita a lokalizace práce v Česku 1991-2011: analýza prostorových aspektů. Dizertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 49 s.

SÝKORA, J., ŠPAČKOVÁ, P. (2017): Kontrasty sociálních světů v Dolních Holešovicích. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (ed.): Sociální prostředí Prahy: Město na Prahu 21. století. Praha, s. 92–119.

SÝKORA, L. (2002): Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Ústav pro ekopolitiku, Praha.

SÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, č. 2,

SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, 60, č. 3, s. 299–315.

SÝKORA, L., MULÍČEK, O. (2011): Atlas sídelního systému České republiky: prostor, vztahy, regiony.

SÝKORA, L., MULÍČEK, O., MAIER, K. (2009): City regions and polycentric territorial development: concepts and practice. *Urban Research & Practice*, 2, č. 3, s. 233–239.

- SÝKORA, L., OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Razin, E., Dijst, M., Vázquez, C. (ed.): *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht, Springer, s. 209–233.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stadií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace. *Geografie*, 116, č. 1, s. 1–22.
- SZCZYRBA, Z. (2005): *Maloobchod v ČR po roce 1989 – vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci*. Olomouc: Univerzita Palackého. 126 s.
- SZCZYRBA, Z. (2006): *Geografie obchodu se zaměřením na současné trendy v maloobchodě*. Olomouc: Univerzita Palackého. 91 s.
- SZELÉNYI, L. (1996): Cities under socialism. In: Andrusz, G., Harloe, M., Szelenyi, I. (ed.): *Cities after Socialism*. Blackwell, Oxford, s. 287–317.
- TEMELOVÁ, J. (2008): Suburbanizace a fyzické prostředí. *Suburbanizace.cz*, s. 30–36.
- TONEV, P., TOMÁŠ, M., ERLEBACH, M., HALÁS, M., KLAPKA, P. (2017): Prostorová neurčitost funkčních regionů: Porovnání školské a pracovní dojížděky. In: XX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Masaryk university, Kurdějov, 342–348.
- TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. (2008): *Ekonomická a sociální geografie*. Aleš Čeněk, Plzeň. 411 s.
- TRAFIKFÖRVALTNINGEN (2021): *Kollektivtrafikplan 2050*.
- URBÁNKOVÁ, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2006): Vliv suburbanizace na dopravu v Pražském městském regionu. In: Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze Přírodovědecká fakulta katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 79–96.
- VAN DEN BERG, L., DREWETT, R., KLAASSEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982): *A Study of Growth and Decline. Urban Europe volume 1*. Pergamon Press, Oxford. 175 s.
- VYSTOUPIL, J., HOLEŠINSKÁ, A., KUNC, J. (2006): *Atlas cestovního ruchu České republiky*. Ministerstvo pro místní rozvoj, Praha.
- WALKER, A. R. (1981): A theory of suburbanisation: Capitalism and the construction of urban space in the United States. In: Dear, M., Scott, A. (ed.): *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. Methuen, London, s. 383–429.
- ZÉVL, J. J. (2019): *Časoprostorová strukturace Pražské metropolitní oblasti*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. 87 s.

ZHANG, M., LI, Y., GUO, R., YAN, Y. (2022): Heterogeneous Effects of Urban Sprawl on Economic Development: Empirical Evidence from China. Sustainability, 14, č. 3, s. 1–15.

Datové zdroje:

ArcČR500 (2016), elektronická verze. ARCDATA Praha, Praha (2022).

CEDA (2012), elektronická verze. Central European Data Agency, a.s., Praha (2021).

ČSÚ (2012): Změny hranic okresů k 1. 1. 2007. Krajská správa ČSÚ pro Středočeský kra. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xs/zmeny_hranic_okresu_k_1_1_2007 (cit. 15. 6. 2022).

ČSÚ (2022): Český statistický úřad, Malý lexikon obcí. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/maly-lexikon-obci-ceske-republiky-2021> (cit. 10.4.2022).

doc. PhDr. Josef Bernard, Ph.D. (2022): Data za maloobchodní jednotky v okresech Praha-východ, Praha-západ v letech (1994, 2009, 2019), Projekt: TA ČR TL02000161: Změny vybavenosti venkovských obcí základními službami a dopady na jejich obyvatele, (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i).

Google Maps (2022): <https://www.google.cz/maps/> (cit. 1.5. 2022)

Mgr. Robert Šanda (2022): Rekonstruovaná data za vyjížďku a dojížďku v roce 2011, (ČSÚ).

MOS (ČSÚ) (1991–2019): Městská a obecní statistika. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/mos/> (cit. 2.1.2022).

OpenStreetMap (2022): Geofabrik - bodová vrstva supermarketů. Dostupné z: <https://www.geofabrik.de/> (cit. 1.5. 2022)

SLDB (1991): Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/sldb> (cit. 1.2.2022)

SLDB (2001): Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/sldb> (cit. 1.2.2022)

SLDB (2011): Sčítání lidu, domů a bytů 2011. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/sldb> (cit. 1.2.2022)

Internetové zdroje:

Dolní Břežany oficiální web (2022): Občanská vybavenost. Dostupné z: <https://dolnibrezany.cz/obcanska-vybavenost/ms-16593/p1=16593>. (cit. 6.6.2022)

DRBOHLAV (2022): Rozhovor pro Český rozhlas Dvojku: „Co uděláme pro uprchlíky, prospěje i nám.“. Záznam dostupný z: <https://dvojka.rozhlas.cz/co-udelame-pro-uprchliky-prospeje-i-nam-o-integraci-ukrajincu-diskutuji-ve-8714032> (cit. 3.5. 2022).
GARREAU, J. (2017): The Santa Fe'ing of the World: Does your city have a future?, TEDxTysons, <https://www.youtube.com/watch?v=zSmyqtPSuXg&t=485s>. (cit. 3.4. 2022).

IPR (2015): Dynamika obyvatelstva – mapová aplikace, Institut pro plánování a rozvoj města. Dostupné z: <https://app.iprpraha.cz/apl/app/dynamika-obyvatelstva/>. (cit. 3.4. 2022).

Logistika.cz (2009): Síla na trhu i při vyjednávání. Dostupné z: <https://logistika.ekonom.cz/c1-37749000-sila-na-trhu-i-pri-vyjednani> (cit. 15.6. 2022).

Merriam Webster dictionary (2022): https://www.merriam-webster.com/dictionary/suburb?utm_campaign=sd&utm_medium=serp&utm_source=js onld (cit. 6.4.2022)

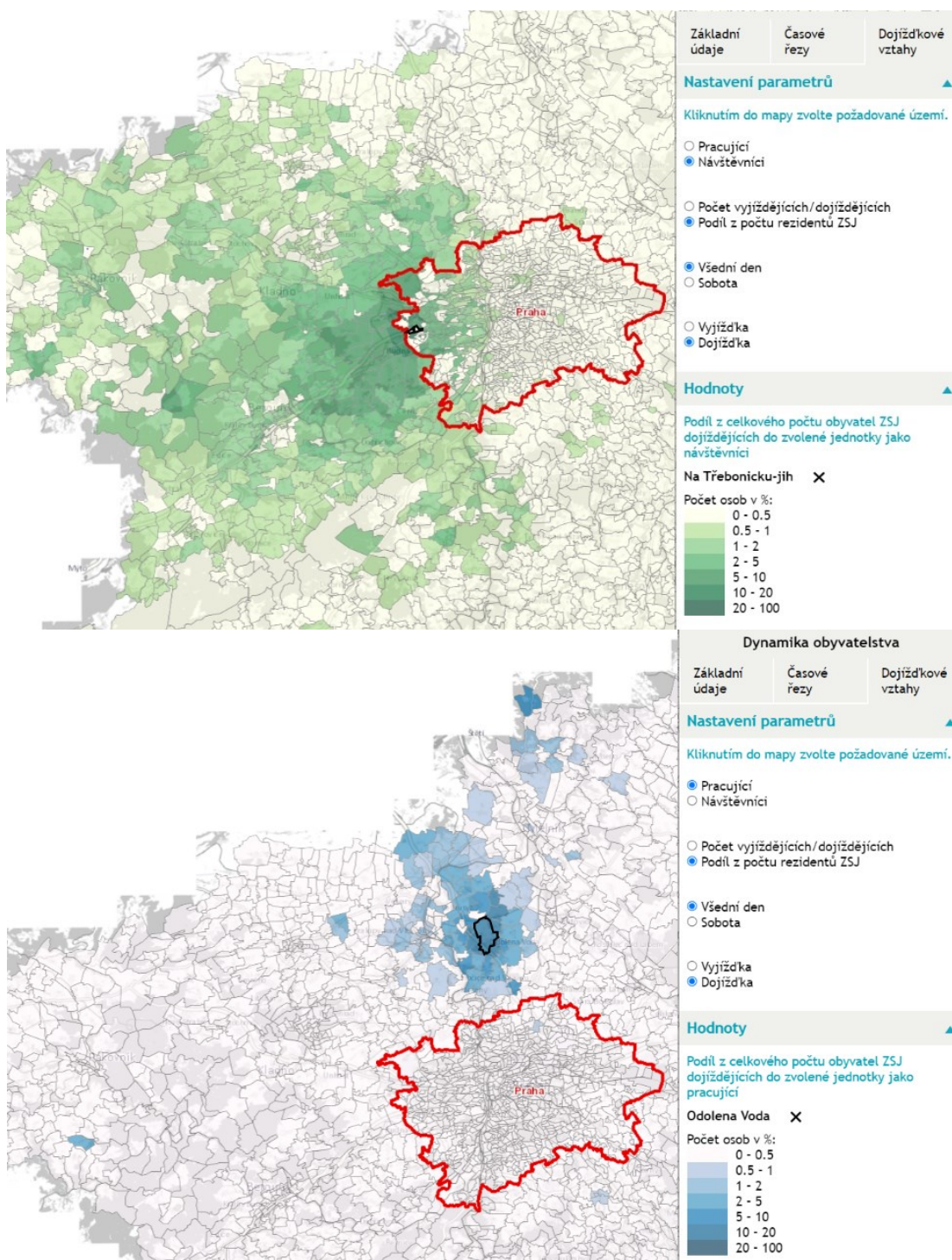
MUSIL, J. (2009): Krize a naděje urbanity. Dostupné z: <https://www.earch.cz/architektura/clanek/krize-a-nadeje-urbanity>.

Peníze.cz (2022): Největší řetězce v Česku. Žebříček podle tržeb a prodejen. Dostupné z: <https://www.penize.cz/nakupy/432822-nejvetsi-retezce-v-cesku-zebricek-podle-trzeb-a-prodejen> (cit. 15.6. 2022).

Polikliniky v České republice (2022): Polikliniky Středočeský kraj. Dostupné z: <https://www.ceskapoliklinika.cz/kategorie/polikliniky-stredocesky-kraj>. (cit. 18.6. 2022).

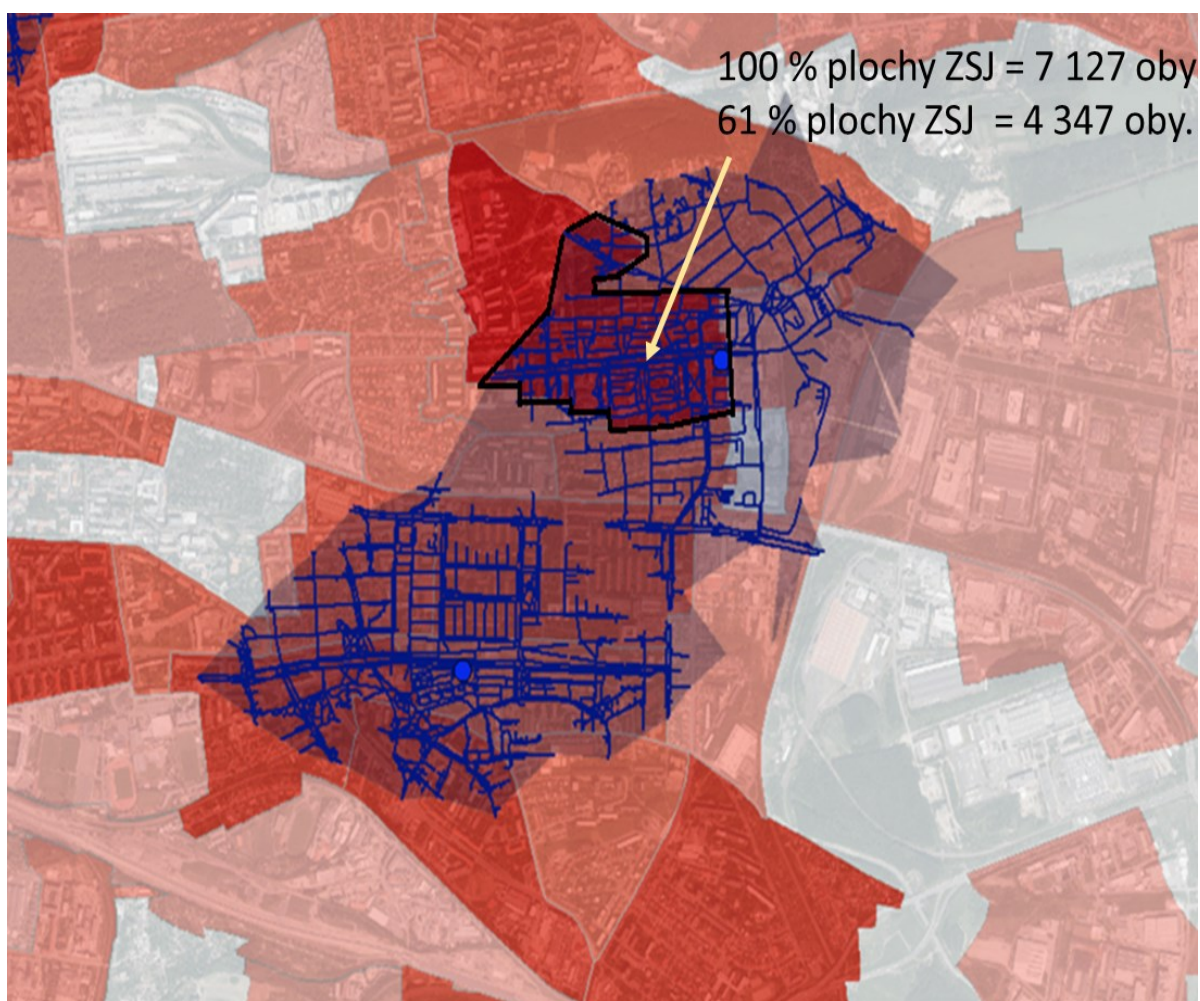
Přílohy

Příloha 1: Spádové území OC Zličín ve všední den (v odpoledních hodinách) (horní obrázek). Pracovní mikroregion s převahou pracovních příležitostí v průmyslu Odolena Voda (spodní obrázek).

Zdroj: IPR (2015): mapová aplikace (2022), upraveno

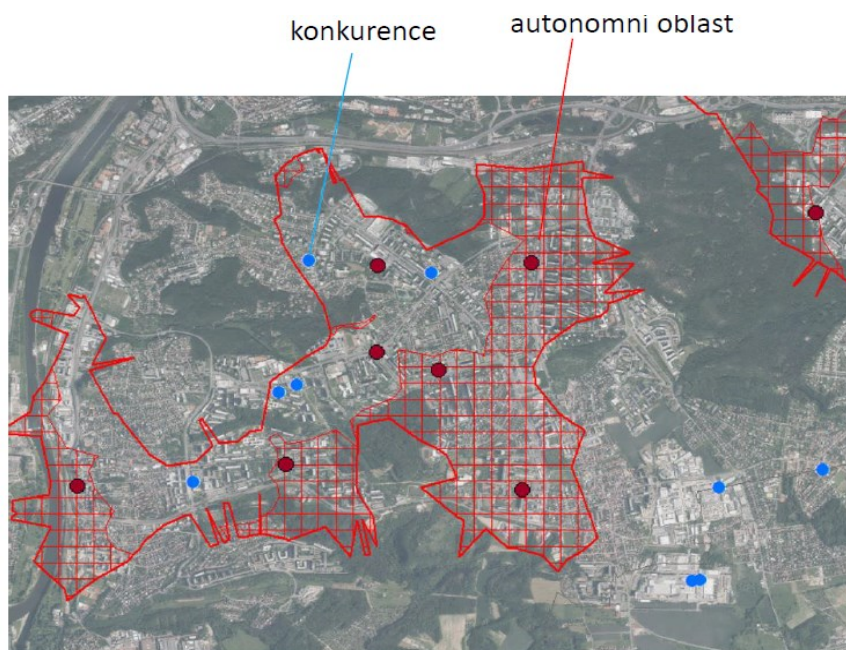
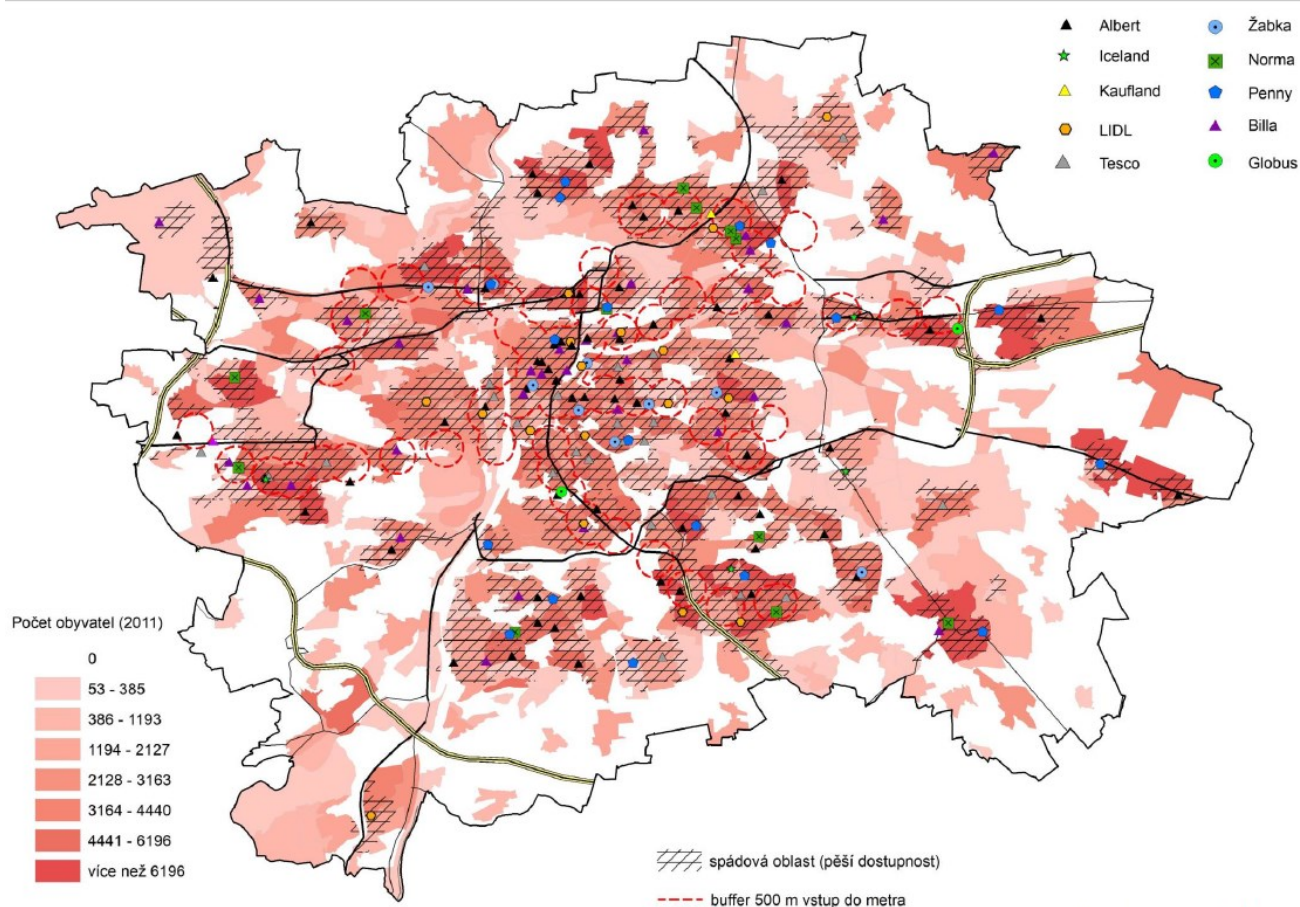
Příloha 2: Ukázka postupu z vlastního projektu v rámci předmětu geografie služeb: Analýza dostupnosti maloobchodních řetězců v Praze za pomoci síťové analýzy GIS

Zdroj: SLDB (2011), CEDA, ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1

Poznámka: informace o počtu obyvatel žijící ve spádové oblasti dané pobočky bylo získáno jako průnik spádové oblasti s jednotlivými základními sídelními jednotkami (ZSJ) (2011) – kdy se podíl populace rovnal podílu plochy ZSJ uvnitř spádové oblasti. Předpoklad rovnoměrného rozložení populace lze akceptovat díky relativně podrobnému členění na ZSJ (561 jednotek, průměr: 2256 oby., medián: 1783 oby.) Určitá míra generalizace byla však nevyhnutelná (hlavní cíl zde však bylo srovnání – tedy konzistentní způsob vymezení).

Příloha 1: Spádové území OC Zličín ve všední den (v odpoledních hodinách) (horní obrázek). Pracovní mikroregion s převahou pracovních příležitostí v průmyslu Odolena Voda (spodní obrázek).

Zdroj: CEDA, OpenStreetMap, SLDB (2011), ArcČR500, vlastní zpracování v programu ArcMap 10.8.1.
Poznámka: autonomní oblast odpovídá území, ve kterém je daná pobočka dostupná jako jediná (resp. nejlépe dostupná).

